

Arkaik ve Klasik Dönem Roma Ailesinde Çocuk ve Yeni Doğan Bebeğin Terk Edilmesi Meselesi

Yrd. Doç. Dr. Nurcan İPEK*

ÖZET

Romalıların kabul ettikleri efsanevi kuruluş hikâyesinin kahramanları: Romulus ve Remus kardeşler. Onlar da terk edilen ve mucizevi bir şekilde hayatta kalmayı başarmış yeni doğmuş bebeklerdi.

Romalı tarihçi ve hukukçuların ayrıntılı olarak tartışmadıkları “yeni doğan bebeğin terki” meselesi, demografik bakımdan önem taşıması yanında; sosyolojik ve hukuki olarak da değerlendirilmesi gereken bir konu. Bu meselenin mümkün olduğunca iyi anlaşılabilmesini sağlamak için, çalışmamızda, önce Roma ailesine ve Romalı çocuğun hukuki durumuna kısaca değinmenin faydalı olacağı düşünülmüştür. Ardından çağdaş toplumlarda da var olan ve benzer nedenlerle gerçekleşen “yeni doğan bebeğin terki”; sebepleri, etkileri ve sonuçları bakımından değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Roma ailesi, çocuğun terki, *ius exponendi*, *familia*, *patria potestas*, *pater familias*, *infans*, *impubes*, *filia familia*, *filius familias*,

ABSTRACT

The protagonists of the legendary foundation story that Romans accept: Romulus and Remus brothers. They were also newly born babies who were abandoned and survived in a miracle way.

The issue of “abandonment of newborn babies”, which was not discussed in detail by the Roman historians and jurists, is not only of demographical importance, but also a subject that should be evaluated from sociological and legal aspects. In order to ensure that this subject be understood as fully as possible, we thought that it would be useful

* Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Roma Hukuku Anabilim Dalı

to begin our work with touching briefly upon the Roman family and the status of the Roman child. Subsequently, the “abandonment of the newborn baby”, which also exists in modern societies with similar reasons, was evaluated in terms of its reasons, effects and consequences.

Keywords: Roman family, abandonment of the child, *ius expnendi*, *familia*, *patria potestas*, *pater familias*, *infans*, *impubes*, *filia familia*, *filius familia*,

GİRİŞ

Antik dünyanın diğer toplumlarına ilişkin kaynaklarda olduğu gibi, Roma toplumuna yönelik olanlarda da “çocuklar”, ayrıntılı olarak tartışılmayan alanı oluşturmaktadır. Romalı tarihçi ve yazarların eserleri yanında hukuki metinler, mektuplar, söylevler ve anılar incelendiğinde¹, Roma toplumundaki çocukların yaşamlarına ilişkin kaynakların azlığı dikkat çeker. Söz konusu yazılı belgelerde “çocuk” nadiren görülür. Bunun en önemli nedeni arkaik dönemde Roma ailesinin statü² aşamasından geçmesidir³. Özellikle bu dönemde; aile kurumunun, kamusal alanla kesişemeyeceği bir eşik oluşturması ve mahremiyetin iyi korunduğu aile kurumunu her durumda soruşturmanın zorluğu⁴ kaynaklara da

¹ Roma tarihine ilişkin yazılı eserleri iki grupta toplayabiliriz: Birinci grupta antik edebiyat kapsamına giren tarih, felsefe, drama eserleri, destanlar, biyografyalar, şiirler yanında hukuk, coğrafya, ulaşım, tarım, mimari, tıp, matematik ve teknik konulardaki ihtisas eserleri ikinci grupta ise resmi belgeler, yasalar, idari evraklar, mektuplar, propaganda yazıları, söylevler ve anılar yer alır. Roma ailesinde çocuk ve çocuğun durumu incelenirken her iki grup eserden yararlanılmıştır. Yazılı kaynakların değerlendirilmesi ve sınıflandırılması için bkz. İplikçioğlu B., *Eskibatı Tarihi I, Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997, s. 42-47.

² “*Status familiae*” kavramı, bir Romalının özel hukuk (*ius privatum*) kapsamında aile içindeki durumuna göre haklarını ve borçlarını belirler. Romalılar aile içinde ya *sui iuris* (kendi hukukuna tâbi olan) ya da *alieni iuris* (başkasının hukukuna tâbi olan) olarak yer alırlar. Haklara ve borçlara ehil olanlar *sui iuris*’dir. *Alieni iuris* ise hak sahibi olamaz, borç altına giremez. Dolayısıyla *alieni iuris*, bir *sui iuris*’in hâkimiyeti altındadır. Diğer bir anlatımla onun hukukuna tâbidir.

³ **Plescia J.**, *Roma Hukukunda Boni Mores Doktrini*, çev. Diler Tamer Güven, Prof.Dr. M. Kemal Oğuzman’ın Anısına Armağan, İstanbul 2000, s.925.

⁴ **Boswell J. E.**, *Expositio and Oblatio: The Abandonment of Children and the Ancient and Medieval Family*, *The American Historical Review*, Vol. 89, No. 1 (Feb., 1984), Oxford University Press on behalf of the American Historical Asso-

yansımıştır. Kaynakların, çocukların aile ve toplum içindeki durumlarına yeteri kadar ışık tutmadığı açıktır. Üstelik tarihi ve edebi kaynaklar, özellikle belirli bir zamana ve toplumun küçük bir grubuna ait bilgiler içermektedir. Eserler, M.Ö.2.yy.⁵ ve M.S.3.yy. arasında Roma şehrinin elit aristokratlarının yaşamlarına değindiğinden, toplumun alt sınıfına dahil olan çocuklar hakkında bilgimiz sınırlıdır. Diğer taraftan Roma İmparatorluğu geniş bir coğrafi alanda üstünlük gösterdiği için çocukların durumu bir eyaletten diğer eyalete farklılık gösterebilir. Nitekim çocukluk evresine ait bazı konularda birkaç yüzyıldır süren bilimsel tartışmaların varlığı, belli konuların açıklığa kavuşturulmadığına işaret etmektedir. Diğer taraftan Romalıların yaşamında büyük bir güç olan gelenek, Roma aile kurumunu da etkisi altına almış ve aile kurumunun gelişimi köklü müdahalelerle kesilmemiş ya da en azından müdahaleler aniden gerçekleşmemiştir. Aile kurumu içinde çocukların hukuki statüsünde de bu özelliği görmek mümkündür⁶. Ancak, klasik dönemde sözleşme dönemine giren Roma toplumunda, çocuklar üzerindeki baba

ciation, s. 10 (<http://0210k5bq8.y.https.www.jstor.org.proxy2.marmara-elibrary.com/stable/pdf/1855916.pdf?refreqid=search%3Aefc800071e30cc2f98e17fe0887e863b>).

⁵ Kendilerine özgü bir tarih yazma biçimi geliştirmeyen Eski Romalılar, Greklerin tarih yazımından büyük ölçüde etkilenmiştir. Tarih yazımında, başlangıç sayılabilecek girişimler olmakla birlikte, edebi eserlerin başlangıcı çok daha sonradır. Roma'da özellikle tarih yazımı M.Ö.3.yy.da, Kartaca savaşları sırasında başlamıştır. Bu dönemde yaşamış olan senatörlerin ilk tarih yazarları olması tesadüf değildir. Çünkü Romalılar tarih yazımını bir bilim değil, siyasetin bir parçası olarak görüyorlardı. Bu yazarlar, Roma politikasını açıklamak ve haklı göstermek istediklerinden Grek dünyasının Roma düşmanlığına karşılık vermek amacıyla Roma'yı tanıtmak ve ona karşı sevgi ve saygı uyandırmak için yazı dili olarak Grekçeyi kullanmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. **Demiriş B.**, Grek'lerde ve Romalı'larda Tarih Yazımı 2: Romalı'larda Tarih Yazımı, Anadolu Araştırmaları Dergisi (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Hititoloji, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi ve Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalları Tarafından Yayınlanır), S. XV, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1999, s.431-459 (ayrı basım); İplikçioğlu B., s.59.

⁶ Roma aile kurumu uzunca bir zaman dilimi içinde önemli bir gelişim kaydetmiş, başlangıçtaki yapısından farklı bir görünüm kazanmıştır. Roma aile kurumunun değişiminin sebepleri şunlardır: Yabancı kavimlere mensup kişilerle gerçekleşen ticari ilişkilerin ortaya çıkması ve artması; ordunun ve meslek haline gelmiş askerliğin önem kazanması; aile reisinin, aile evlatlarına yönetmeleri ve işletmeleri için malvarlıklarından ayırarak verdikleri, mülkiyeti aile reisine ait olmakla bera-

hâkimiyeti (*patria potestas*), yerini kamu hâkimiyetine (*publica potestas*) bırakmıştır. Böylelikle aile reisi, *patria potestas* kapsamındaki yetkilerini, *publica potestas* yararına yitirmiştir⁷. Bir başka anlatımla, babanın aile evlatları üzerindeki mutlak hâkimiyetine zamanla gedikler açılma-ya başlanmış ve çocukların hukuki durumu da değişmiştir.

Roma toplumuna ve hukukuna baktığımızda, Romalıların, “çocukluğu”, hayatın bir evresi olarak görmeyi ihmal etmediklerini görürüz. Nitekim gerek hukuki metinler gerekse tarihi ve edebi metinler, çocuğun hukuki durumu, bakımı, eğitimi, evlat edinilmesi, terk edilmesi ve istismarı hakkında bize az çok bilgi vermektedir. Söz konusu eserlerde, üzerinde durulan temel konuları şu şekilde sıralayabiliriz: Yeni doğan bebeğin aileye kabulü; çocuğun eğitiminin önemi; infantisid ve çocuğu terk etme olayları; çocuğun tanınması, babanın ölümünden sonra doğan bebeğin yasal mirasçılığı, kadının doğmamış çocuğu adına mülkiyet hakkına sahip olması ya da doğmamış çocuğu adına yalan beyanla mülkiyet hakkı edinmesi, bir kadının başkasının çocuğunu kendi çocuğu gibi göstermesi ve bu yönde kadına yapılan suçlama vb.

Arkaik ve klasik dönem Roma ailesinde çocuğun hukuki durumunu ve terk edilen çocuk meselesini ele alan bu çalışmamızda; ayrıca onun, sosyal ve hukuki statüsünde değişikliğe yol açan Hıristiyanlık düşüncesinin etki ve sonuçlarına sınırlı olarak değinilmiştir. Dolayısıyla Romalının “çocukluk” evresini ve terk edilen çocukların durumunu incelediğimiz tarihsel dönem, esas olarak M.Ö.2.yy. – M.S.3.yy. arasındır.

I-) ROMA AİLESİ

1-) GENEL OLARAK

Arkaik dönemde Roma toplumunun örgütlenmesinde aileden önce soy'un birim olarak ele alındığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle Roma devleti, kabile temelinde kurulmuş bir toplumdur. Roma'nın kuruluşundan sonra bir kaç yüzyıl soy örgütlenme canlılığını sürdürebilmiş⁸ ancak M.Ö. 2.yy.dan itibaren ataerkil kabile ve sülalelere verilen

ber aile evladının fiilen kullandığı, yararlandığı mallar veya ekonomik değeri olan hakların (*peculium*), aile evlatlarına ekonomik anlamda hukuki serbesti sağlaması.

⁷ Plescia J., s.926.

⁸ Morgan L.H., Ancient Society (Eski Toplum), C.II, çev. Ünsal Özkay, İstanbul 1998, s.17.

önem azalmış ve akrabalık, yakın akrabalarla sınırlanmaya başlamıştır⁹. Soy örgütlenme, bazı âdetlerini korumakla birlikte¹⁰ zaman içinde gerilemiş¹¹ ve toplumsal örgütlenmede, aile ön plana çıkmıştır. *Gens*'lerin¹² yok oluşu sonucunda, hâkimiyet esasına dayalı hısımlığın terk edilerek kan hısımlığının ortaya çıktığı iddia edilmektedir¹³. Anaerkil rejimden de geçtiği kabul edilen¹⁴ ancak hukuk tarihinde ataerkil aile sisteminin örneğini teşkil eden Roma ailesi¹⁵, toplumsal dönüşümler ve zihniyet değişimleri yüzünden, diğer kurumlara oranla, çok daha fazla etkilenip

⁹ Goody J., Avrupa'da Aile, çev. Serpil Arısoy, İstanbul 2004, s.7.

¹⁰ Dinsel rituellere yerine getirilmesi yükümlülüğü; aile içinde evlenme yasağı; özellikle devletin çok güçlü olmadığı ilkel dönemlere ait bir usul olarak kişilerin haklarını takip etmede, soy'a dahil olan üyelerin yardımına ve korumasına ihtiyaç duyulması (devletin güçlenip kişilerin artık vatandaş durumuna gelmesi, bu korumayı devletten beklemesine neden olmuştur; bu nedenle değişen âdetlerden biri de budur) ve aile üyeleri üzerinde erkek üst soynun hâkimiyet esasının kabul edilmesi uygulanmaya devam etmiştir.

¹¹ Morgan L.H., s.23.

¹² *Gens* (kabile) şehir devletinden (*civitas*) önce var olan devlete dahil bir birliktir. Genellikle kabul edilen görüşe göre aynı soydan gelen ya da aynı soydan geldiğine inanan kişilerin oluşturduğu topluluktur. Bu topluluğun kendine özgü ilahları ve tapınma âdetleri vardır. Bu topluluk *civitas*'lar ortaya çıktıktan sonra da onun içinde yaşamaya devam etmişler ancak bağımsızlıklarını kaybetmişlerdir.

¹³ Goody J., s.7.

¹⁴ Roma ailesinde klasik devre kadar özellikle büyü formüllerinde anaerkil rejimin izleri görülür. Büyücülerin hedef aldıkları kişinin ismine babasının değil, annesinin ismini eklemeleri, çocukların anneleriyle ilişkilendirildiğini göstermektedir. Huvelin P., La notion de l' "Iniuria" dans le très ancien Droit Romain, Paris 1903, s.95, dn.2 (naklen Tahiroğlu B., Roma Hukukunda Iniuria, İstanbul 1969, s.105).

¹⁵ Engels'i takiben Thompson da Roma'nın ataerkil toplum olduğunu ileri sürmüş ancak Goody gibi bazı yazarlar, Roma ailesinde ataerkil yapı yanında çift yanlı bağın (*cognatio*) da kabul edildiğini; ancak çift yanlılığın çok daha sonraki dönemlere ilişkin olarak ortaya çıktığı görüşünün yaygın olarak benimsendiğini, ifade etmektedirler. Söz konusu yazarlara göre bunun nedeni bir taraftan ilk hukuki düzenlemelerin akrabalık sistemini tam olarak yansıtmaması diğer taraftan eski kanunların seçici olmasından dolayı akrabalık ilişkilerinin bütünüyle tanımlanmamasıdır. Bunlara göre hemen hemen tüm ataerkil kabileler (Roma *gens*'leri gibi) aynı zamanda ebeveyne göre izlenebilen çift yanlı bağları da kabul etmişlerdir. Goody J., s.23-24.

farklılaşmıştır. Ancak bu farklılaşma Roma ailesinin gelenekselliğine uygun olarak aniden değil, uzunca bir sürenin sonunda gerçekleşmiştir.

M.Ö.3.yy.dan itibaren Roma devletinin siyasi, ekonomik ve hukuki alandaki değişimi, Roma ailesini de etkilemiş gerek *patria potestas* gerekse ailenin ekonomik birliği konusunda ortaya çıkan gelişmeler, aile yapısının değişmesine neden olmuştur¹⁶. Özellikle aile reisleri (*pater familias*)¹⁷ tarafından aile evlatlarına, hatta kölelere verilen mallar (*peculium*)¹⁸ aile evladı ve köle için iş alanında hareket serbestisi sağ-

¹⁶ Roma Devletinin yaptığı büyük savaşlar sonucu doğu ile özellikle Mısır ve Yunan ile ilişkisi sonucunda bu toplumlardan gelen bazen iyi, fakat Roma ailesinin yapısını yıpratması nedeniyle genellikle kötü âdetler Roma ailesini etkilemiştir. Savaşlar sonucunda zenginleşen Roma ailesi doğudan gelen yeni etkilerle bozulmaya başlamış ve manen sarsılmıştır. **Selek H.**, Roma Hukukuna Göre Aile Müessesesi, İzmir Barosu Dergisi, Yıl 1936, s.221.

¹⁷ *Pater familias*: Aile babası (aile reisi). Roma aile yapısı içinde aile üyeleri üzerinde hâkimiyet esasına dayalı yetkilere sahip olan tek *sui iuris* kişidir. Sadece erkekler, aile reisi olabilir. Bir Romalı vatandaşı kaç yaşında olursa olsun aile reisi hayatta ise hâkimiyet altından çıkmadığı sürece baba hâkimiyeti altındadır, yani *alieni iuris* (başkasının hukukuna tâbi) durumundadır.

¹⁸ *Peculium*: Aile reisinin veya efendinin aile evlatlarına veya kölelerine yönetmeleri ve işletmeleri için malvarlıklarından ayırarak verdikleri, mülkiyeti aile reisine veya efendiye ait olmakla beraber aile evladı veya kölenin fiilen kullandığı, yararlandığı mallar veya ekonomik değeri olan haklar olarak ifade edilmektedir. Bunlar para olabileceği gibi ticari işletme, bina, arazi, köle veya hayvan da olabilir. Tarıma dayalı ekonomiden ticarete dayalı ekonomiye geçişte ortaya çıkan hukuki sorunları çözmek amacıyla benimsenmiş olan bu kurum, hukuken kişi sayılmayan diğer bir ifadeyle hak ehliyetine sahip olmayan aile evlatlarının ve kölelerin, üçüncü kişilerle hukuki muamele yapabilmelerini sağlıyordu. Önceleri aile evladı veya köle üçüncü kişilerle hukuki muamele yaptıklarında bu muamelelerden doğan haklar doğrudan aile reisine veya efendiye ait olurken, borçlardan dolayı aile reisi veya efendi sorumlu tutulmuyordu. Kölelerin borçları dava ile takip edilemeyen tabii borç, eksik borç (*obligatio naturalis*) kabul edildiğinden; aile evlatlarının borçları ise dava ile takip edilebilmelerine rağmen (*obligatio civilis*) aile evlatlarının malvarlığına sahip olmamaları nedeniyle, davadan sonuç çıkmamasından Roma ticari hayatı olumsuz etkileniyor ve kişiler, aile evladı veya kölelerle hukuki muamele yapmak istemiyorlardı. Aile evladı veya kölelere verilen *peculium* aile reisine veya efendiye karşı dava açma imkanı vererek, onların, aile evlatlarının veya kölelerin yaptıkları hukuki muamelelerden doğan borçlardan sorumlu tutulmalarını sağlıyordu. Diğer bir ifadeyle aile evladı veya köle ile hukuki muamele yapmış olan kişi, alacaklarını aile reisinden veya efendiden dava

lamış; bu şekilde hak ehliyetine sahip olmayan aile evlatları ve köleler, kısmen fiil ehliyetine sahip olarak bir takım hukuki muameleleri geçerli olarak yapabilmişlerdir. Ayrıca imparatorluğun ilk zamanlarından itibaren yapılan savaşlar ve askerliğin meslek olarak önem kazanmaya başlaması, uzun yıllar askerde bulunmaları nedeniyle, aile evlatlarının, hâkimiyetleri altında bulundukları babalarına karşı bağlarının zayıflamasına neden olmuştur¹⁹. Diğer taraftan kadını, kocasının veya kocasının tâbi olduğu aile reisinin hâkimiyeti altına sokan muamele şekillerinin²⁰ yerini *manus*'suz evlenmenin²¹ alması ve bunun yanı sıra kadının sosyal ve hukuki durumundaki değişiklikler²²; *pater familias*'ın

(*actio de peculio*) ile talep edebiliyordu. Böylelikle aile reisi veya efendi, üçüncü kişiye karşı kanuni bir sorumluluk altına giriyordu. *Peculium* sayesinde özellikle aile evlatlarının kısmen kazandığı fiil ehliyeti aile malvarlığının parçalanmasına ve eski Roma ailesinin dağılmasına neden olmuştur. Bkz. **Karadeniz Ö.**, Roma Hukukunda “*Peculium*” Müessesesi, AÜHKFD, C.XXV, S.3-4, 1968, s.179-194; Özdemir **Türkoğlu G.**, Roma Hukukunda *Actio De Peculio*, DEÜHFD, C.7, S.2, 2005, s.103-136; **Finley M.I.**, Antik Çağ Ekonomisi, çev.Hatice Palaz Erdemir, İstanbul 2007, s.65.

¹⁹ **Pugliese G.**, Roma Ailesine Tarihi Bir Bakış, çev. Ziya Umur, İHFM, C.XXII, S.1-4, 1957, s.343.

²⁰ Roma hukuku, eski zamanlardan itibaren kadını kocasının hâkimiyetine (*manus*) sokan üç farklı hukuki muamele benimsemiştir: *Confarreatio*, *coemptio* ve *usus*. Söz konusu muameleler hakkında bkz. **Somer P.**, Dar Anlamda Roma Aile Hukukunun Esasları, Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2002/2, s.161-164; **Ceylan Güneş S.**, Roma Hukukunda Evlenme (*Matrimonium*), Ankara 2010, s.93-96.

²¹ Evlilikten tamamen farklı olan *manus*, evlenmenin bir şekli olmayıp, kadının malvarlığı bakımından başka bir aileye girmesini ifade eder. Roma'da evliliğin *manus*'lu olması evli kadının kocasının ailesine girdiğini, *manus*'suz olması ise kadının evlenmesine rağmen kendi aile reisinin hâkimiyeti altında kalmaya devam ettiğini ya da zaten hâkimiyet altında değil ise bu durumun devam ettiğini göstermektedir. Roma hukukunda evlenmenin tek bir şekli vardır. Bu da tarafların karşılıklı ve birbirine uygun irade beyanlarına (*consensus*) dayanır. Başka bir muamenenin yapılmasına ihtiyaç yoktur. *Manus*'suz evlenme denildiğinde evlenen eşlerden kadının, kocasının veya kocasının tâbi olduğu kişinin hâkimiyeti altına girmediği anlaşılır. Diğer bir ifadeyle evlilik ile *manus* bir arada değildir. Ancak *manus*'lu evlilikte, evlilik ile *manus* bir aradadır. Bu nedenle biz de evliliği, bu ayrımı ifade edebilmek için *manus*'lu ve *manus*'suz evlilik olarak belirtmekteyiz.

²² Kadının sosyal seviyesinin yükselmesi ve bir çeşit kadın-erkek eşitliğine doğru gelişme hareketinin, toplum içerisinde başlaması, beraberinde mal ayrılığı rejimini

hâkimiyeti üzerine kurulmuş Roma'nın, eski aile yapısını tamamen ortadan kaldırmamakla birlikte, onun sarsılmasını engelleyememiştir.

Aile yapısındaki bu değişiklikler, daha önce kanunlarla düzenlenmemiş olan Roma aile kurumu üzerinde birtakım reformların yapılmasını âdeta zorunlu kılmıştır. Augustus (M.Ö.63 - M.S.14) devrine kadar, Roma hukuku, aile kurumunun sorunları ile ilgilenmemiş, dolayısıyla Roma yargı erki, Roma ailesinin içine girmemiştir. Augustus devrinden itibaren, bir taraftan Roma ailesini ilgilendiren hukuki düzenlemelerin yapılması, farklı hukuk alanlarını etkilemiş; diğer taraftan farklı hukuk alanlarında yapılan değişiklikler, Roma aile yapısında birtakım yeniliklere neden olmuştur.

Roma ailesi gerek çağdaşı gerekse kendinden önceki toplumların aile yapılarından çok farklıdır. Toplumların farklı sosyal, siyasi, kültürel ve ekonomik özelliklere sahip olması nedeniyle tek bir temel üzerinde düşünülemeyen aile kurumu, Roma'da ataerkil yapıya sahipti. Ataerkilliğe tartışılmaz bir şekil kazandıran ve yaşamın bütün alanlarına sokarak gelişmesine neden olan Roma siyasi düşüncesi, baba hâkimiyetini hem tabii hem de hukuki bir temele dayandırmıştır. Özellikle Roma ailesinde söz konusu hâkimiyetin sınırsız oluşu, bu hâkimiyetin babanın ölümüne kadar erkek çocuklar üzerinde yaşları ne olursa olsun devam ediyor olması; evli kadınların ve evlatlıkların tabii çocuklar gibi hâkimiyet altında bulunmaları, aslında Roma ailesinin toplum içerisindeki ekonomik fonksiyonu ile ilgilidir.

Roma devleti, kuruluşundan başlayarak, tarım toplumu olma özelliğine sahipti. Bu özellik, aile bireylerini, tarımsal faaliyet alanında âdeta bir iş ortaklığı yapmak zorunda bırakmış ve ortaklığın aile reisi tarafından idare edilmesini gerekli kılmıştır. Ataerkilliğin gelişimine neden olan Roma siyasi düşüncesi gereğince, erkek evlada önem veren Roma toplumunda amaç, aile ocağının sönmemesi ve ailenin tarımsal malvarlığı üzerinde devamlılığın sağlanmasıdır. Nitekim Yunanca bir kelime olan ekonomi (*oekonomia*); aile, ev halkı anlamına gelen *oikos*

ortaya çıkarmıştır. Kadın (babasının veya erkek üst soyunun ölmesi halinde) *sui iuris* olduğu takdirde mallarına sahip olduğu gibi yenilerini de iktisap edebilmiştir. Gerçi Roma toplumunda hiçbir zaman kadınla erkek tam olarak eşit duruma gelmemiştir. Kadınlar, manevi otoriteye sahip olsalar bile, çocukları üzerinde, babalarının ölümü halinde hukuki hâkimiyete sahip olamamışlardır. Pugliese G., s.347.

ve oldukça karışık bir kökten gelen “tanzim etme, idare etme, düzenleme” anlamlarını içeren *nem* kelimelerinin birleşmesinden oluşmaktadır. Aileye ilişkin davranış kurallarını ve aile dengesini düzenleyen *oeconomia* aile hâkimiyetinin temel alanını oluşturmaktadır²³. Pagan toplumlarında olduğu gibi Roma’da da önceleri, evlilik az olmasına rağmen, zaman içerisinde nüfusun önemli kesimlerinde yaygınlaşmıştır. Evliliğin, ailenin adının gelecek kuşaklara aktarılması, miras ve akrabalık sisteminin düzenlenmesi şeklinde hukuki amaçları yanında; malvarlığının dağılmasının önlenmesi şeklinde ekonomik amacı da vardır. Bu amaç; malvarlığının, ailenin diğer üyeleri ya da dostların çocuklarına değil; kendi soyundan gelenlere aktarılması şeklindedir.

Gerek Yunancada gerekse Latince de bugün bizim anladığımız anlamda “aile” kelimesine karşılık gelecek bir kelime yoktur. “*Familia*” kelimesinin köken olarak tanımı, kölelik ve bağımlılık kavramlarını anımsatır. Latince’de *famul* kelimesi serfler, uyruklar topluluğu demektir, daha ilkçağdan beri bir soya kişiliğini kazandıran temeli oluşturmaktadır²⁴. İleride üzerinde duracağımız gibi özellikle Latince’de *familia* kelimesi oldukça geniş bir anlam içermektedir²⁵. *Familia* kelimesi içerdiği bu anlam nedeniyle, bir taraftan aile reisinin; çocukları²⁶, torunları, eşi, oğullarının eşleri ve malvarlığı üzerinde hâkimiyete sahip olmasını diğer taraftan ekonomik, kişisel ve sosyal davranışları arasında fark gözetmeden, aile reisinin hâkimiyeti altındakileri ve malvarlığını denetlediği bir çiftlik evindeki durumunu, tanımlamaktadır²⁷.

Bazılarına göre Romalılar arasında aile ilişkisi güzel ve özgür bir sevgi ve duygu ilişkisi olarak görülmez; aksine güvenin yerini sertlik, bağımlılık ve alt güdüm ilkesi alır²⁸. Nitekim bu sertlik Roma örf ve âdetlerinin, kanunlarının anlamını, içeriğini, sınırlarını oluşturur.

²³ Solinas P., Fernand Braudel Yönetiminde Akdeniz Tarih, Mekân, İnsanlar ve Miras, çev. Aykut Derman, İstanbul 2007, s.191.

²⁴ Solinas P., s.191.

²⁵ Bkz.(I/B)- *Familia* kavramı.

²⁶ Roma toplumunda ölüm oranının çok yüksek olması ve karısı ölen erkeğin çoğunlukla yeniden evlenmesinden dolayı, çocuklar da aile içinde genellikle üvey kardeş durumunda birlikte yaşarlardı. Blanck H., Eski Yunan ve Roma’da Yaşam, çev.İslam Tanrıcut, İstanbul 1999, s.186.

²⁷ Finley M.I., s.2-3.

²⁸ Hegel G. W. F., Tarih Felsefesi, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul 2006, s.213.

Roma'da âdeta bir vatandaşlık görevi olarak görülen evlenme, vatana vatandaşlar sunma için gerçekleşir²⁹. Evlilikten birinci sınıf vatandaşlar, nikâhsız birlikteliklerden ise ikinci sınıf vatandaşlar doğar³⁰. Hatta M.Ö. 100 yıllarında nüfus, mülk ve töre işlerine bakan bir görevlinin, evliliği; öncelikle bir dert kaynağı, bir vatandaşlık görevi, hatta askeri bir görev olarak tanımladığı, söylenmektedir³¹. Nitekim komutan ve bir devlet adamı olan Scipio Aemilianus'un³² arkadaşı ve başyardımcısı şair Gaius Ennius Lucilius³³, "evliliği bir bela ve sıkıntı" olarak nitelendir-

²⁹ M.S. 1.yy.da (55-140) yaşayan ünlü satirist (yergi yazarı) Decimus Iunius Iuvenalis, Satura adlı eserinde (ki bu eserde toplumun elit aristokrat sınıfından en alt sınıfına kadar Roma toplumunun bütün kesimlerine mensup olan insanlar incelenmiş, toplumdaki ahlaki ve zihni çöküş ile bunların nedenleri ele alınmıştır) çocuklara verilen yanlış ve kötü eğitimin doğuracağı olumsuz kişilik yapısından söz ederken, vatana vatandaş kazandırmanın öneminden bahsetmektedir. Iuvenalis Satura V.14.70-75: *gratum est quod patriae ciuem populoque dedisti, si facis ut patriae sit idoneus, utilis agris, utilis et bellorum et pacis rebus agendis. Plurimum enim intererit quibus artibus et quibus hunc tu moribus instituas*: "Minnettar kalırız sana, vatana millete birini kazandırdın diye hayırlı bir evlat yetiştirirsen vatan için, yetenekli bir çiftçi, hem savaş, hem barış sanatında usta bir evlat. Çok büyük önem taşır çünkü, çocuğunu hangi sanatlarla, hangi âdetlerle yetiştirdiğin ". Türkçe çevirisi **Iuvenalis**, Yergiler-Saturae (Latince-Türkçe), Latince Aslından Çevirenler: Çiğdem Dürüşken – Aiova, Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006, s.165. Ayrıca Stoa öğretisini benimseyen Latin filozof Musonius (M.S.1.yy.), vatandaşlık görevinin büyük aileler gerektirdiğini iddia etmiş ve bu amaca destek veren kanun koyuculara karşı saygı gösterilmesini istemiştir. **Harris W.V.**, Child-Exposure, in the Roman Empire, The Journal of Roman Studies, Vol. 84 (1994), s.15 (<http://0210k4fif.y.https.www.jstor.org.proxy2.marmara-elibrary.com/stable/pdf/300867.pdf?refreqid=search:3c1bcdc8b0d72749bcfe90c83a6fed8c>)

³⁰ **Veyne P.**, Aşkın En Güzel Tarihi, çev.Saadet Özen, İstanbul 2005, s.32 (Aşkın Tarihi)

³¹ **Veyne P.**, Aşkın Tarihi, s.31.

³² Scipio Aemilianus, M.Ö. 2.yy.da yaşamış, *ensor*, *consul* gibi *magistra*'lık makamına seçilmiş devlet adamı ve hatiptir.

³³ Gaius Ennius Lucilius: Komutan ve devlet adamı Scipio Aemilianus'un önemli bir arkadaşıdır. Hayatının büyük bir kısmını Roma'da geçirmiş olan şair *Lucilius*, dış siyaset bakımından Roma gücünün Helen'e yayıldığı, İtalya'da da Helen etkisinin arttığı dönemde yaşamıştır. Kendinden sonraki kuşaklarca iyi eğitim görmüş, nükteli, kibar, akıllıca düşünebilen, toplumu ve siyaseti yakından izlemiş biri olarak tanınır. *Lucilius*'un hiç evlenmediği söylenir. Ayrıntılı bilgi için bkz.

mektedir; “insanlar kendi rızalarıyla bu bela ve sıkıntıyı bulur, evlenir ve çocuk yaparlar”³⁴. Q. Caecilius Metellus Macedonicus³⁵ ise kadınlar için “ne onlarla ne onlarsız yaşanabilir” demiş ve Augustus, aile hukukuna ilişkin çıkardığı kanunların hazırlanışı sırasında Metellus’dan alıntılar yapmıştır³⁶. Bu şekilde bir taraftan eleştirilirken diğer taraftan vatandaşlık görevi olarak görülen evlilik ve dolayısıyla aile kurumu, Roma toplumunun önemli unsurlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

2- *FAMILIA* KAVRAMI

Romalılarda günümüzde kullanılan “aile” terimini tam olarak karşılayan latince bir kelime yoktu. Latince *familia*³⁷ kelimesi bugün anladığımız aile kavramından daha geniş bir anlam içermekteydi. Roma *familia*’sı, günümüzdeki anlamı ile sadece dar bir çevredeki bireylerden oluşan aileyi belirtmekle kalmaz, aynı zamanda onun malvarlığını, dolayısıyla kölelerini de içine alırdı³⁸. *Familia* kelimesi başlangıçta mülk edinilmiş köleler (*famul*) yani *gens*’in ortak mülkiyetinden ayrı olarak edinilmiş mallar anlamına gelmekte idi³⁹.

Familia kelimesi biri geniş, diğeri dar olmak üzere iki anlamda kullanılırdı. Geniş anlamdaki *familia* aynı soydan gelen insanların oluşturduğu topluluktan (*communi iure*). Ortak bir ataya bağlılık çerçevesinde hâkimiyet esasına göre belirlenen şahıs topluluğu aynı soyadını taşımaktaydı. Erkek üst soy dikkate alınarak yapılan bu bağda, erkek

Sandalcı S., Eski Roma Yazınında Satir Türü ve Kadın, İstanbul 1999 (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s.34-55.

³⁴ **Sandalcı S.**, s.47.

³⁵ Q.Caecilius Metellus Macedonicus, M.Ö.2.yy.da yaşamış, *praetor*, *consul*, *censor* gibi *magistra*’lık makamına seçilmiş devlet adamıdır. Makedonya’yı Roma eyaleti yapmıştır.

³⁶ **Sandalcı S.**, s.47, dn.148.

³⁷ Romalılara göre çok çeşitli anlamlara sahip olan *familia* terimi sözlük anlamı itibarıyla de hizmetçi, eve ait köleler; aile mülkü, çiftlik; aile, ev; okul, mezhep anlamlarına gelmektedir.

³⁸ **Blanck H.**, s.184.

³⁹ **George T.**, Tarih Öncesi Ege, çev. Celal Üster, C.I, İstanbul 1995, s. 104.

çocukların mutlaka kan hısımlı olmaları gerekmektedir. *Ius civile*⁴⁰ kapsamında ortaya çıkan bu *familia*, doğum ya da hukuki muamele (evlat edinme gibi) sonucunda bir aile reisinin hâkimiyeti altında bir araya gelen kişilerin oluşturduğu topluluktur⁴¹. *Communi iure* olarak belirlenen bu topluluk birarada yaşamak zorunda olmayıp, özellikle aile reisi ölünce erkek evlatlar sayısınca küçük gruplara bölünerek ufak birer aile teşkil etmekteydi. Bu şekilde ortaya çıkan küçük gruplar aynı soyadını taşımakla birlikte dar anlamda aile kavramını (*proprio iure*) oluşturmaktadır. Roma hukukunun bütün devirlerinde evlilik, dar anlamda ailenin (*familia proprio*) temelini oluşturuordu⁴².

Pater familias biyolojik babalık olmadığı gibi, ev halkından olanların birbirleriyle biyolojik ilişki içinde olması da zorunlu değildi. Köleler, evlatlıklar, efendilerin özgür çocuklarıyla aynı süt anneyi paylaşan köle çocukları, sokakta bulunmuş çocuklar da aileye dahil olurdu⁴³. Bu nedenle *pater familias* (aile reisi) kavramı ile *parens* (ebeveyn)⁴⁴ kavramı birbirinden farklı anlamlar içermekteydi.

Roma'da insan ömrünün kısa olması sebebiyle, bir *pater familias*'ın, çocuklarının yetişmesinden, evlenmesinden ve kendilerine ait bir ev kurmalarından sonra uzun yıllar yaşaması çok ender görüldüğünden; Roma ailesi genelde küçük, dar bir aileydi. Bu aile anne, baba ve çocuklardan meydana geliyordu. Roma ailesi aslında bugün anladığımız anlamda erkek kardeş, kız kardeş, amca, dayı, hala, teyze, kuzenlerden

⁴⁰ Roma vatandaşlarına uygulanan hukuk anlamına gelen *ius civile*; Roma halkının karakteri, örf ve âdetleri, XII Levha Kanunu'nda yer alan hukuk kuralları ve bu kuralların yorumlanmasıyla elde edilen hükümler dikkate alınarak oluşturulmuştu. Halk meclisi tarafından çıkarılan kanunlar, *senatus* kararları, hatta imparator emirnameleri *ius civile*'yi yaratan kaynaklar içinde sayılmaktadır.

⁴¹ **Karadeniz Ö.**, Roma Hukukunda Aile, Türk Hukuk Ansiklopedisi, C.I, Ankara 1962, s.456 (Aile).

⁴² **Beltrani S. - Lirer R. - Malagrida I.**, Istituzioni di Diritto Romano, Napoli 1992, s.360.

⁴³ **Gardner J.F.- Wiedemann T.**, The Roman Household A Sourcebook, London-Newyork 1996, s.3.

⁴⁴ D.50.16.51: *Appellatione "parentis" non tantum pater, sed etiam avus et proavus et deinceps omnes superiores continentur: sed et mater et avia et proavia*: Ebeveyn ifadesi sadece baba değil, hatta büyükbaba ve büyük büyükbaba ve nihayet tüm büyükleri içerir: fakat anne ve büyükanne ve büyük büyükanneyi de. Türkçe metin için İpek N., Hısımlık, s.178, dn.32.

oluşan genişletilmiş aile kavramının dışında kalıyor, dolayısıyla çekirdek aileye dayanıyordu.

Familia'nın yukarıda belirttiğimiz anlamları dışında başka anlamları da vardı. Aslında genelde *familia* kelimesi ev halkının içindeki köleleri nitelerdi. Diğer bir anlatımla *pater familias*'a ait çocuklar (aile evladı) olarak *köleleri* kapsardı⁴⁵. *Digesta*⁴⁶'da ve XII Levha Kanunu⁴⁷'nda bu durumu açıkça görüyoruz :

D.47.8.2.16 : Ex hac actio noxae deditio non totius familiae, sed eorum tantum, vel eius qui dolo fecisse comperietur, ferri debet.

“Bu davadan *noxa deditio* bütün kölelerin değil, fakat onlardan büyük bir kısmının ya da kasıt ile yapmış olduğu güvenilir bir kaynaktan öğrenilen kişinin olması gerekir”⁴⁸.

⁴⁵ Grubbs J. E., *Women And The Law In The Roman Empire*, London and New-york 2002, s.17.

⁴⁶ *Digesta* (D): M.S.6yy.da İmparator Iustinianus zamanında hazırlanan ve XVI. yy.da *Corpus Iuris Civilis* adı verilen kanunnamenin bölümlerinden biridir. Klasik devir hukukçularının eserlerinden zamanın ihtiyaçları için kullanılabilecek parçaları derlemek suretiyle ortaya konan *Digesta* hazırlanırken 2000 kadar kitap ve 30.000'den fazla elden geçirilmiştir. Klasik devirde yaşamış 40 kadar hukukçunun eserlerine yer verilmiş, ancak bu eserlerin tamamı *Digesta*'ya alınmamıştır. 50 kitaba ayrılan *Digesta*'da her kitap fasıllara, fasıllar parçalara, uzun parçalar paragraflara ayrılmıştır. Klasik devir hukukçuların eserleri *Digesta*'ya alınırken zamanın ihtiyaçları dikkate alınarak metinler üzerinde baz değişiklikler yapılmıştır. Metinler üzerinde yapılan bu değişikliklere de *interpolatio* denmektedir.

⁴⁷ XII Levha Kanunu (*Lex Duodecim Tabularum*): Roma'nın en eski kanunlaştırma hareketi olarak bilinen bu derlemenin M.Ö.451-449 yılları arasında düzenlendiği kabul edilmektedir. XII Levha Kanunu hakkında bazı noktalar şüpheli olmasına ve bazı tarihçi ve hukukçular tarafından bu kanunun yapıp yapılmadığı, yapılaş tarihine ilişkin farklı görüşler ileri sürülmesine rağmen, bu eleştiri temayülü artık tamamıyla aşılmıştır. Roma Hukukunun ilk sistematik eseri olan XII Levha Kanunu, aslında Roma'nın o zamanki örf ve adet hukukunun yazılı hale getirilmesidir. On iki bronz levha üzerinde kazılı olarak asılan kanun, M.Ö.4.yy.da Galyalıların Roma'yı istilası sırasında tahrip edilmiş olmasından ve başka nüsha ve kopyalarının bulunmamasından dolayı elimizde mevcut değildir. Bu nedenle XII Levha Kanunu hükümlerine, kanuna yapılan atıflar dolayısıyla ulaşılmıştır. Bkz. İpek N., XII Levha Kanunu, *Argumentum*, Mayıs 1993, Yıl 3, S.34, s.609-616.

⁴⁸ Türkçe metin İpek N., *Roma Hukukunda Gasp*, İstanbul 2001 (Gasp), s.99

D.50.16.195.3: *Alia autem parte edicti omnes servi continentur, ut de hominibus coactis et vi bonorum raptorum item redhibitoria, si deterior res reddatur emptoris opera, aut familiae eius, et interdicto unde vi, familiae appellatio omnes servos comprehendit: sed et filii continentur.*

“Edictum’un diğer kısmında bütün köleler dahil edilir. İnsan toplama konusuyla ilgili kısımda olduğu gibi hem malların gasbı ile ilgili olarak alıcının veya kölesinin gayreti ile bozuk mal geri veriliyorsa *redhibitoria* dava, hem de *interdictum unde vi*’de familia’dan maksat bütün köleler(dir)i kapsar. Fakat çocukları da kapsamaktadır”⁴⁹.

Familia bazen kişiler anlamına da gelebilir. Eğer hukuk, veli veya vasiden bahsediyorsa: bu aileden ya da bu aileye dediğinde, burada kişilerin kastedildiği üzerinde mutabık kalınmıştır. Aşağıdaki metinler *familia*’nın bu anlamına örnek verilebilir:

XII Levha Kanunu, V. Levha, 3. *Uti legasit super (familia) pecunia tatalave suae rei, ita ius esto.* 4. *Si intestato moritur, cui suus heres nec escit, agnatus proximus familiam habeto.* 5. *Si agnatus nec escit, gentiles familiam habento.*

“V. Levha, 3. (Kişi) (ev halkının), taşınır malları ya da mülkünün vasiliği üstüne nasıl talimat verirse, öyle hak sayılsın. 4. Eğer (kişi) vasiyet bırakmadan ölürse, onun erkek mirasçısı yoksa, baba tarafından en yakın akrabası ev halkının hâkimiyetine sahip olsun. 5. Baba tarafından akrabası yoksa, ev halkının hâkimiyetini (ölen kişinin) klan üyeleri alsın”.

XII Levha Kanunu, V. 8: *Civis Romani liberti hereditatem lex XII tabularum patrono defert, si intestato sine suo herede libertus decesserit. Cum de patrono et liberto loquitur lex, ex ea familia, inquit, in eam familiam.*

“XII Levha Kanunu, eğer vasiyet bırakmadan ve mirasçısı olmadan ölürse, Roma vatandaşı bir azatlının mirasını onun eski efendisine devreder. Kanun, eski efendi ve azatlı hakkında o aile halkından ve o aile halkına der”.

Familia, aile topluluğundan ziyade bir taşınmaza da karşılık gelebilirdi⁵⁰. Bazen de günümüzde kullandığımız akrabalığa dayalı aile kavramına yakın anlamda da kullanılırdı. Ancak bu, birincil anlamı

⁴⁹ Türkçe metin İpek N., Gasp, s.76.

⁵⁰ Grubbs J.E., s.17.

değildi. Bu durumda *domus*⁵¹ kelimesinin kullanılması daha olasıdır⁵². Bugün bizim “aile” olarak belirttiğimiz topluluk, Romalılarda *domus* olarak adlandırılırdı⁵³. Aynı zamanda *pater familias*’a ait aile malvarlığının tamamı anlamına gelen *familia*, bu anlamda bazen, tereke (*hereditas*) yerine de kullanılmakta idi⁵⁴.

M.S.3.yy. hukukçusu Ulpianus, *familia*’nın farklı anlamlarını D.50.16.195.15’ de açıklamıştır. Buna göre;

“*Familia* hem nesnelere hem de kişilere karşılık gelebilir, *familia*’nın bir kişinin hâkimiyeti altındaki birkaç kişi olduğu belirtilmiştir. Bu doğal yoldan ya da hukuki yoldan olabilir: Örneğin ailenin babası (*pater familias*), ailenin annesi (*mater familias*)⁵⁵, ailenin oğlu (*filii familias*), ailenin kızı (*filia familias*) ve bunların ardılları, torunlar ve benzerleri. Fakat ailede kontrolü elinde bulunduran kişi *pater familias* ve hâkimiyet *potestas* olarak adlandırılır. *Pater familias*, kişinin oğlu olmasa da kullanılır. Burada kastedilen kişi değil, hukuki statüdür. Babasız bir *pupillus*⁵⁶ bile *pater familias* olarak adlandırılır ve *pater familias* öldüğü zaman ona bağlı olanlar da kendi ailelerini kurmaya başlarlar. Birey-

⁵¹ *Domus*: Ev, yurt, asıl memleket, aile, mezhep.

⁵² Grubbs J.E., s.17.

⁵³ Blanck H., s.184.

⁵⁴ Gaius, *Institutiones* (Gai.I.) 2, 14 :...*familiam pecuniamque tuam endo mandatela tua costolaque mea esse aio, eaque, quo tu ure testamentum facere possis secundum legem publicam, hoc aere esto mihi empta* : “malvarlığının ve paranın senin emrin ve benim nezaretim altında olduğunu beyan ediyor, kanuna uygun olarak vasiyet-nameni yapabilmen için onları bu külçe ile satın alıyorum. Ayrıca bkz. D.20.2. 9.

⁵⁵ *Mater familias* kavramının gerçek anlamı tam olarak aydınlatılamamıştır. Eserlerinde bu kavramla ilgili herhangi bir tarif vermeyen hukukçular bunun örf âdet meselesi olduğunu söylemektedirler (D.50.1.16.46). Ayrıca “saygı duyulan kadının, *mater familias* denilmeye hak kazandığını, çünkü şerefli olduğunu” belirtmektedirler (D.7.8.7 ve D.23.2.41.1). Edebi eserlerde açıklanmaya çalışıldığı görülmektedir. Cicero’un bu kavramdan *manus* altındaki kadından söz ettiği ifade edilmektedir. Bazı yazarlar *mater familias*’ı *matrimonium* kelimesine dayandırmaktadırlar. Bkz. Gaudemet J., Roma İmparatorluğunda Kadının Hukuki Durumu, çev. Bülent Tahiroğlu, İÜHF-MHAD, Yeni Seri, S.9, 1972’den ayrı bası, s.218.

⁵⁶ *Pupillus*: Ergenlik çağına ulaşmamış, *sui iuris* olduğu için vesayet altında bulunan erkek küçükler.

ler *pater familias* olma konumuna erişirler. *Emancipatio*'ya⁵⁷ maruz kalan kişi hukuki olarak hür *kılındığı için* (*sui iuris*) kendi ailesini kurabilir. Bir köle güruhunu da aile olarak adlandırmamız mümkündür. Aynı şekilde aynı atanın kanından gelen bir grup insana aile denir. Tıpkı Iulianus ailesinden bahsedildiğı gibi. Ancak bir kadın, ailesinin hem başlangıcı hem de sonudur. Ancak bir kadının *pater familias*'ı ölürse ya da kadın aile reisi tarafından *emancipatio* ile hâkimiyet altından çıkarılırsa hukuki olarak bağımsız olur, fakat hiçbir zaman *pater familias* olamaz. Çünkü hiçbir zaman *potestas*'a sahip olamaz. Çocukları bile onun *potestas*'ı altında sayılmazlar"⁵⁸.

⁵⁷ *Emancipatio*, baba hâkimiyetinden çıkarmaktır. XII Levha Kanunu'ndaki bir hükümden hareket ederek bir *pater familias*, bir *filius familias*'ı (erkek aile evladını) üç kez satarsa o *filius familias* aile reisinin hâkimiyetinden çıkmış olurdu. (XII Levha Kanunu IV. Levha, 1: *Si pater filium ter venunduit, filius a patre liber esto*: Eğer baba oğ(u)lu(nu) üç defa satarsa, oğul babasından bağımsız olsun). XII Levha Kanunu'ndaki bu düzenlemeyle; *pater familias*'ın, oğlunu satarak aile evladından yararlanmasının kötüye kullanımı engellemek istenmiştir (Ayiter K., Roma Hukuku Dersleri, Aile Hukuku, Ankara 1963, s.51). Böylece üç satıştan sonra aile evladı üzerindeki *patria potestas* sona erecek ve aile evladı *sui iuris* olacaktır. *Filia familias*'ların (kız aile evlatlarının) ise *pater familias*'ın hâkimiyeti altından çıkmaları için bir kez satış yeteriydi.

⁵⁸ D.50.16.195.1: "*Familiae*" appellatio qualiter accipitur, videamus. Et quidem varie accepta est: nam et in res et in personas deducitur. In res, ut puta in lege duodecim tabularum his verbis "adgnatus proximus familiam habeto". Ad personas autem refertur familiae significatio ita, cum de patrono et liberto loquitur lex: "ex ea familia", inquit, "in eam familiam": et hic de singularibus personis legem loqui constat. 2. Familiae appellatio refertur et ad corporis cuiusdam significationem, quod aut iure proprio ipsorum aut communi universae cognitionis continetur. Iure proprio familiam dicimus plures personas, quae sunt sub unius potestate aut natura aut iure subiectae, ut puta patrem familias, matrem familias, filium familias, filiam familias quique deinceps vicem eorum sequuntur, ut puta nepotes et neptes et deinceps. Pater autem familias appellatur, qui in domo dominium habet, recteque hoc nomine appellatur, quamvis filium non habeat: non enim solam personam eius, sed et ius demonstramus: denique et pupillum patrem familias appellamus. Et cum pater familias moritur, quotquot capita ei subiecta fuerint, singulas familias incipiunt habere: singuli enim patrum familiarum nomen subeunt. Idemque eveniet et in eo qui emancipatus est: nam et hic sui iuris effectus propriam familiam habet. Communi iure familiam dicimus omnium adgnatorum: nam etsi patre familias mortuo singuli singulas familias habent, tamen omnes, qui sub unius potestate fuerunt, recte eiusdem familiae appellabuntur, qui ex eadem domo et gente proditi sunt. 3. Servitutium quoque solemus appellare familias, ut in edicto praetoris ostendimus sub titulo de furtis, ubi praetor loquitur de familia publicanorum. Sed ibi non omnes

Aslında *familia* kelimesi bedensel bir kavramdır ve bu nedenle başlangıçta sadece anayla ilgilidir. *Pater familias* kelimesi *ius civile*'de benimsenmiş, ancak sonraları hukuk ile ilgisi olmayan genel kullanıma geçmiş, türetilmiş bir kelimedir⁵⁹. Roma'daki *familia* kavramı, aile reisi olan babanın (*pater familias*) hâkimiyetini kapsar. Kelime olarak "aile babası" (aile reisi) anlamına gelmekle beraber *pater familias*, biyolojik bir babalık olmayıp, aile üzerindeki hâkimiyeti ifade etmektedir. Bu nedenle aile evladı (*filius familias/filia familias*) doğal bir fûrû olmayıp, baba hâkimiyeti altında (*alieni iuris*) herhangi bir kişi, yani bir yeğen ya da torun vb. olabilir⁶⁰. Roma hukuku, bu hâkimiyeti üç bölüme ayırmıştır: Babanın çocukları⁶¹, torunları üzerindeki hâkimiyeti (*potestas*)⁶², eşi ve oğullarının eşleri üzerindeki hâkimiyeti (*manus*)⁶³ ve malvarlığı (özellikle de köleleri) üzerindeki hâkimiyeti (*dominium*)⁶⁴ ⁶⁵. *Familia* kelimesinin değişik anlamları içermesi, Roma hukukunda hâkim olan ataerkil aile prensibinin bir sonucudur⁶⁶.

servi, sed corpus quoddam servorum demonstratur huius rei causa paratum, hoc est vectigalis causa. Alia autem parte edicti omnes servi continentur: ut de hominibus coactis et vi bonorum raptorum, item redhibitoria, si deterior res reddatur emptoris opera aut familiae eius, et interdicto unde vi familiae appellatio omnes servos comprehendit. Sed et filii continentur.4. Item appellatur familia plurium personarum, quae ab eiusdem ultimi genitoris sanguine profisciscuntur (sicuti dicimus familiam Iuliam), quasi a fonte quodam memoriae.5. Mulier autem familiae suae et caput et finis est.

⁵⁹ **Bachofen J.J.**, Söylence, Din ve Anaerki, çev. Nilgün Şarman, İstanbul 1997, s.163.

⁶⁰ **Corbino A.**, Roma'da Arkaik ve Cumhuriyet Dönemleri'nde, Anayasal-Politik Dengeler-Hukuksal Gelişim, Hukukçuların Hukuk Yaşamındaki Roller, çev. Özcan Çelebican, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1995, C.44, S.1-4, s.66.

⁶¹ Evlatlıkları da bu kapsamda değerlendiriliyordu. Evlat edinme kurumu Roma Hukukunda oldukça önemli bir yere sahipti. Bu yolla ailenin devamı sağlanıyordu.

⁶² *Potestas*: *Pater familias*'ın diğer aile üyeleri üzerindeki hâkimiyeti. Ayrıntı için bkz.I/3'deki açıklamalar.

⁶³ *Manus*: Sözlük anlamı "el". Buradaki anlamı ise evlenen kadın üzerinde kocasının veya kocasının tâbi olduğu aile reisinin hâkimiyeti. Bkz.dn.21'deki açıklamalar.

⁶⁴ *Dominium* : Maddi mallar üzerindeki hâkimiyet yetkisi.

⁶⁵ **Finley M.I.**, s.3.

⁶⁶ **Karadeniz Ö.**, Aile, s.456.

Roma ailesinin erkek aracılığıyla izlenen patriyarkal özelliği, M.S.5.yy.ın sonları, 6.yy.ın başlarında devam etmekle birlikte kan hısımlığının kabul edilmesiyle eski gücünü kaybetmiştir. Baba hâkimiyetine dayanan hısımlık (*agnatio*), Iustinianus devrinde yerini *ius gentium*'un tanıdığı kan hısımlığına (*cognatio*) bırakmıştır. Aslında daha İmparatorluk devrinde, Roma ailesinin ataerki yapısı yok olmaya başlamış hatta bazı hak ve yükümlülükler yanında evlenme engelleri gibi konularda kan hısımlığı (*cognatio*) Romalılar tarafından dikkate alınmıştır.

Roma'da *pater familias* evin lideri olduğu kadar, dinsel görev ve sorumluluklara sahip olması nedeniyle aynı zamanda aile dininin yöneticisidir⁶⁷.

3-) PATRIA POTESTAS:

Patria potestas, *pater familias*'ın agnatik anlamda ailesine dahil bulunan çocukları, torunları ve köleleri⁶⁸ üzerindeki hâkimiyeti (*potestas*) ifade ediyordu⁶⁹. *Patria potestas*, babaya yalnız hak verir, borç yüklemezdi⁷⁰. Hukukçu Gaius tarafından bir Romalı babanın çocukları ve torunları üzerindeki otoritesi "tipik Romalı" olarak adlandırılmaktadır. Gaius, *Institutiones* adlı eserinde "bizim kadar, oğlan çocukları üzerinde güç kullanan çok az insan vardır" demektedir⁷¹.

I.1.9.2: *Ius autem potestatis quod in liberos habemus proprium est civium Romanorum: nulli enim alii sunt homines qui talem in liberos habeant potestatem qualem nos habemus.*

⁶⁷ Dürüşken Ç., Antik Çağ'da Yaşamın ve Ölümün Bilinmezine Yolculuk, Roma'nın Gizem Dinleri, İstanbul 2000, s.21.

⁶⁸ Önceleri çocuklar ve köleler üzerindeki hâkimiyetin birbirinden farklı olmadığı kabul ediliyor, köleler üzerindeki hâkimiyet de *patria potestas* olarak ifade ediliyordu. Ancak zamanla köleler üzerindeki hâkimiyetin mülkiyet hakkına dayandığı, çocuklar üzerindeki ise *patria potestas* olduğu hususu benimsenmiştir. Ancak ilk devirde kabul edilen görüşün, Roma Hukuku kaynaklarında karşımıza çıktığını görmekteyiz.

⁶⁹ Grubbs J. E., s.20.

⁷⁰ Selek H., s.223.

⁷¹ Rawson B., Marriage, Divorce And Children In Ancient Rome, Oxford 1991, s.114.

“Çocuklar üzerinde sahip olduğumuz hâkimiyet hakkı, Roma vatandaşlarına özgüdür; gerçekten diğer insanlar, bizim, çocuklarımız üzerinde sahip olduğumuz gibi bir hâkimiyete sahip değildirler”⁷².

Patria potestas, Romalı aile reisine çocuklarının⁷³ yaşamını kullanabilme hakkını vermekteydi⁷⁴. Baba onlara yaşamlarını vermiştir, geri alabilir. Bu, yaşam ve ölüm üzerindeki haktır (*ius vitae ac necis*). Romalı *pater familias*’a devletten gördüğü sertliğin karşılığında kendi ailesi üzerinde kullanmak üzere aynı sertlik tanınmıştı: *Pater familias* bir yandan köleyken öte yandan despottu⁷⁵. Bu durum, Roma’nın efsanevi kurucuları olan Romulus ve Remus’a dayandırılmaktadır. Efsaneye göre Romulus ve Remus, aileden atılmış olmaları nedeniyle aile sevgisi içinde büyümemişlerdir⁷⁶. Ayrıca ilk Romalılar kadınlarını karşılıklı irade

⁷² Türkçe metin **Iustinianus Institutiones**, çev. Umur Z., İstanbul 1968, s.33.

⁷³ *Patria potestas* altında bulunanlar şu kişilerdir : *Manus* altındaki evli kadın, erkek veya kız çocuklar, çocukların *manus* altındaki karıları, erkek çocukların çocukları, evlatlık alınan çocuklar, meşrulaştırma suretiyle (nesebin tashihi) aileye girmiş olan *concupinatus* çocukları.

⁷⁴ **Foucault M.**, Cinselliğin Tarihi, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, İstanbul 2007, s.99.

⁷⁵ **Hegel H. W. F.**, s.214.

⁷⁶ Titus Livius’un, *Ab Urbe Condita* (Şehrin Kuruluşundan İtibaren) adını taşıyan eserinin ilk kitabında Roma şehrinin kuruluş efsanesi ayrıntısıyla anlatılmaktadır. Romalıların kabul ettiği kurgusal hikâyeye göre; Roma’nın kurucusu olan Romulus ve ikiz kardeşi Remus’un anneleri Rhea Silvia, amcası tarafından şeref bahanesiyle Vesta rahibeliğine tayin edilir ve kendisine devamlı bakirelik bahşedilerek, çocuk sahibi olmaktan mahrum edilir. Ancak Vesta rahibesi zorla kaçırılarak ikiz çocuk dünyaya getirir. İkizlerin babası savaş tanrısı Mars sanılmaktadır. Mars’ın tanrı olması daha az bir kusur sayılarak, anne ve çocuklar kralın zalimliğinden kurtulamazlar. Kral; rahibelere, annenin zincire vurulup zindana atılmasını, çocukların da nehrin sularına bırakılmasını emreder. İkizlerin nehre bırakıldıkları yerde kutsal bir zeytin ağacının (Rumina) var olduğu şeklinde bir efsaneden bahsedilir. İçinde ikizlerin bulunduğu sepet bırakıldığında su yüksek olup, sepet suyun üzerinde yüzmektedir. Suların çekilmesi ile nehir sığ olur ve tepelerden susuzluğunu gidermek için inen bir dişi kurt, ikizlerin ağlaması üzerine onların yanına giderek onları emzirir. Kralın sürülerinin bakıcısı (Faustus), kurdu, ikizleri diliyle yalarken bulur ve onları besleyip büyütmesi için karısı Larentia’ya verir. Dağlarda büyüyen ikizler hem kuvvet hem de azim kazanırlar. Efsaneye göre onlar hayduttur. Haydutlara saldırmakta ve haydutların çaldıkları eşyayı onlardan alarak çobanlara paylaştırmaktadırlar. Yağma ettikleri ganimetin kaybı nedeniyle öfkelenen birkaç haydut ikizlere tuzak kurar. Romulus kendisini

uygunluğu ile değil, zor kullanarak kazandıklarından⁷⁷ bu durum aile içi ilişkilerin sert olmasını beraberinde getirmiştir.

Cicero (M.Ö106-43), ünlü avukat Appius'dan şu şekilde söz eder: “Dört güçlü oğlunu, beş kızını, öyle koca bir evi, o kadar müvekkili, ilerlemiş yaşında, hem de kör olmasına karşın yönetir; evindekilerden yalnızca saygı görmekle kalmaz; onlara, üstelik hükmeder; köleleri ondan korkar, çocukları çekinir; o evde, dedelerden kalma göreneklere ve düzene uyulur”⁷⁸.

M.Ö.1.yy. sonlarında yaşamış Yunan tarihçi ve retorik ustası Halikarnaslı Dionysius, Romalı babanın hâkimiyetini sıra dışı ve istisnai olarak ifade eder. Yunan ve Roma dünyası arasındaki farklara değinirken, Yunan toplumunda çocuk üzerindeki hâkimiyetin kısa bir süre devam ettiğini; çocuğun, evlenmediği sürece veya on sekiz yaş altına kadar ya da adı toplum kayıtlarına girene kadar baba hâkimiyeti

başarıyla savunur ancak Remus esir düşer ve kral Amilius'a teslim edilir. Numitor tapınağına hücum ettiği ve birlikte olduğu arkadaşıyla onları yağmaladığı için Remus cezalandırılması için Numitor'a verilir. Başından beri ikizlerin kralın emriyle terkedilen çocuklar olduğunu bilen ancak olayın zamansız aydınlığa kavuşmasını istemeyen çoban Faustulus gerçeği açıklar. Rhea Silvia'nın babası Numitor, ikizlerin kendi torunları olduğunu öğrenir. Romulus, kardeşine yardım etmek üzere topladığı grupla krala hücum eder ve onu öldürür. Terkedildikleri ve büyütüldükleri bölgede şehir kurmak arzusuyla bırakılan Romulus, Palatinus'u (Capitolium tepesiyle birlikte Roma'nın ilk kurulduğu tepeye verilen isim) Remus Aventinus'u (Roma'daki yedi tepeden biri) alır. Krallık için her biri kendinde hak bulan kardeşler arasında çıkan tartışma sonucunda, bir darbeyle surların üzerinde bulunan Remus, Romulus tarafından aşağıya yuvarlanarak öldürülür. Böylelikle Romulus, bütün hak ve yetkiye sahip olur ve yeni kurulan şehir onun adını alır. Bkz. **Titus Livius**, Roma Tarihi Şehrin Kuruluşundan İtibaren (*Ab Urbe Condita*), Kitap I, çev. Sabahat Şenbark, İstanbul 1984, s.23-34.

⁷⁷ Söylendiğine göre, kendisinin gibi halkının da eşi olmadığı için, komşu kavimleri şehrine, gösterilere davet eden Romulus, o arada onların genç kadınlarını kaçırr. Şehrin kuruluşundan birkaç ay sonra gerçekleşen ve Romalılar ile Sabinler arasında savaflara neden olan Sabina kadınlarının kaçırılma olayı iki kavim arasında uzlaşmaya neden olmuştur. Romalılar ve Sabinler arasındaki bu uzlaşma Romulus ve Titus Tatius'un ortak yönetimine yol açmıştır. **Cornell T.-Matthews J.**, Roma Dünyası, İletişim Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, C.V, çev. Şadan Karadeniz, İstanbul 1988, s.17.

⁷⁸ **Cicero**, Yaşlılık-Dostluk, çev. Ayşe Sarıgöllü-Türkân Tunga, Dünya Klasikleri Dizisi :12, Cumhuriyet, İstanbul 1998, s.31.

altında olduğunu, Roma'da ise bu hâkimiyetin süreklilik taşıdığını, açıklar. Gerçekten de *patria potestas* yaşla veya evlenme ile son bulmayan, süresi belli olmayan bir hâkimiyettir⁷⁹. Aile reisinin ölümüne kadar devam eden tabii ve hukuki temellere dayanan bu hâkimiyet⁸⁰⁸¹; Roma'da evlenmenin önemini ikinci dereceye düşürecek, hatta onu kuvvetli bir şekilde sarsacak niteliktedir. Gerçekten de Roma ailesinin esas evlenme değil, *patria potestas*'dır. Bu hâkimiyet sebebiyle aile, âdeta ekonomik bir işleve âlet olmuş ve yapısını bu işleve en iyi uyacak şekilde biçimlendirmiştir⁸². Dolayısıyla *patria potestas* aslında toprağı ve aileyi ayırım gözetmeksizin içine alan bir sahip olma duygusunu barındırır. Aile bireyleri de dokusu ne kadar sert olursa olsun aile kozasının sağladığı korumayı özgürlükten daha fazla arzu eder.

Yunan dünyasında baba, çocuğunu dize getirmek için evden kovma, mirastan men etme gibi hafif cezalar verebilir⁸³. Bu durum, Roma toplumunda babanın yaşam ve ölüm üzerinde sahip olduğu hakla (*ius vitae ac necis*) karşılaştırıldığında, Yunan toplumdaki cezaların hafifliği, dikkat çekicidir. Romalı Stoacı filozof Seneca⁸⁴, en basitinden

⁷⁹ Selele H., s.223.

⁸⁰ Gai.I.1.127: *Hi vero, qui in potestate parentis sunt, mortuo eo sui iuris fiunt*: “ Aile babasının hâkimiyeti altında bulunan kişiler, aile babasının ölümüyle sui iuris duruma gelirler ”. (Gordon W.M.- Robinson O.F., *The Institutes Of Gaius*, Cornell University Press, Ithaca, New York 1988, s.34)

⁸¹ Aile reisinin Roma vatandaşlığını kaybetmesi de, hâkimiyeti altındaki çocukları üzerindeki *patria potestas*'ın kaybına neden oluyordu. Bkz. Gai.I.1.128 (Gordon W.M.- Robinson O.F., s.34).

⁸² Aileyi oluşturan tüm bireyler ortak bir faaliyet etrafında iş ortaklığı yapmak zorunda idiler. Bu faaliyet aile reisi tarafından düzenleniyor ve idare ediliyordu. Aile reisi içerde düzeni sağladığı gibi dışarda da aileyi ilgilendiren bütün muameleleri tek başına yapıyor, üçüncü kişilere karşı sadece aile reisi alacaklı ve borçlu oluyordu. Hatta hâkimiyeti altında bulunanların işlemiş oldukları haksız fiillerden dolayı zarar görene karşı aile reisi sorumlu tutuluyordu. Pugliese G., s.341-342.

⁸³ Rawson B., s.115.

⁸⁴ Aynı zamanda ünlü bir hatip olan Seneca (M.Ö.4 – M.S.65) Yaşlı Seneca'nın ortanca oğludur. Babası aynı adla anılır (Babası Yaşlı Seneca olarak bilinir). İmparator Nero'nun eğitimini üstlenmiş ve Nero'ya karşı düzenlenen suikast girişimine adı karışınca intihar etmiştir. Seneca, *De Providentia*, Tanrısal Övgü, çev. Çiğdem Dürüşken, Humanitas Yunan ve Latin Klasikleri, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007, s.7-24.

çocukların eğitiminde bile babaların gösterdiği bu sertliği yerinde bulduğunu şu cümlelerle belirtir:

“Evlatlarını ortalık yerde kamçılıyıp ruhlarındaki azmi sınayan Lacedaemonialılar’ın (Spartalılar’ın) onlardan nefret ettiğine mi inanıyorsun? Babalar evlatlarını kamçı darbelerine cesurca dayanmaya teşvik eder, paramparça olup yarı ölü hale geldiklerinde bile yaralı bedenlerini yeni yaralara sunmalarını ister...”⁸⁵; “Babaların ne kadar başka, anaların ne kadar başka sevgi gösterdiklerini görmüyor musun? Babalar evlatlarının bir an önce çalışmaya başlaması için erkenden uyandırılmalarını emreder, tatil günlerinde bile aylıklık yapmalarına izin vermez, zaman zaman ter döktürür zaman zaman gözyaşı. Ama analar evlatlarını bağrına basmak, gölgelerinden ayırmamak ister; üzülmelerine, ağlamalarına, eziyet çekmelerine dayanamaz. Tanrı iyi insanlara karşı babaların ruhuna sahiptir, onları mertçe sever ve gerçek güçlerini toplamaları için sıkıntılarla, ısıraplarla, kayıplarla boğuşsunlar, der...”⁸⁶.

Gerçi Roma’da babanın aile evladı üzerinde teorik olarak sahip olduğu bu hakkı (*ius vitae ac necis*) kullanıldığına ilişkin çok az sayıda metin bulunmaktadır. Sınırsız *patria potestas*’ın ahlaki hikâyeleri, ideal bir geçmişe dayanmakta, Roma babasının çoğunlukla bir aile *consilium*’u ile işbirliği içinde çocuklarının refahı konusunda kararlar aldığı belirtilmektedir⁸⁷.

Arkaik dönem *pater familias*’ının *patria potestas* kapsamında sahip olduğu *ius vitae ac necis* yanında, yeni doğan çocuğu kabul etmeme hakkı (*ius exponendi*), her yaştaki çocuğu satma hakkı (*ius vendendi*)⁸⁸, *noxa*

⁸⁵ Seneca (I.Kitap, 4, 11), s.57-59

⁸⁶ Seneca (I. Kitap, 2, 5), s.35-37.

⁸⁷ Bernstein N. W., Adoptees and Exposed Children in Roman Declamation: Commodification, Luxury, and the Threat of Violence, Classical Philology, Vol. 104, No. 3, The University of Chicago Press Stable URL (July 2009), s.349. (<http://0210k3611.y.https.www.jstor.org.proxy2.marmara-elibrary.com/stable/pdf/10.1086/650144.pdf?refreqid=search:59b466d85e619d9e5516f43cfd4df706>).

⁸⁸ *Pater familias*’ın Roma sınırları içinde (Roma sınırları dışında çocuğun satılması hürriyetin kaybına neden olur ve çocuk köle olurdu) çocuk çeşitli amaçlarla satı-

olarak verme hakkı (*ius noxae dandi*)⁸⁹, evlatlık olarak verme hakkı (*ius adoptionis dandi*), hâkimiyetten çıkarma hakkı (*ius emancipandi*)⁹⁰ bulunmakta idi. *Pater familias*'ın ayrıca, çocuklarını üçüncü kişilerden istihkak iddiasıyla geri isteme hakkı da vardı. Önceleri *rei vindicatio* (istihkak davası) ile korunan bu hak, klasik hukuk devrinde “*vindicatio patriae potestatis*” (veya *vindicatio in potestatem*)⁹¹ ismindeki davayla korunmuştur⁹². Bu davanın yanı sıra *pater familias*'a bir de *interdictum*⁹³ tanınmıştı:

lırdı. Çoğu zaman *pater familias* çocuğunu bir ustanın yanına çırak olarak verirdi. Çocuğu bir evladı gibi yetiştiren usta, çocuk üzerinde terbiye etme hakkına sahipti. Ustanın bu hakkı kullanırken, *pater familias*'a müracaat etmesi gerekli değildi. İlk devirlerde çok yaygın olarak uygulanmayan hizmet sözleşmesi niyetiyle de çocuk satılabilirdi. Bu durumda çocuk başkası yanında hizmet görür, *pater familias* da bu hizmete karşılık belli bir miktar para alırdı. Ustanın yanındaki eğitimi veya işverenin yanındaki hizmeti bittiğinde serbest bırakılan çocuk, *patria potestas*'a dönmüş olurdu. Bazen de çocuğun satışı kesin ve nihai bir amaçla yapılabilirdi. Bu durumda çocuk yeni katıldığı ailede ne tam anlamıyla hür ne de köle olarak kabul edilirdi. Bu çocuklar *servi loco* (köle yerine geçen) ismini alırlardı; onu edinen kişi tarafından serbest bırakıldıklarında da tekrar *patria potestas*'a geri dönerlerdi. **Ayiter K.**, s.51-52.

⁸⁹ Noxa sorumluluk kapsamında, *pater familias* tarafından, zarar gören mağdura bırakılacak olan aile evladının devri, hukuki muameleyle (*mancipatio*) yapılmalıydı. Devir muamelesinin kullanılmasının nedeni, çocuğu mağdura terk eden *pater familias*'ın, çocuğu sonradan, *rei vindicatio* ile mağdurdan geri istemesini engellemkti. Ancak aile evladı haksız fiil mağdurunun yanında uygun bir zaman kaldıktan ve hizmetleriyle zararı telafi ettikten sonra, azat edilmesini talep hakkına sahipti. Bu durumda azat edilen çocuk *pater familias*'ın *patria potestas*'ına geri dönerdi. Klasik hukuktan sonra çocukların satılması sınırlanmış, sadece yeni doğanlar ve yoksul *pater familias*'lar için kabul edilmiştir. **Ayiter K.**, s.52.

⁹⁰ *Ius emancipandi* için bkz. 57.

⁹¹ Bkz. dn.225.

⁹² **Ayiter K.**, s.50.

⁹³ *Interdictum*, *formula* usulünde *praetor*'un ya da eyaletlerde valilerin devleti fiilen idare etme (*imperium*) yetkisine dayanarak, hâkimin kararına ihtiyaç duyulmaksızın, uyumsuzluğu, bir işin yapılmasını yasaklamak veya emretmek biçiminde sonuçlandırmalarıydı. **Umur Z.**, Roma Hukuku Lügati, İstanbul 1983, “Interdicta”.

“*Interdictum de liberis exhibendis item ducentis*”^{94 95}. Aslında kamu otoritesinin, araya girerek, *pater familias*’ın bu mutlak hâkimiyetini sınırladığı bazı istisnalar da vardı: Roma ailesinin korunması adına alınan önlemlerin uygulayıcısı olan *ensor*⁹⁶’lar; aile evlatlarının eğitimi, terbiyesi ya da cezalandırılmaları gibi aile reisinin kontrolüne bırakılmış alanlarda, *patria potestas*’ın kötüye kullanılması halinde örneğin zalimlik veya çocukları ihmal etme gibi durumları değerlendirirler, yetkilerin kötüye kullanımını engelleyerek, kişilere dini nitelikte ceza verirlerdi⁹⁷. *Nota* ya da *notatio* olarak adlandırılan ceza sonucunda kişi şerefsiz (*infamis*)⁹⁸ addedilirdi. Ayrıca bazı imparatorlar tarafından *patria potestas*’ın kötüye kullanımları, somut olaylar kapsamında, alınan tedbirlerle önlenmeye çalışılmıştır. Örneğin imparator Traianus’un (M.S.98-117), oğluna kötü davranan bir *pater familias*’ı, oğlunu hâkimiyet altından çıkarması için zorladığı; oğlunu öldüren bir başka *pater familias*’ı sürgün cezasına

⁹⁴ *Interdictum de liberis exhibendis item ducentis*: *Pater familias*’ın, çocuklarından birini haksız olarak yanında, gözetiminde bulunduran kişiye karşı ileri sürdüğü *interdictum* (Umur Z., Lügat, “Interdictum De Liberis Exhibendis”.) Bu *interdictum*’a göre öncelikle çocukların gösterilmesi zorunludur. İstenilen çocuğun hangisi olduğu konusundaki şüphe, böylelikle giderilmiş olur, sonra *pater familias* çocuğu bulmuşsa, onu alıp götürülebilir. Ayiter K., s.51.

⁹⁵ Ayiter K., s.51.

⁹⁶ Roma toplumunun ahlaki ve mali yaşantısını denetleyen *ensor* makamı, M.Ö.443 yılında ihdas edilmiştir. Diğer Cumhuriyet devri *magistra*’lıklarında olduğu gibi *ensor* makamında iki kişi vardır. Ancak *imperium*’a sahip olmamakla beraber oldukça önemli bir *magistra*’lıktır. Onsekiz ay görevde kalan *ensor*, beş yılda bir yapılan nüfus ve istatistik cetveline benzeyen liste hazırlar. Bu listeye *census* denir. *ensor*’ların verdikleri cezalar *nota* olarak adlandırılmaktadır.

⁹⁷ Plescia J., s. 933; Türkoğlu Özdemir G., Roma Hukukunda Infamia (Şerefsizlik), Ankara 2008, s.99-100; Ayiter K., s.53.

⁹⁸ *Infamia* (şerefsizlik), bir kişinin Roma toplumunda sahip olduğu saygınlığı yitirmesidir. Roma hukukunda *infamis* (şerefsiz) kabul edilen kişiler şunlardır: Askerlikten kovulanlar, kadın ticareti yapanlar, sahne oyunculuğu yapanlar, gladyatörler, faizin faizini alan tefeciler, vesayeti altındaki kızla evlenenler veya oğlunu evlendirenler, iki kadınla birden aynı anda evlenenler, bazı haksız fiil ya da sözleşmelerden doğan davalar sonucunda mahkûm olanlar. *Infamia*, hem kamu hukuku hem de özel hukuk alanında sonuç doğurur. Örneğin kamu hizmetlerinden yoksun bırakılırlar, seçme ve seçilme haklarını yitirirler, mahkemelerde kendi adlarına dava açamazlar, başkalarını temsil etmek hakkından yoksundurlar, bu kişilerin tanıklıkları dinlenmez, vasi olarak atanamazlar. Türkoğlu Özdemir G., s.17-18.

çarptırdığı belirtilir⁹⁹. Ancak bu tür tedbirlerin genel olarak uygulama alanı bulduğunu söylemek mümkün değildir.

Önceleri *ius civile* ve *ius publicum* tarafından sınırlandırılmamış olan aile reisinin hâkimiyeti, zaman içinde değişime uğramış; eski mutlak halini¹⁰⁰ kaybederek, kademeli olarak kaybolmuş, *Iustinianus* devrinde ise âdeta çocukları terbiye etme, eğitme şekline bürünmüştür¹⁰¹.

II-) ROMA AİLESİNDE ÇOCUK

1-) ETİMOLOJİK, SOSYOLOJİK VE HUKUKİ ANLAMDA ÇOCUK

Romalı hukukçular fiil ehliyetine etki eden en önemli unsur olarak “yaş” kavramını ele aldıklarında, ergen olmayan küçükleri (*impubes*) iki çağa ayırarak incelemişlerdir: 0 – 7 yaş arasındaki ergen olmayan küçükler (*infans*) ve 7 – 12/14 yaş arasındaki ergen olmayan küçükler (*impubes infantia maiores*). *Impubes*’ler üzerindeki *patria potestas* ortadan kalktığı zaman ergen hale gelmemiş *sui iuris* küçüklerin şahsını ve malvarlığını korumak için vesayete ihtiyaç duyulurdu. Romalılar henüz ergenlik çağına ulaşmamış, *sui iuris* olduğu için vesayet altında bulunan erkek küçükler *pupillus*, kız küçükler *pupilla*¹⁰² diyorlardı.

Çocukluk (*infantes*) çağı 7 yaşına varmamış küçüklerin içinde bulunduğu devredir¹⁰³. *Infans*, suskun, dilsiz; yavru, bebek, dili tutulmuş anlamında kullanılmaktadır¹⁰⁴. Nitekim Roma hukuku anlayışına göre *infans*’lar şekilci hukuki muamelelerinin geçerliliği için gerekli olan sözleri söyleyemeyen (*qui fari non possunt*) küçük çocuklardır¹⁰⁵. Klasik

⁹⁹ Çelebican Ö. Karadeniz, Roma Hukuku, Tarihi-Kaynaklar-Genel Kavramlar-Kişiler Hukuku-Hakların Korunması, Ankara 2014, s.169-170.

¹⁰⁰ Yukarıda belirtildiği gibi önceleri *patria potestas*, yeni doğan bebeği kabul etmeme hakkı (*ius exponendi*), her yaştaki çocuğu satma hakkı (*ius vendendi*), noxa olarak verme hakkı (*ius noxae dandi*), evlatlık olarak verme hakkı (*ius adoptionis dandi*), hâkimiyetten çıkarma hakkı (*ius emancipandi*) hatta öldürme hakkı (*ius vitae ac necis*) verecek kadar geniş ve mutlaklı.

¹⁰¹ Çelebican Ö. Karadeniz, s.170.

¹⁰² Umur Z., Lügat, “Pupillus”.

¹⁰³ Tahiroğlu B./Erdoğan B., Roma Hukuku Dersleri, İstanbul 2016, s.186.

¹⁰⁴ Kabağaç S./Alova E., Latince Türkçe Sözlük, s.300.

¹⁰⁵ Tahiroğlu B./Erdoğan B., s.300.

devir hukukçusu Gaius'a göre de, *infans* ve *infans* çağına yakın olanlar, akıl hastalarından çok farklı değildir.

Gai. I. 3, 109: *Sed quod diximus de pupillo, utique de eo uerum est, qui iam aliquem intellectum habet; nam infans et qui infanti proximus est non mutuum a furioso differt, quia huius aetatis pupilli nullum intellectum habent. Sed in his pupillis propter utilitatem benignior iuris interpretatio facta est.*

“Vesayet altındaki çocuklar hakkında bu söylediklerimiz, bir şeyler anlayabilenler için doğrudur; zira çocuk (*infans*) ve çocukluk çağına yakın bir yaşta bulunanlar (*infanti proximus*), akıl hastasından pek farklı değildir, bu yaştaki vesayet altındaki çocukların hiçbir ayırt etme gücü yoktur. Fakat vesayet altındaki çocuklar hakkında, kendi menfaatleri için, hukuk yararlarına yorumlandı ”¹⁰⁶.

Roma toplumunda çocukluk çağını aşmış, ergen hale gelmemiş *küçükler* (*impubes infantia maiores*) de hukuk düzeni tarafından koruma altındadır. Ergen olmayan *sui iuris* kız ya da erkek *küçükler* üzerindeki vesayete *tutela impuberum*, çocukluk çağını aşmış olan ancak yine vesayet altında bulunan bu *sui iuris* *küçüklere* de *pubertatis proximus* denirdi. Sınırlı ehliyetli olarak nitelendirebileceğimiz bu çocuklar evlenmek ve vasiyette bulunmak dışında vasisinin yardımıyla (*auctoritas*) bütün hukuki muameleleri yapabilirlerdi. Kendi lehlerine olan hukuki muameleleri *auctoritas*'a ihtiyaç duymadan tek başlarına geçerli bir şekilde yapabilen bu çocuklar, tam iki taraflı sözleşmeleri tek başlarına yaptıklarında alacak hakkına sahip olurken, borçlarından sorumlu tutulmazlardı. Bu nedenle bu tür hukuki muamelelere total muamele (*negotium claudicans*) denmekte idi¹⁰⁷.

Ius civile'ye göre geçerli bir evlilikten doğan çocuklar (*fili iusti*) kız olsun erkek olsun aile reisinin *hâkimiyetinden* *çıkana*¹⁰⁸ veya çıkarılana (*emancipatio*) kadar yaşlarına bakılmaksızın *patria potestas* altındadırlar. Baba *hâkimiyetinden* çıkmaları durumunda ise yaşlarına göre onlara vasi (*tutor*) veya kayyım (*curator*) atanırdı.

¹⁰⁶ Krş. I.3.19.10

¹⁰⁷ Total muamelenin sonuçları için bkz. **Tahiroğlu B./Erdoğan B.**, s. 187.

¹⁰⁸ *Pater familias*'ın ölümü halinde bütün çocuklar veya evlenerek kocasının ya da kocasının tâbi olduğu *hâkimiyet* altına girmesi durumunda kız çocukları üzerindeki *hâkimiyet* sona ererdi.

Çocuk aynı zamanda *ius civile*'ye göre geçerli bir evlilikten yani belirli bir ana ve babadan türeyen “evlat” (*puer*) anlamında da kullanılır. Ancak Roma hukukunda, hukuka uygun evlilik içinde doğmuş çocuklara *filii iusti* veya *filii legitimi*¹⁰⁹ deniyordu.

Roma hukukunda “aile evladı” (*filius familias/filia familia*) ile *infans* ve *impubes infantia maiores* kavramları farklı anlamlar içerir. Çünkü “aile evladı” kavramının yaşla bir ilgisi yoktur. Aile içinde bir kişi kaç yaşında olursa olsun; örneğin beş yaşında bir çocuk da otuz yaşında bir adam da aile reisinin hâkimiyeti altında ise “aile evladı” kabul edilir. Bu kişiler aile içinde *alieni iuris*¹¹⁰ olarak nitelendirilir. Dolayısıyla Roma ailesinde “aile evladı” terimi günümüzdeki “evlat” teriminden farklılık göstermektedir.

Roma toplumunda “yaş” unsuru dikkate alındığında, çocukluk çağında değişik kategoriler karşımıza çıkar: Yeni doğan bebek (*infans natus*), bebek (*infans*), küçük çocuk (*puerulus*), küçük oğlan (*puellus*), küçük kız (*puellula*), genç (*puer*), yetişkin (*adultus*) gibi. Hatta zamanla, on dört yaşı¹¹¹ tamamlamakla ergen olmalarına ve fiil ehliyetini tam olarak elde etmelerine rağmen yaşlarının küçüklüğünden ötürü bilgisizlikleri ve tecrübesizlikleri nedeniyle ticari ilişkilerde kolaylıkla aldatılan yirmi beş yaş altı *sui iuris* ergen erkeklerin korunması gerektiği düşüncesi, Roma hukukuna hâkim oldu. Bundan dolayı ergen erkek küçükleri himaye etmek amaçlı M.Ö.2.yy.da *lex Plaetoria* isimli bir kanun yürürlüğe girdi. *Sui iuris* ergen erkek küçüklerin söz konusu kanun kapsamında korunması, onlarla hukuki muamele yapacak kişilerin,

¹⁰⁹ Evliliğin başlangıcından itibaren 180 gün sonra veya sona ermesinden itibaren 300 gün içinde doğan çocuklara verilen isim. Baba hâkimiyeti altında olan bu çocuklar *alieni iuris*, hür Roma vatandaşı idiler. **Umur Z.**, Lügat, “*Filii Iusti* veya *Filii Legitimi*”.

¹¹⁰ *Alieni iuris*, bir aile reisinin hâkimiyeti altında (*patria potestas*) bulunan ve onun (başkasının) hukukuna tâbi olan aile evladıdır. Hür, Roma vatandaşı bir kişi *alieni iuris* olması durumunda haklara ve borçlara ehil değildir.

¹¹¹ Klasik dönem Romalı hukukçular arasında, “kişinin ne zaman ergin olacağı” konusu tartışmalıydı. Sabinianus mektebi taraftarları, erkeklerde ergenliğin kişiden kişiye değişebileceğini, Proculianus mektebi taraftarları ise on dört yaşın bitirilmesiyle ergenliğin tamamlandığını kabul ediyorlardı. Proculianus mektebi taraftarlarının görüşü sonraki dönemlerde de kabul edildi. Kız çocuklarının ise on iki yaşı bitirmekle ergenliği tamamladıkları her iki mektep taraftarlarınca kabul ediliyordu.

bundan kaçınması sonucunu doğurdu. Bu nedenle baba hâkimiyeti altında olmayan bu çocuklara kayyım (*curator*) atanması usulü benimsendi. Dolayısıyla M.Ö.2.yy.dan itibaren erginliğini kazanmış olmalarına rağmen zayıflığı (bilgisizliği ve tecrübesizliği) nedeniyle 14-25 yaş arası erkeklerle “ergen küçükler” (*puberes minores*) denmiştir. Diğer bir anlatımla altı yüzyıl kadar sonra ergen olmalarına rağmen bu yaş grubu hukuki koruma altına alınmıştır. “Ergen küçük” üzerindeki bu koruma bir taraftan onun malvarlığına diğer taraftan az da olsa şahsına yöneliktir. Ergen kız çocuklarına ise her daim vasi (*tutor*) atanır. Böylelikle kız çocukları on iki yaşını tamamladıklarında *tutela impuberum*¹¹²’dan, *tutela mulierum*¹¹³’a geçerdi¹¹⁴.

Roma’da evlilik dışı çocuklar ise yasal olarak babasızdı, dolayısıyla aile reisi hâkimiyetine giremiyorlardı. Bu nedenle evlilik dışı ilişkinin özelliğine göre bu çocuklara farklı isimler veriliyordu: *Spurii*¹¹⁵, *liberi naturales*¹¹⁶ veya *vulgo conceptus*¹¹⁷ gibi. Bu çocukların durumu, geçerli bir evlilikten doğan çocukların durumundan oldukça kötüydü. Evlilik dışı çocuklardan sadece *liberi naturales* olanlar, “meşrulaştırma”¹¹⁸ yoluyla

¹¹² *Sui iuris* ergen olmayan (*impubes*) küçükler (*pupillus*) üzerindeki vesayet.

¹¹³ *Sui iuris* kadınlar üzerindeki vesayet.

¹¹⁴ **Gönenç F.İ.**, Roma Hukukunda Kadın, İstanbul 2010, s.54.

¹¹⁵ *Spurii*, babası kim olduğu belli olmayan çocuklar için kullanılan bir terimdir. Ayrıca bu terim babaları savaş esiri iken doğan çocuklara da, babanın esareti sırasında ana ile baba arasında geçerli evlilik olamayacağından *spurii* denirdi. **Umur Z.**, Lügat, “*Spurii*”.

¹¹⁶ *Liberi naturales*, klasik sonrası hukuk devrinde *concubinatus*’tan (sosyal statüleri eşit olmayan kişilerin evlilik olmadan gerçekleştirdiği birlikte yaşama halidir. Bkz. İpek N., *Concubinatus*, Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.V, S.2, Yıl 2008, s.15-37) doğan çocuklara verilen isim. Bu çocuklar üzerindeki baba hâkimiyeti ancak meşru kılma yoluyla kazanılıyordu. **Buckland W. W.**, *A Text-Book Of Roman Law From Augustus To Justinian*, Cambridge 1932, s.128. Klasik devirde ise bu isim, kölelerden doğan çocuklara veriliyordu. **Umur Z.**, Lügat, “*Liberi Naturalis*”.

¹¹⁷ *Vulgo conceptus*, geçerli evlilik, *concubinatus* veya *contubernium* (köleler veya bir köle ile hür kişi arasında evlilik olarak nitelendirilmeyen karı koca ilişkisidir. Bkz. **Umur Z.**, “*Contubernium*”) dışı dünyaya gelmiş çocuklara verilen isim. **Umur Z.**, Lügat, “*Vulgo Conceptus*”.

¹¹⁸ Iustinianus döneminde meşrulaştırma yöntemleri hakkında bkz. **İpek N.**, *Concubinatus*, s.33-34.

baba tarafından tanınabiliyor ve aile içine dahil olabiliyorlardı. Ayrıca meşrulaştırma kapsamında değerlendirilmeyen çocuklar da vardı. Zina veya ensest ilişkiden doğan bu çocuklara *adulterini*¹¹⁹ veya *incestuosi*¹²⁰ denirdi¹²¹.

2-) YENİ DOĞAN BEBEĞİN ROMA AİLESİNE KABULÜ

Roma toplumunda “çocukluk” doğumla başlar. Çocuğun doğumu ile tarım arasında benzerlik kuran Romalılara göre toprak kadındır, babanın ise sabandan ya da sürülmüş tarladan geçerken tohum saçıp giden ekimciden farkı yoktur. Hatta bu bağlantı hukuki terimlerle izah edilmiştir.

D.22.1.25: *Omnis fructus non iure seminis, sed iuresoli percipitur;... in percipiendis fructibus magis corporis ius, ex quo percipiuntur, quam seminis, ex quo oriuntur, aspicitur.*

“Bütün ürün tohum hakkına göre değil, toprak hakkına göre devşirilir;...meyveler toplanırken, alındıkları ağacın hakkına, büyüdükları tohumun hakkından daha fazla dikkat edilir”.

Anne olmak doğa gereği, baba olmak ise *ius civile* gereğidir. Nitekim Paulus, “kim tarafından gebe bırakıldığı açık olmasa da ananın hep belli olduğunu, babanın ise yalnız evlilik belgesinde adı geçen kişi olduğunu” belirtir¹²². Evliliğin olmadığı yerlerde ise hukuki kurgunun yerini başka bir olasılık alır: Çocuğun babasına bedensel benzerliği¹²³. Bu durumla bağlantılı olarak, Roma’da bir bebeğin doğumu sadece biyolojik bir olay değil, babanın kabulüne bağlı “hukuki bir fiil” olarak kabul edilir. *Çünkü yeni doğanlar* babanın vereceği karar gereğince dün-

¹¹⁹ *Adulterini*, aralarında evlilik engeli bulunan kimselerin ilişkileri sonucunda, özellikle de zina ürünü olarak doğan çocuklara verilen isimdir.

¹²⁰ *Incestuosi*, yakın akrabalar arasında cinsi ilişki sonucu doğan çocuklara verilen isimdir.

¹²¹ **Lorio K.V.**, Roman Sources and Constitutional Mandates: The Alpha and Omega of Louisiana Laws on Concubinage and Natural Children, Louisiana 1995, s.321.

¹²² D.2.4.5

¹²³ **Bachofen J.J.**, s.172.

yaya gelirler, topluma kabul edilirler¹²⁴. Dolayısıyla Roma hukukunda evlilik içindeki çocuklar üzerinde baba hâkimiyetinin kurulması ve soy bağının tesisi için doğum yeterli değildir.

Bir Romalının doğumunu, sadece biyolojik bir olgu olarak kabul etmeyen ve aile reisinin onayını arayan Roma toplumu, doğuma bağlı bir ritüel benimsemiştir¹²⁵. Doğan bebeği, ebenin bıraktığı yerden kolları arasına alarak yukarı kaldıran (*tollere liberum*)¹²⁶ ve onu aileye kabul ettiğini gösteren babanın bu hareketi; Romalıların, “çocukluk” çağının farkında olduklarını ve bu dönemi hayatın diğer bölümlerinden ayırt ettiklerini gösterir¹²⁷. Bu ritüel biraz da Roma ailesinin gelenekselliğinden kaynaklanmaktadır.

Doğum, yeni doğan bebek ile anası arasındaki soy bağının kurulması için yeterlidir¹²⁸. Ancak yukarıda belirttiğimiz üzere yeni doğan bebek (*infans natus*) üzerinde *patria potestas*’ın ve soy bağının tesisi için, doğumdan sonra babanın kendisine gösterilen çocuğu kabul etmesi şarttır¹²⁹. Bu nedenle Roma toplumunda, yeni doğan bebeğin, babanın

¹²⁴ Veyne P., Roma İmparatorluğu, Editörler: Ariès P./Duby G., Özel Hayatın Tarihi 1, Roma İmparatorluğu’ndan 1000 Yılına, çev.Turhan Yıldız, Yapı Kredi Yayınları İstanbul 2002, s.21.

¹²⁵ Doğan bebeğe yönelik festival havasında geçen kutlama olayları (kapı girişinin çiçeklerle süslenmesi, kurban kesilmesi, aile ve yakınlarının hediye verme töreni) söz konusu ritüelin devamı niteliğindedir. Dixon S., The Roman Family, London 1992, s. 101.

¹²⁶ “Erkek çocukları yetiştirmek” anlamında kullanılan bu zorunluluk, kız çocukları için sadece en büyük kız çocuğu için vardı. Villers R., s.4.

¹²⁷ Dixon S., s. 101; Veyne P., Özel Hayatın Tarihi, s.21.

¹²⁸ Roma hukukunda çocuk ile anası arasındaki kan hısımlığının (*cognatio*) kurulması için doğum yeterli olduğu halde, hâkimiyet esasına dayanan hısımlığın (*agnatio*) kurulabilmesi için; ananın, kocasının veya kocasının tâbi olduğu aile reisinin hâkimiyeti altında olması gerekirdi. Aksi halde yeni doğan bebek ile anası arasında *agnatio* kurulmazdı. Ancak çocuğun hukuken geçerli olmayan bir birleşmeden doğması durumunda anası ile arasında hem *cognatio* doğar hem de çocuk anasının tâbi olduğu kişinin (aile reisinin) hâkimiyeti altına girerdi. Örneğin anne tarafından dedesinin. İpek N., Roma Hukukunda Hısımlık, MÜHF-HAD, C.21, Yıl 2015, S.1, s.180.

¹²⁹ Watson, baba hâkimiyetinin yeni doğan bebeğin ebenin bıraktığı yerden kaldırılmasıyla değil, doğumla kurulduğunu belirtir. Watson A., The Law of Person in the Later Roman Republic, Oxford 1967, s.81-82.

iradesine dayalı olarak bir seleksiyona tâbi tutulduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. Yeni doğan bebeğin (*infans natus*), aileye kabul edilip edilmemesi şeklindeki bu zor kararda; baba, akrabalarından ve komşularından oluşan bir *consilium*'un görüşünü alabilir¹³⁰. Doğum yapacak olan kadın çocuğunu aldırırsa; kocasını, evliliğin *partum*'undan, yani ürününden mahrum bıraktığı için kocası tarafından terk edilebilir¹³¹.

Yeni doğanın aileye kabulüyle ailenin büyüdüğü, ev kapısının dışına asılan gösterişli bir çelenkle duyurulur¹³². Roma toplumunda özellikle bir erkeğin ölümsüz olabilmesi için, bir erkek çocuğa sahip olması gereklidir. Bu erkek çocuk, babasını gömecek, mezarına ot diyecek, anılarını yaşatacak, adını ya da unvanını sürdürecektir, böylece onu yaşatacaktır¹³³.

Kız çocukları için doğumlarından sekiz, erkek çocukları için ise dokuz gün sonra isim verme töreni yapılırdı. Bu sürelerin sebebi özellikle yaşamının ilk haftasında bebeğin ölme olasılığının yüksek olmasıdır. Doğumu izleyen birkaç gün içinde de çocuğun boynuna muskalardan (*amulet*) oluşan bir zincir veya mühür (*bulla*) takılırdı¹³⁴. Bunlar çocuğun hür doğduğuna dair bir işaretti¹³⁵. Muska veya mühürler ailenin zengin ya da fakir olmasına göre değişik malzemelerden¹³⁶ yapılırdı.

¹³⁰ **Blanck H.**, Roma'da Yaşam, s.185.

¹³¹ **Rousselle A.**, Eski Roma'da Beden Siyaseti, Kadınların Tarihi, Ana Tanrıçalardan Hristiyan Azizelere, Cilt I, Editörler: Duby G./Perrot M., Bölüm Editörü: Pantel P. S., çev. Ahmet Fethi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s.313.

¹³² **Blanck H.**, s.189.

¹³³ Nitekim arkaik dönemde Romalılar ölen atalarına yiyecek ve içecek sunumu yaparlardı, bunu ihmal ettikleri takdirde atalarının kötü ruhlar haline geldiklerine inanırlardı. Daha sonraki dönemlerde Romalı soyluların, atalarını büstlerle yaşattıkları bilinmektedir. **Couch J.A.**, Roma'nın Eski Hukuk Döneminde Kadın, çev. Söğüt S.İ., Prof. Dr. Ali Güzel'e Armağan, C.2, İstanbul 2010, s.1491-1492; **Reed E.**, Kadının Evrimi, Anaerki Klandan Ataerki Aileye II, çev. Şemsa Yeğin, Payel Yayınları, 3. Bası, İstanbul 2014, s.157.

¹³⁴ Kız bebeklere *amulet*, erkek bebeklere ise *bulla* takılırdı. **Blanck H.**, s.189.

¹³⁵ **Dixon S.**, s.101

¹³⁶ Soylu doğumlarında altın kılıfta, fakir doğumlarında deri kılıfta saklanan muska veya mühürlerin özgür Romalı çocuğu daima koruyacağına inanılırdı. **Deighton H.J.**, Eski Roma Yaşantısında Bir Gün, çev. Hande Kökten Ersoy, İstanbul 1999, s.7.

Babanın yeni doğanın meşruiyetini tanımasıyla, baba ile *çocuk arasında agnatio* (hâkimiyet esasına dayanan hısımlık) doğardı. Ancak baba hâkimiyet altında ise yeni doğan bebek de babanın tâbî olduğu kişinin hâkimiyeti altına girer ve erkek soydan gelenlerin kan hısımlığına (*agnatio*) dahil olurdu.

Roma hukukunda evlilik sırasında doğan çocuğun babası, kural olarak kocadır. Roma hukukundan günümüze kadar gelmiş olan bu kural sadece *ius civile*'ye göre geçerli olan evliliklerde, evlilik içi çocukları kapsayan bir karine olarak kabul edilmiştir¹³⁷.

Ius civile'ye göre geçerli bir evlilikten doğan çocuğun *patria potestas* altına girebilmesi ve çocuk ile baba arasında soy bağının kurulabilmesi için, evlilikten itibaren 180 gün sonra veya evliliğin sona ermesinden itibaren 300 gün içinde doğması gerekirdi. *Çocuk evlilikten itibaren 180 günden önce veya evliliğin sona ermesinden itibaren 300 gün sonra doğmuşsa, kural olarak babalık karinesinden faydalanamazdı. Bu durumda, çocuk ile baba arasında soy bağının kurulması için kadına veya çocuğa babalık davası*¹³⁸ *açma hakkı tanınmıştı. Dava sonunda hâkimin vereceği hüküm, çocuk ile baba arasında soy bağını kurardı*¹³⁹. Davada koca, çocuğun başka bir kişiden olduğunu, kendi çocuğu olmadığını iddia ettiği takdirde, bunu ispat etmeliydi¹⁴⁰. Ancak Hadrianus'un (M.S.76-138) imparatorluğundan önce¹⁴¹, imparator Vespasianus (M.S.9-79) zamanında¹⁴² çıkarılan *senatus consultum Plancianum* ile üzerinde babalık karinesi bulunan kimsenin, evlilik sırasında ana rahmine düşüp, boşandıktan sonra doğan

¹³⁷ *Pater est, quem nuptiae demonstrant*: "Evliliğin gösterdiği kimse babadır". Ayiter K. – Koschaker P., *Modern Özel Hukuka Giriş Olarak Roma Özel Hukukunun Ana Hatları*, İzmir 1993, s.81.

¹³⁸ Evlilikten itibaren 180 günden önce veya boşanmadan itibaren 300 gün sonra doğan çocuğu babanın kabul etmesi için kadın tarafından kocaya karşı açılan dava *actio de partu agnoscendo*, çocuk tarafından babaya karşı açılan dava *actio de liberis agnoscendis* olarak adlandırılır. Umur Z., *Lügat*.

¹³⁹ İpek N., *Hısımlık*, s.177.

¹⁴⁰ Bunun ispatına kadar çocuğun babadan olduğu karinesi geçerliydi. Bu karinenin dayanağı evlilikti. Ayiter K., s.46.

¹⁴¹ Berger A., *Encyclopedic Dictionary Of Roman Law*, NewYork 1953, s.699.

¹⁴² Umur Z., *Lügat*, "*Senatus Consultum Plancianum*".

çocuğun belli şartlar altında kendisine ait olmadığını iddia edebileceği, diğer bir anlatımla soy bağıını reddedebileceği kabul edilmiştir¹⁴³.

Aile reisinin hâkimiyeti o kadar kapsamlıdır ki, bu hâkimiyet herhangi bir kurumun veya kişinin aile idaresine karışmasına izin vermezdi. Bu nedenle de çocukların doğumuna ve yetiştirilmesine ilişkin devlet tarafından yapılan düzenlemelerden çok fazla söz edilmez¹⁴⁴. Ancak daha önce de belirttiğimiz üzere *patria potestas*'ın kötüye kullanımı halinde yetki sınırlanabilirdi¹⁴⁵.

Önceleri evlilik içi çocuk doğumlarının resmi makamlara bildirilme zorunluluğu yokken, bu zorunluluk Augustus döneminde getirilmiş¹⁴⁶ ve Roma'da *praefectus aerarius*¹⁴⁷ makamına bildirimlerin yapılacağı kabul edilmiştir. Marcus Aurelius döneminde ise bildirim zorunluluğu meşru olmayan çocukları da kapsamıştır¹⁴⁸.

¹⁴³ Çocukların ebeveynler tarafından kabul edilmesi ve gayrimeşru çocukların tanınmasına ilişkin olmak üzere iki bölümden oluşan *senatus consultum Plancianum* ve uygulanma şartları için bkz. İpek N., Hısımlık, s.172-177.

¹⁴⁴ Paribeni R., s.240-241.

¹⁴⁵ Bkz.I/3.

¹⁴⁶ Roma nüfusunun azalmasına çare bulunması ve bozulan aile ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi amacıyla Augustus zamanında aile hukuku ile ilgili üç kanundan söz edilir. Augustus, M.Ö.18 (evlenmeleri düzenleyen kanun/*lex Iulia de Maritantis Ordinibus*), M.Ö.17 (zinalara ve tecavüzlere ilişkin kanun/*lex Iulia de Adulteriis Coercendis*) ve M.S.9 (evli ve çocuk sahibi olanları koruyan kanun/*lex Iulia et Pappia Poppaea*) yıllarında çıkarttığı bir dizi kanunla, Roma'nın aristokrat kesiminde ve İtalya'nın yerlileri arasında ahlak düzeyini yükseltmeye ve doğum sayısını arttırmaya çalışmıştır. Tamer D., Augustus Çağında Cinsel Suçlar ve Lex Iulia De Adulteriis Coercendis, İstanbul 2007, s.23. Evliliği ve çocuk sahibi olmayı özendirici kanun (*lex Iulia et Pappia Poppaea*) kapsamında örneğin "aristokratlara üst düzey görevlere gelmek için şart koşulan yaş sınırı, otuz yaşından önce dünyaya getirilen her çocuk için bir yıl indiriliyordu". Jackson R., Roma İmparatorluğu'nda Doktorlar ve Hastalıklar, çev. Şenol Mumcu, İstanbul 1999, s.103.

¹⁴⁷ *Praefectus aerarius*: *Principatus* devrinde *praetor* veya *questor*'lar arasından seçilen vergi işleriyle ilgilenen *magistra*.

¹⁴⁸ Blanck H., s.190.

III- ÇOCUĞUN AİLE DIŞINDA BIRAKILMASI VE YENİ DOĞAN BEBEGİN TERK EDİLMESİ MESELESİ

1-) ÇOCUĞUN AİLE DIŞINDA BIRAKILMASI

Roma'da çocuğun aile dışında bırakılması üç şekilde karşımıza çıkar: 1- Doğum ebeveyninin yeni doğanı bir yere bırakarak terk etmesi (*ius exponendi*). 2- Doğum ebeveyninin yasal olarak çocuğu başka birinin gönüllü ve kalıcı kontrolüne bırakması (*ius adoptionis dandi*). 3-) Doğum ebeveyninin çocuğu satması (*ius vendendi*)¹⁴⁹.

Yeni doğan bebeğin terki meselesi aşağıda ayrıntılı olarak inceleneceği için burada çocuğun aile dışına bırakılması kapsamında yer alan diğer durumlar kısa bir karşılaştırma ile incelenecektir.

Doğum ebeveyninin çocuğu başka bir kişiye satması ve dolayısıyla onu aile dışında bırakması, *patria potestas* kapsamında ona tanınan bir yetkiydi (*ius vendendi*). Dolayısıyla çocuk, para ile değiştirilecek insan mülkünün bir biçimi olarak görülürdü. Diğer bir anlatımla çocuğun doğum ebeveyni ve onu yetiştirecek kişi arasında âdeta kölelerin satışı-na benzer, doğrudan bir ilişki kurulurdu¹⁵⁰. Yeni doğan bebeğin bir yere bırakılarak terk edilmesi, satıştan ayrı olarak değerlendirilse bile, hukuki düzenlemelerin yüzyıllar boyunca nasıl geliştiği açık değildir¹⁵¹. Dolayısıyla bir dereceye kadar konuyla ilgili “literatür zenginliği”, “terk” kavramının çocukların ebeveyni tarafından satılmasını kapsayabileceği gerçeği ile açıklanabilir^{152 153}. Diocletianus (M.S.244-311) M.S.3.yy.’ın

¹⁴⁹ Boswell J. E., s.12.

¹⁵⁰ Bernstein N.W., s.344. Çocuğun satışı için bkz. dn.88.

¹⁵¹ Tate J.C., Christianity and the Legal Status of Abandoned Children in the Later Roman Empire, Journal of Law and Religion, Vol. 24, No.1 (2008/2009), s.125 (<http://0210k3611.y.https.www.jstor.org.proxy2.marmara-elibrary.com/stable/pdf/27639134.pdf?refreqid=search%3A59b466d85e619d9e5516f43cfdddf706>).

¹⁵² Tate J.C., s.124.

¹⁵³ M.S.1.yy.da yaşamış olan iyi bir Roma yaşamı gözlemcisi ozan Marcus Valerius Martialis, bir epigramında şöyle demektedir: “ Tarla satıp oğlan çocuğu aldı Artemidorus; bir tarla aldı Calliodorus oğlana karşılık. Söyle, Auctus, hangisi daha iyi yaptı sence: Artemidorus çocuk seviyor, Calliodorus tarla sürüyor”. **Marcus Valerius Martialis**, Epigramlar, çev. Güngör Varınlıoğlu, Kâzım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi-58, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s.309 (Epigramlar).

sonunda, hür doğan çocukların ebeveyni tarafından satılmasının meşru olmadığını belirtmiş, ancak yasaklamamıştır. Bu tür satışlar nadiren antik dünyada gerçekleşmiştir. Bunun nedeni hür sınıfların, soylarının köle statüsüne geçme ihtimalinden korkmalarıdır¹⁵⁴. M.S.4.yy.da hem Constantinus'un (M.S.272-337) hem de Theodosius'un (M.S.347-395), ailelerin "aşırı ihtiyacı" sebebiyle çocuk satmasına izin verdikleri, ancak satışın geçerliliğinin "bir çocuğun emeğiyle" sınırlandığı belirtilmektedir¹⁵⁵. Bununla birlikte yeni bilimsel görüş birliği, Constantinus ile Iustinianus (M.S.482-565)'un imparatorlukları arasındaki yıllar boyunca hukuki düzenlemelerde önemli ölçüde değişiklik yapılmadığı, sadece var olanların düzeltildiği ve açıklandığı şeklindedir. Kaynaklardan tespit edildiği kadarıyla M.S.331'de Constantinus zamanında gerçekleştirilen dikkate değer bir reformun ardından¹⁵⁶, M.S.4.yy. ve 5.yy'larda konuya dair birkaç kanun çıkarılmış olduğudur. Ancak Iustinianus devrine kadar terk edilmiş çocukların hukuki durumu büyük ölçüde değiştirilmemiştir¹⁵⁷.

Roma toplumunda terk edilen çocuk ile evlatlık karşılaştırıldığında; terk edilen çocukların kaderinin, evlatlık verilenlerden oldukça farklı olduğunu söylemek isabetli olacaktır.

*Çocuğunu ius adoptionis dandi'*ye dayanarak evlatlık veren doğum ebeveyni, beslenme ve yetiştirme şartlarını bilerek, başka bir aile reisinin kontrolüne çocuğunu bırakır. Yeni doğan bebeği *ius exponendi* kapsamında terk eden ve çocuğunun hayatta kalacağını ümit dahi edemeyen ebeveyn ise onu, kimin bulacağını bilemez¹⁵⁸. Diğer taraftan doğum ebeveyni, bebek ya da küçük çocukları terk etme; daha büyük çocukları veya tam yetişkinleri evlatlık olarak verme eğilimindedir¹⁵⁹. Ayrıca sınıfsal ayırım da burada önemlidir. *Çünkü* yoksullara kıyasla üst sınıfa dahil çocukların çok daha küçük bir yüzdesi terk edilirken, çok daha büyük bir yüzdesi terk edilmekten ziyade evlatlık olarak verilmektedir¹⁶⁰. Terk edi-

¹⁵⁴ Boswell J. E., s.16.

¹⁵⁵ Boswell J. E., s.17.

¹⁵⁶ Bkz.III/2/E

¹⁵⁷ Tate J.C., s.125.

¹⁵⁸ Bernstein N. W., s.343.

¹⁵⁹ Bernstein N. W., s.344.

¹⁶⁰ Bernstein N. W., s.344.

len çocuklarda doğum ebeveyni ile çocuğu sahiplenene ebeveyn arasında alış-veriş (veya ilişki) dolaylıdır. Ayrıca ikinci bir alış-veriş (ilişki), daha önce bilinmeyen doğum ebeveyninin tesadüfen ortaya çıkmasından sonra; onun, “*alimenta*” masrafları¹⁶¹ çocuğu sahiplenene ödemeyi tercih etmesi halinde ortaya çıkar. Bu durumda çocuğun doğum ebeveynine dönmesi, sonuç olarak görülecek bir değişim biçimidir. Evlat edinme ise taraflar arasındaki müzakere sürecinden sonra gerçekleşir¹⁶². Diğer bir anlatımla ilişki doğrudandır. İlişkilerin değerlendirilmesi bakımından da farklılıklar söz konusudur. Terk edilen çocuklarda, çocuk ile onu sahiplenene ebeveyn arasındaki ilişkinin “geçici” ve ortaya çıkma ihtimali olan doğum ebeveyni nedeniyle “bozulmaya mahkûm olduğu” algısı, çocuk ve sahiplenene arasında güçlü “aile benzeri” duygusal bağların kurulmasını zorlaştırır. Doğum ebeveyni tarafından, çocuğun evlatlık verilmesinde ise evlatlığın, doğum ebeveynine dönmesi kabul edilemez¹⁶³.

2-) YENİ DOĞAN BEBEĞİN TERK EDİLMESİ MESELESİ

A-) GENEL OLARAK

“Romulus’un çocuklara yönelik kurgusal yasaları”nda ebeveyne, doğan tüm erkek çocuklarını ve ilk doğan kız çocuklarını yetiştirmeleri öğütlenmesine rağmen uygulamada M.S.4.yy.’a kadar bu öğüt dikkate alınmamıştır. Kaç yeni doğan bebeğin terk edildiğini ve toplumun farklı sınıf katmanları arasında nasıl bir dağılım gösterdiğini bilmemekle birlikte, kaynaklarda sözü edilecek kadar yaygın olduğunu ancak arkaik ve klasik dönemde bunun önlenmesi ve/veya yasaklanması için kayda değer bir düzenleme yapılmadığını biliyoruz.

Yaşlı Seneca¹⁶⁴, terk edilen çocuklar için “onlar herhangi bir yerde sayılmazlar; bunları, nüfus sayımında veya herhangi bir vasiyetname

¹⁶¹ *Alimenta* masrafları; çocuğun beslenmesi, yetiştirilmesi için ebeveynin yükümlülüğü kapsamında yaptığı harcamaları ifade eder.

¹⁶² Bernstein N. W., s.344.

¹⁶³ Bernstein N. W., s.344.

¹⁶⁴ M.Ö.54 – M.S.39 yılları arasında yaşamış olan Lucius veya Marcus Annaeus Seneca, ortanca oğlu aynı adla anılır. Yaşlı Seneca olarak bilinen ünlü hatip İspanya kökenlidir.

içerisinde bulamazsınız” der¹⁶⁵. Gerçekten de demografik ve ekonomik sistemin bir parçası olan terk edilen çocuklar hakkında kayıtlar yetersizdir. Buna rağmen geniş bir coğrafyada üstünlük gösteren Roma İmparatorluğu’nun farklı birçok yerinde önemli demografik, ekonomik ve psikolojik etkilere sahip ortak bir mesele olarak “terk edilen çocuk” sorununu varsaymak için güçlü nedenler mevcuttur¹⁶⁶. Bazı yazarlar Yunan ve Roma dünyasında çocukların maruz kaldıkları ihmalin “göz ardı edilebilir önemde” olduğunu belirtse¹⁶⁷ de, diğer pek çok tarihçi ve antropolog tarafından toplanan karşılaştırmalı bilgiler bu yönde değildir¹⁶⁸. Bu nedenle antik ve klasik Roma hukukunun terk edilmiş çocuklar sorununun çözümünde nasıl bir yaklaşım izlediği, cevaplanması gereken bir soru olarak kabul edilmelidir. Bu soru elimizdeki mevcut sınırlı kaynaklar kapsamında cevaplandırılmaktadır.

Antik dünyada en iyi bilinen terk edilen çocuklar mitolojik karakterlerdi: Hephaistus, Asclepius, Oedipus ve Romulus ile Remus gibi. Efsanevi ve kurmaca hikâyeler çocuk terkinin biçimleri, nedenleri ve etkileri hakkında çeşitli sonuçlar önermekle birlikte ne kadar terk gerçekleştiği konusunda bizi kesin bir sonuca götürmemektedir. Ayrıca bu kurgusal ve efsanevi hikâyelerdeki mutlu son, bunun antik çağda meydana gelme ihtimalini de yansıtmamaktadır. Ancak Roma’da çocuk terki ile ilgili kanıtlar sayısal biçime çevrilememekle birlikte, herkes Roma toplumunda çocuk terkinin bilindiğini kabul etmektedir¹⁶⁹. Yeni doğan bebeğin ölümüne neden olan tek sebep olmasa da, en yaygın ola-

¹⁶⁵ L. Annaeus Seneca Maior *Controversiae* 10.4.13: “..expositi in nullo numero sunt..”; 10.4.14: “..non in censu illos invenies, non in testamentis..” (<http://www.thelatinlibrary.com/seneca.contr10.html>)

¹⁶⁶ **Harris W.V.**, *The Theoretical Possibility of Extensive Infanticide in the Graeco-Roman World*, *The Classical Quarterly*, Vol. 32, No. 1 (1982), Cambridge University Press on behalf of The Classical Association, s.114 (<https://www.jstor.org/proxy2.marmara-elibrary.com/stable/pdf/638743.pdf?refreqid=search%3Aa5bf1d848c5b040df3756c0a9d5b59f7>).

¹⁶⁷ **Engels, D.**, *The problem of female infanticide in the Greco-Roman world*, *CPh* 75, 1980, s.112-120 naklen **Konijnenberg M.**, *Infanticide and the social status of children*, 2014, s.6-7; 9 (http://www.academia.edu/12940592/Infanticide_and_the_social_status_of_children); **Harris W.V.**, *Infanticide*, s.114.

¹⁶⁸ Donald Engels’in görüşlerinin eleştirileri için bkz. **Harris W.V.**, *Infanticide*, s.114-116.

¹⁶⁹ **Harris W.V.**, *Child-Exposure*, s.3.

nı bebeğin terk edilmesi idi. Efsanevi ve kurgusal hikâyeleri bir tarafa bırakacak olursak gerçek hayatta terk edilen çocuklar için ölüm oranlarının çok daha yüksek olduğunu ve doğum ebeveyni ile daha sonra karşılaşma olasılığının da çok daha düşük olduğunu varsaymak zorundayız¹⁷⁰. Çocuğun terki onaylanmasa bile, yaygın ölçüde ve kaçınılmaz olarak kabul edildiği açıktır. Ancak özellikle Stoik felsefe ve Yahudiler çocuk terkine itiraz etmişlerdir. Onlara göre tüm bebekler ya da en azından yaşayabilir ve meşru bebekler canlı tutulmalıydı¹⁷¹.

Babanın antik dönemden itibaren sahip olduğu *ius exponendi*¹⁷² (yeni doğan bebeği kabul etmeme hakkı) kapsamında yeni doğan bebeği terk etmesi, çocuk bakımından, tehlikeli bir duruma maruz kalma riski taşırdı. Tehlikeli durumdan kastedilen ölüm veya yaralanmadır. Çağdaş toplumlarda (çocuk) “bırakmak” diye bilinen biçime dönüşen bu eylem sonucunda, canlı olarak terk edilen çocuk, birisinin onu bulması halinde yaşama tutunabilmektedir. Böylelikle doğum ebeveyni, belki de çocuğunu, tanrıların merhametine, kendisinin sunabileceğinden daha iyi bir imkâna ya da şansa terk etmektedir. Ancak ebeveynlerin bu şekilde düşündüğünü tasavvur etmek çok da yerinde olmasa gerek. Çoğu terk edilen bebeğin köle talebinin yüksek olduğu zamanlarda yaşadığını dikkate aldığımızda, bebeklerin “ortak şansının” “köleleştirme” *olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır*¹⁷³. Nitekim Roma toplumunda çocuk terkinin kabul edilmesinin nedenlerinden biri şüphesiz emeğin sağlanmasına yardımcı olmasıdır¹⁷⁴. Ancak *ius exponendi*’nin kullanılması bir çocuğun, ailenin sorumluluğundan uzaklaştırılmasına yardımcı olmakla kalmayıp, onun hayattan uzaklaştırılmasına da neden olabildi. Bundan dolayı babaya tanınan *ius exponendi*, *ius civile*’ye göre geçerli bir evlilikten doğan her “çocuğun kaderini belirleme yetkisinin” kocaya ait olduğunu göstermektedir¹⁷⁵. Koca yeni doğanı isterse aileye kabul eder

¹⁷⁰ Bernstein N.W., s.344

¹⁷¹ Harris W. V., Child-Exposure, s.1.

¹⁷² Latince “*exponere*” fiili, diğer farklı anlamları yanında dışarıya koymak ya da yerleştirmek, çıkarmak; (çocuk) bırakmak; sergilemek, teşhir etmek, göstermek gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

¹⁷³ Harris W.V., Child-Exposure, s.9.

¹⁷⁴ Harris W.V., Child-Exposure, s.10.

¹⁷⁵ Rousselle A., Eski Roma’da Beden Siyaseti, Kadınların Tarihi, Ana Tanrıçalardan Hristiyan Azizlere, Cilt I, Editörler: Duby G./Perrot M., Bölüm Editörü:

isterse ondan vazgeçer. *Çocuğun baba tarafından* aileye kabul edilmesi durumunda çocuk sahipsiz olur, terk edilebilir veya öldürülebilir.

Genellikle doğumu gerçekleştiren ebenin bıraktığı yerden baba tarafından alınıp yukarı kaldırılmayan çocuk, evin kapısının önüne bırakılır. Hatta doğum sırasında orada bulunmayan baba, doğan bebeğin sokağa terk edilmesi yönünde eşine talimat verdiğyse, çocuk yine kapının önüne bırakılır. Daha da ileri gidilebilir: Baba ölümünden sonra ailesi üzerindeki kontrolünü sürdürebilir ve vasiyetnamesinde, ölümünün ardından doğacak bir çocuğun terk edilmesini isteyebilir ya da bir erkek çocuğun doğması durumunda, çocuğu terk edip etmeme kararını anneye bırakmakla birlikte, çocuğun mirastan mahrum bırakılmasını isteyebilir¹⁷⁶.

Yeni doğan bebeğin terk edilmesi durumunda, küçümsenmemesi gereken fiziksel riskler sebebiyle, kurbanların çoğunun muhtemelen öldüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Bu konu, çoğu yazarın görmezden geldiği bir meseledir. Aslında her zaman ölümle sonuçlanmasa bile bebeğin terki, onu öldürmenin bir alternatiftir¹⁷⁷.

Harris W.V., terk edilen bebeğin hayatta kalma şansını, “onun şansına” ek olarak, beş değişkene bağlamıştır: 1-) *Yeni doğanın başlangıçtaki fiziksel durumu* 2-) *Terk edenlerin*, bebeğe, hayatta kalması konusunda nasıl yardımcı oldukları¹⁷⁸ 3-) Topluluğun, çocuğu “köle” olarak yetiş-

Pantel P. S., çev. Ahmet Fethi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s.312.

¹⁷⁶ Rousselle A., s.313.

¹⁷⁷ Boswell J.E., s.13.

¹⁷⁸ Özellikle yeni doğanın terk edildiği yer zımni olarak terk edenin niyetini ve terk etme sebebini gösterirdi. Bebeğini ekonomik sebeplerle terk ediyor ve onun bulunmasını istiyorsa geleneksel bir ortama örneğin Forum Holitorium’daki Columna Lactaria’ya bırakırdı; bebeği gayrimeşru olması veya sakatlıkla doğması nedeniyle terk ediyor ve yaşamasını istemiyorsa kasaba veya köyün dışında bir yere, örneğin bir yamaca, yolun kenarına, ormana bırakırdı. Harris W.V., *Child-Exposure*, s.9.

tirmek için yatırım yapmaya istekli kişiler içerip içermediği¹⁷⁹ 4-) Köle emeği talebi düzeyi 5-) Terk edilen bebeğin cinsiyeti^{180 181}.

Roma'da, Forum Holitorium'da dikilmiş Columna Lactaria (Süt Sütunu)'nın altı gibi, bebeklerin bırakılmaları için özellikle ayrılmış yerler bulunurdu. Yeni doğum yapmış Romalı kadınların uğrak yeri olan kamuya açık yerlerin çevresine bırakılan bebeklerin çoğunun kız olduğu söylenir. Yoksulluk, gayrimeşru doğum, anomali doğum gibi çeşitli sebeplerle besleyemedikleri bebeklerine imkan sağlamaya çalışan Romalı kadınlar, aileye kabul edilmemiş bebeklerini buralara terk ederek, o dönemin şartlarında açık alanda bir "çocuk borsası ya da piyasası" oluşturulmasına neden olmuşlardır¹⁸².

B-) YENİ DOĞAN BEBEĞİN TERK EDİLMESİNİN NEDENLERİ

Roma toplumunda yeni doğan bebeğin terk edilme nedenlerini beşe ayırarak inceleyebiliriz: a-) Yeni doğan bebekteki deformite veya diğer fiziksel yetersizlikler. b-) Kadının utanç duyması ya da ailenin ayıbı sayılması nedeniyle *çocuğun aileye kabulüne onay verilmemesi*. c-) Algılanan ya da var olan ekonomik kaygılar. d-) Yeni doğan bebekteki kötü alâmetler. e-) Cinsiyet ayırımı.

a-) Doğum sırasında sakatlanmış ya da deformitesi veya kusuru görülen bebekler terk edilirdi. Seçkin bir jinekolog ve zamanının en ünlü hekimi olan Soranus, bir bebeğin yetiştirilebilecek kadar sağlıklı olup olmadığına karar vermek için kapsamlı ve katı bazı ölçütler koymuş olmasına rağmen, Cermenlerin ve Yunanlıların; yeni doğan bebeği soğuk suya bastırarak kuvvetlendirmek istemelerini ve soğuğa dayanamayıp moraran veya konvülsiyon geçiren *çocukları beslemektense ölüme terk etmelerini kınamıştır*¹⁸³. Bebeğe deformite olduğunu söylemek

¹⁷⁹ Terk edilen bebeklerin yetiştirilmesinin yaygın olduğu yerler Roma'nın Mısır ve küçük Asya (Anadolu) eyaletleri, mutemelen Achaea (Mora) ve Suriye ve İtalya'dır. **Harris W.V.**, Child-Exposure, s.11.

¹⁸⁰ Bir kız çocuğunun bir erkek çocuğa göre kurtarılma ihtimali daha düşüktür.

¹⁸¹ **Harris W.V.**, Child-Exposure, s.11.

¹⁸² **Erdemir H. P.**, Roma Vatandaş Hukukunun Konusu Olarak Kadın, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, İstanbul 2016/1, S.63, s.4, dn.14 (<http://www.journals.istanbul.edu.tr/iutarih/article/view/5000208162/5000176364>).

¹⁸³ **Jackson R.**, s.96.

yeterli değildi. Fiziksel olarak kusurlu görülmeleri sebebiyle öldürülmelerine veya terk edilmelerine izin verilen çocuklar, onayları alınmak üzere en az beş komşuya gösterilmeliydi¹⁸⁴. Ancak erken imparatorluk yazarları, bu *düzenlemelere Roma'da dahi* uyulmadığını belirtmektedir¹⁸⁵.

b-) Yeni doğan bebeğin, tecavüz veya gayrimeşru ilişki sonucunda dünyaya gelmiş olması sosyal utanca neden olan bir olaydı. Tecavüze maruz kalan kadın *sui iuris* ise *çocuk düşürme kendisi için hayati risk taşıdığından doğumdan sonra çocuğu terk edebilirdi*. Kadın *alieni iuris*, yani evli ve kocasının *hâkimiyeti altında ya da bekâr* veya evli ama babasının *hâkimiyeti altında* ise onlar ailenin ayıbını ortadan kaldırmak için *çocuğun terkini isteyebilirlerdi*. Ayrıca karısının ihanetinden şüphelenen koca da, zina ürünü olduğuna inandığı çocuğu sokağa bıkarılabildi¹⁸⁶. Bu durumda kadın hakkında ölüm cezası da uygulanırdı¹⁸⁷. Nitekim Romalıların kuruluş hikâyesinde de Romulus ve Remus adlı ikizlerin Vesta Bakiresi Rhea Silvia¹⁸⁸'nin çocukları olarak yoğun bir utanç kaynağı

¹⁸⁴ Jackson R., s.103.

¹⁸⁵ Iuvenalis, Saturae adlı eserinde Roma'da kanuna aykırı olmasına rağmen, infantisid ve ölüme terk etmenin, istenmeyen çocuklardan kurtulmanın yolu olarak benimsendiğini, belirtmiştir. Örneğin Iuvenalis Saturae II.6. 602-609'da bebeklerin kasaba veya köylerin dışında "iğrenç su birikintilerinde" (*spurci lacus*) bırakıldıklarını, böylece sonucun ölümcül olduğunu, ebeveynin sahte dualarını ve yeni doğan terk edilmiş çocukların varlıklı kadınlar tarafından toplandıklarını, onları evlat edindiklerini ima etmektedir.

Iuvenalis, Saturae II.6.602-609: *Transeo suppositos et gaudia uotaque saepe ad spurcos decepta lacus, saepe inde petitos pontifices, salios Scaurorum nomina falso corpora latus. stat Fortuna improba noctu adridens nudis infantibus: hoc fouet omni inuoluitque sinu, domibus tunc porrigit altis secretumque sibi mimum parat; hos amat, his se ingerit utque suos semper producit alumnos*: "Şimdilik gayrimeşru çocukları, doğumdan duyulan sevinçleri bir kenara bırakıyorum, ve iğrenç su birikintilerindeki sahte duaları, bu birikintilere arkasını dayayan din adamlarıyla Scaurus ailesinin adını yalandan taşıyacak olan Mars rahiplerini. Acımasız kader geceleyin kalker, çıplak bebeklere güler; hepsini kucaklayıp, bağrına basar, sonra da soylu evlere uzatır onları, böylece gizemli bir oyun oynar kendine; onları sever, armağanlara boğar, hep kendi evlatları gibi çıkarır ortaya". Türkçe çevirisi **Iuvenalis**, Yergiler-Saturae (Latince-Türkçe), s.79.

¹⁸⁶ Veyne P., (Ariès P.- Duby G.), s.23.

¹⁸⁷ Tamer D., s.139-148.

¹⁸⁸ Roma Forum'unun güneybatı köşesinde bulunan Vesta Tapınağı'ndaki devlet ocağının ateşine göz kulak olmakla görevlendirilen rahibeler, soylu Romalı aile-

olduğu farz edilmişti¹⁸⁹. Ancak Roma’da kızların erken yaşta evlilik yapması nispeten az sayıda gayrimeşru gebelik yaşandığı sonucuna bizi götürebilir. Gayrimeşru çocukların Digesta’da çok fazla yer almadığını görürüz. Digesta’da çocukların tanınması konusundaki düzenlemeleri D.25.3’te görmekteyiz. D.25.3.1-3, boşanmış olan kadının, hamile olduğunu düşünmesi üzerine izlenecek usulü ayrıntısıyla anlatmaktadır¹⁹⁰.

c-) Yeni doğan bebeğin terkinin en yaygın nedeni gerçek ya da algılanan ekonomik kaygılardır. Yoksulluk veya bir ailenin parçalanabilir miras sistemi karşısında mülkünü koruma arzusu çocuk terkinine neden olabilmektedir. Yunan ve Roma kaynaklı çeşitli eserlerde, yoksulluğun çocuk terki için olağan bir neden olduğu varsayılmaktadır. Bu kaynaklarda, yoksulların *büyük ölçüde* sağlıklı ve meşru bebeklerini terk ettikleri yönünde kuvvetli kanıtlar vardır. Bireyleri neredeyse aşıktan ölecek olan yoksul ailelerde “bir çocuğu daha beslemek” diğer aile mensuplarından yiyecek almak anlamına gelir ki; zaten ailenin diğer bireyleri de açtır ve üstelik kötü bir hasat her şeyi altüst etmiştir. Bu nedenle ebeveyn, yeni doğanın terki yönündeki seçimini *hızlı bir şekilde* yapmalıdır¹⁹¹. Ancak çocuklarını terk edenler sadece, geçinmek için devlet yardımına muhtaç olan ve bir ailenin yükünü mali olarak kaldıramayan yoksul sınıf değildir. Roma toplumunu oluşturan diğer sınıflar da çeşitli nedenlerle geniş aileler tercih etmemektedir. Romanın üst sınıf vatandaşları olan *nobilitas* ve *equester*’lerin ölüm oranının yüksek olduğu savaş dönemleri dışında, iki oğlu yeterli gördükleri belirtilmektedir. Bunlardan biri vâris, diğeri ise onun başına bir şey gelmesi durumunda yedek olarak kabul edilendir. Yeni bir vârisin doğması miras paylaşımı ve iş bölümümü bakımından her şeyi altüst edebilir. Diğer bir anlatımla, aile-

lerden belirlenen on ya da daha küçük yaştaki adaylar arasından kurayla seçilirlerdi. Vesta Bakireler’nin hizmet verdikleri süre boyunca bakire kalmaları gerekliyordu. Romulus ve Remus’un anneleri Rhea Silvia da, amcası tarafından şeref bahanesiyle Vesta rahibeliğine tayin edilmiş ve kendisine devamlı bakirelik bahşedilerek, çocuk sahibi olmaktan mahrum edilmişti. Ancak Vesta Bahibesi Rhea Silvia zorla kaçırılarak ikiz çocuk dünyaya getirmişti (hikâyenin ayrıntısı için bkz. dn.76). İpek N., Roma Hukukunda Kadının Cezai Sorumluluğu, Prof.Dr.Köksal Bayraktar’a Armağan, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2010/1, C.I, İstanbul 2011, s.778-779.

¹⁸⁹ Harris W.V., Child-Exposure, s.5.

¹⁹⁰ İpek N., Hısımlık, s.172-174.

¹⁹¹ Harris W.V., Child-Exposure, s.13.

nin daha müreffeh olması halinde bile çocuk terkinin nedenleri ekonomik olabilir. Ailelerdeki çok fazla mirasçı büyük zorlukları beraberinde getirir. Mirasçıların fazlalığı sebebiyle arazi ve diğer malları kapsayan mütevazı bir servet, yalnızca birkaç kuşak içinde yetersiz kalan kısımlara bölünebilir. Dolayısıyla zenginlerin bile, mirasın çok fazla bölünmesini önlemek için siyasi, mali veya kişisel nedenleri vardır. Bu gibi durumlarda çocukları terk ederek mirasçı sayısının azaltılması, ideal bir çözüm sağlamıştır¹⁹². Nitekim Romalı soylu ve zengin bir aileden gelen, iki oğlu olan ünlü filozof Boethius¹⁹³ *Philosophiae Consolatio* (Felsefenin Tesellisi) adlı eserinde, “çocuksuz adamın talihsizliğinin ne mutlu talihsizlik olduğunu, çocuk yapanın kesinlikle kendisine işkence olsun diye yapmış olduğunu” belirtmektedir¹⁹⁴. Orta sınıf olarak adlandıracağımız hali vakti yerinde olan meslek sahipleri veya genellikle parasız olan entellektüel ve edebi simalar, evlilik kurumunu şiddetle eleştirmekte ve ailevi bir hırsıla, çabalarını, kaynaklarını az sayıda çocuk üzerinde yoğunlaştırmaktaydı. Bunlar, çocuklarının saygınlık ve nitelikten yoksun sıradan bir eğitim almalarını ve yozlaşmalarını istemiyorlar, bu nedenle çocuklarını sokağa terk ediyorlardı. Roma devleti, üst sınıfları en az üç çocuğu olmaya ikna etmek için çok uğraşmasına rağmen, böyle bir baskı etkili olmamıştır.

d-) Roma toplumunda kehanetlerin dikkate alındığını, yeni doğan bebeğin kötü alâmetler taşıdığı gerekçesiyle terk edilmesinde de görüyoruz. M.Ö.63'te Augustus'un azatlısı tarafından ortaya atılan bir hikâyede, üzerinde “kötülük yazısı” olduğu iddia edilen herhangi bir çocuk için, “o yıl doğan çocukların yetiştirilmesini yasaklayan” bir *senatus consultum*'tan söz edilir¹⁹⁵. Ayrıca Suetonius da, M.S.19'da gerçekleşen çocuk terki vakıalarını, Germanicus'un ölümüyle bağdaştırmakta-

¹⁹² Boswell J.E., s.23.

¹⁹³ Romalı bir filozof olan Boethius (*Anicius Manlius Severinus Boethius*) M.S 480-524 tarihleri arasında yaşamış olup, pek çok ünlü Yunan düşünürün eserlerini latinceye aktararak Antik Yunan kültürünün ortaçağ felsefesine aktarılmasına yardımcı olmuştur. En önemli yapıtı “*Philosophiae Consolatio*” (Felsefenin Tesellisi) dur. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Boethius, Felsefenin Tesellisi, çev. Çiğdem Dürüşken, İstanbul 2006, s.11-28; 103.

¹⁹⁴ Boethius, s.183. Dürüşken, bu sözün gerçek kaynağının bilinmediğini, bu düşüncüyü çağrıştıran bir ifadenin Sophokles'in *Antigone*'inde görüldüğünü ifade etmektedir. Boethius, s.376, dn.201.

¹⁹⁵ Harris W.V., *Child-Exposure*, s.14.

dır. Muhtemeldir ki, ebeveynler tarafından, o gün doğan çocukların kötü alâmetle doğması sebebiyle “kusurlu” oldukları düşünülmüştür. Suetonius’un bu tespiti yanlış olsa bile, açıktır ki; kendi umutlarını, sevdikleri bir hükümdarın sağlığıyla tanımlayan Romalılar, umutsuzluğun, yeni doğanların yaşamlarını tehdit etmesini istememektedirler. Dionysius da köle annelerin yeni doğan bebeklerini “köleliğe maruz bırakmamak için” terk ettiklerini söyler¹⁹⁶

e-) Cinsiyet ayırımından kaynaklı tercihlerle, yeni doğan bebek, baba tarafından istenmeyebilir; aileye kabul edilmeyebilirdi¹⁹⁷. Romalıların, erkek çocuklar bakımından kayırmacı davrandıkları kesin olmakla beraber¹⁹⁸, sokağa bırakılan veya boğulan bebeklerin çoğunun kız olmasına karşın erkek çocukların da terk edildiği belirtilmektedir. Dolayısıyla Roma toplumunda erkek çocukların terk edilmesi, kız çocukların terk edilmesi kadar yaygındır. Bu nedenle Roma ailesinde, erkek çocukların da çöşkuyla karşılandığı pek söylenemez. Ancak erkek çocuğun, ona bakanın, onu büyütenin gelecekte soyunu devam ettirmesi, dolayısıyla erkek çocuklara daha yüksek bir değer atfedilmesi; kız çocukların, erkeklere oranla daha çok terk edildikleri yönünde güçlü bir emare oluşturmaktadır¹⁹⁹. Roma İmparatorluğu’nda yeni doğan bebeğin terkinin, erkek bebeklerde, kızlar kadar sık görüldüğünü *düşünmek kesinlikle zor olacaktır*. Buna rağmen *yüzdelik oran vermek mümkün değildir*. Özellikle Roma’nın eski devirlerinde, erkek çocuklarına kızlardan

¹⁹⁶ Harris W.V., Child-Exposure, s.14.

¹⁹⁷ Hatice Palaz Erdemir-Halil Erdemir, “Antikçağ’da Çocuk Olmak: Ölmek ya da Ölmemek”, Uluslararası Katılımlı Kadına ve Çocuğa Şiddet Sempozyumu Bildiri Kitabı, 26-27 Nisan 2012, Mutlu Çocuklar Derneği ve Kırıkkale Üniversitesi Kadın Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi, yay. haz. Dolunay Şenol, Sıtkı Yıldız, Talat Kıymaz, Hasan Kala, Ankara 2012, c. II, s. 648-649. http://www.academia.edu/5630860/Palaz_Erdemir_Hatice_Erdemir_Halil_Antik%C3%A7a%C4%9F_da_%C3%87ocuk_Olmak_%C3%96lmek_Ya_da_%C3%96lmemek_Uluslararası%C4%B1_Kad%C4%B1na_ve_%C3%87ocu%C4%9Fa_%C5%9Eiddet_Sempozyumu_Bild_Kit_Mutlu_%C3%87ocuklar_Derne%C4%9Fi_ve_K%C4%B1r%C4%B1kkale_%C3%9Cniv_KAUAM_Yay%C4%B1na_Haz%C4%B1rlayanlar_Dolunay_%C5%9Eenol_vd_26-27_Nisan_2012_II._Cilt_Ankara_2012_643-659

¹⁹⁸ Veyne P., (Ariès P.- Duby G.), s.21; Rousselle A., s.306.

¹⁹⁹ Harris W.V., Child-Exposure, s.3.

daha çok önem verildiği, bazı mezar taşlarındaki yazılarda belirtilmiştir²⁰⁰. Bununla birlikte bu kötü durumdan “iyi şeyler” de doğmuştur: Roma’da kadınların sayıca azlığı Roma hukukunda evliliğin tek kadınla oluşunu da açıklayabilir²⁰¹. Kızların sayısı az olduğu için hepsi evleniyor, hem de bu sebeple küçükken evleniyorlardı²⁰². Ayrıca, Roma’da âdeta ölüme terk edilen kız çocukları nedeniyle²⁰³ gelecek kuşaklarda anne adayı yokluğu çekilmiştir.

C-) YENİ DOĞAN BEBEĞİN ÖLDÜRÜLMESİ

Pater familias’ın, *patria potestas* kapsamında sahip olduğu “*ius vitae ac necis*”, arkaik dönemden itibaren var olan bir haktır. Ancak bununla birlikte bu hakkın keyfi kullanımını engellemek amaçlı çeşitli sınırlamalar getirilmiştir. Özellikle, *pater familias*’ın bu hakkı, aile evlatlarının suç işlemesi durumunda kullandığı bilinmektedir²⁰⁴. Bu durumda dahi hakkın kullanımına müdahale edildiğini görüyoruz: Ölüm cezasının aile evladına uygulanabilmesi için aile meclisinin (*iudicium domesticum*) kararının gerekliliği gibi.

Ius vitae ac necis üzerindeki ilk önemli değişikliği imparator Hadrianus (M.S.76-138) yapmıştır. Hadrianus tarafından, aile evladının öldürülmesinde hakkını kötüye kullanan *pater familias*’ın, cezayı gerektiren bir fiilde bulunduğu kabul edilmiştir. Ancak bu düzenlemeye rağmen bu hakkın varlığını devam ettiği muhakkaktır. Dolayısıyla hakkını kötüye kullanmayan *pater familias*’ın Contantinus zamanında da, hâlâ bu hakka sahip olduğu belirtilmektedir²⁰⁵.

Roma toplumunda terk etme yanında, çok eski devirlerden itibaren bilinen yeni doğan bebeğin öldürülmesi (infantisid) sıkça rastlanılan bir durumdur. Romulus’un terk edilen çocuklarla ilgili kurgusal

²⁰⁰ Civelek A., Roma Cenaze Törenleri ve Gümme Gelenekleri, Arkeoloji ve Sanat Dergisi, Yıl 29, S.124, İstanbul 2007, s.66.

²⁰¹ Villers R., Roma Hukukunda Cumhuriyet Devri Sonuna Kadar, Kadının Hukuki Durumu, çev.Bülent Tahiroğlu, İHFM, C.XXXIX, S.1-4 Ayrı bası, s.5.

²⁰² Villers R., s.4.

²⁰³ Şehrin belli yerlerine bırakılan bu bebekler hava şartları ve açlık yüzünden âdeta ölüme terk edilirdi. Tannahill R., s.109.

²⁰⁴ İpek N., Ceza, s.777.

²⁰⁵ Ayiter K., s.53.

kanunları; bazen ebeveynin, aileye kabul ettiği üç yaşın altındaki çocukları öldüreceğini varsayıyor görünse de, aslında üç yaşın altındaki “normal çocukların” öldürülmesinin yasak olduğunu görüyoruz.

Romulus’a atfedilen kurgusal yasalara (örf ve âdet kurallarında) ve daha sonra bunların yazılı hale getirilmesinden öteye gitmeyen XII Levha Kanunu’na göre, yeni doğan çocuğun öldürülmesine iki şekilde izin verilirdi: a-) Bebeğin doğumda sakatlanmış olması. b-) Deformiteli olması²⁰⁶.

XII Levha Kanunu IV. 1 (de legibus 3, 8,19): ...*cito necatus tamquam ex XII tabulis insignis ad deformitatem puer*,...

“...XII levhalarda işaret edildiği gibi, çok kötü sakatlığı nedeniyle (öldürülmesi gereken) çocuk hemen öldürülür...”

Yaş şartının amacı, muhtemelen, ebeveynin, çocuğu öldürmek, terk etmek veya ona bağlanmak konusunda kendisinden emin olmasını sağlamaktı²⁰⁷. Aslında istenmeyen çocuklar gebelik anından itibaren istenmezlerdi; fakat çocuk düşürmenin anne bakımından arz ettiği ölümcül risk sebebiyle gebeliklerin doğuma kadar sürmesi tercih edilirdi. Kadın, kocasından habersiz gebeliğini sonlandırırca, bu, kocanın karısını terk sebebiydi. Ancak sakat bebekler konusunda baba, çocuğu kabul veya reddetme fırsatı bulmadan, doğumu gerçekleştiren ebe çocuğun hayatına son vererek onun kaderini belirlemiş olurdu²⁰⁸. Özellikle kız çocuklarının, istenmemeleri nedeniyle yaşamlarına kasıtlı olarak son verildiği ve bunun çocuk ölümlerindeki fazlalığın bir nedeni olduğu belirtilmektedir²⁰⁹.

Ölüme terk etme yanında infantisid de, özellikle yoksullar arasında istenmeyen çocuklardan kurtulmanın en etkili yolu görülmüş²¹⁰, Cumhuriyet ve İmparatorluk dönemi boyunca önlenememiştir²¹¹. Yeni

²⁰⁶ Jackson R., s. 103-104.

²⁰⁷ Harris W.V., Child-Exposure, s.3.

²⁰⁸ Rouselle A., s.312.

²⁰⁹ Civelek A., s.66.

²¹⁰ Ekmek yardımı sadece erkekler içindi ve kadınlarla çocukların beslenmesi bu kapsam dışında idi. Bu nedenle yoksul kesim besleyemeyeceği çocukları terk ediyordu. Tannahill R., s.109.

²¹¹ Jackson R., s. 103

doğan bebeklerin öldürülmesinin önüne geçmek için Constantinus zamanında yoksullara, çocukları için yiyecek ve giyecek verilmeye başlanmıştır²¹². Yeni doğan bebeklerin öldürülmesi ancak M.S.4.yy.da yasaklanmıştır²¹³. İmparator Valentinianus *pater familias*'ın *patria potestas* kapsamında sahip olduğu *ius vitae ac necis*'i ortadan kaldırmış; bir babanın terbiye etme hakkını aşan cezaları düzenlenme ve cezalandırma yetkisi mahkemelere tanınmıştır²¹⁴.

D-)YENİ DOĞAN BEBEĞİN TERK EDİLMESİNİN SONUÇLARI

Antik dünyada en yaygın terk etme yöntemi ebeveynin, çocuğu herhangi bir yere örneğin bir yamaca, yolun kenarına ya da en yaygın edebi motif olarak tıpkı Roma'nın kurucusu Romulus ve Remus kardeşlerin gibi bir sepet içinde belki de suya, bırakılmasıdır²¹⁵.

Ebeveyni tarafından çeşitli nedenlerle terk edilmiş çocuklar eğer şansları varsa, yabancılar tarafından evlat edinilip veya köle olarak yetiştirilip hayatta kalıyor ya da sokakta açlık, uygun olmayan hava koşulları veya başka sebeplerden ötürü ölüyorlardı. Sokağa bırakılan çocukların yabancılar tarafından kötü emeller²¹⁶ için kullanıldıkları da oluyordu²¹⁷.

Hukuki ve edebi kaynaklar, hür doğmuş çocukları (biyolojik veya evlat edinen) kölelerden ayırma endişelerini belirtmektedir. Çünkü her iki grup, aile reisinin hâkimiyetindedir. Aileye kabul edilenler babanın, terk edilenler ise onu sahipnenin hâkimiyeti altındadır. Roma söylev literatüründe, terk edilen çocukla doğum çocuğu ve köle karşılaştırılır. Bu karşılaştırmada terk edilen çocuğun, köleye göre daha az,

²¹² Rousselle A., s.313.

²¹³ Tannahill R., s.109.

²¹⁴ Ayiter K., s.53.

²¹⁵ Boswell J. E., s.14.

²¹⁶ Sahiplenilen çocuklar onları yetiştirenler tarafından cinsel istismarın kurbanı olabilirlerdi. Nitekim M.S.3.yy.da yaşamış Hristiyan yazar ve hatip Lactantius, *Divinae Institutiones* (Tanrısal Kurumlar) adlı eserinde, sahiplenilen çocukların fahişe olarak yetiştirilebileceğini ve ebeveynleri ya da kardeşleriyle farkında olmadan enstest ilişkide bulunabileceklerini iddia etmiştir. Boswell J.E., s.13.

²¹⁷ Erdemir H. P., s.4, dn.14.

doğum çocuğuna göre daha fazla şiddete ve yabancılaştırmaya maruz kaldığı hususu üzerinde durulur. Söylevlerde konuşmacılar, koruyucu ailenin doğum ebeveynine göre, şiddet uygulamaya daha istekli olduğu iddiasını da ileri sürerler²¹⁸.

Roma toplumunda her zaman bir sorun olan terk edilmiş çocuklar, sosyal konumları belli olmadığı gibi hukuken köle olup olmadıkları da tartışma konusu olmuştur²¹⁹. Gerçekte elbette birçok hür terk edilmiş çocuk ya doğum durumları bilinmediği ya da hürriyet durumlarını kanıtlayamadıkları için köle muamelesi görmüşlerdir²²⁰. Örneğin imparatorluk döneminin ünlü yazarlarından biri olan ve hiç çocuğu olmadığı halde kendisine, imparator Traianus (M.S.98-117) tarafından, *ius trium liberorum* (üç çocuk hakkı)²²¹ tanınan Gaius Suetonius Tranquillus, gramer ve retorik ustalarının yaşamlarını anlattığı eserinde, gramerci Marcus Antonius Gnipho'dan söz ederken, özellikle onun "Gallia'da "hür olarak doğan ama terk edilen bir çocuk" olduğundan bahseder. Gnipho, sahiplenilen ebeveyni tarafından hürriyetine kavuşturulmuş ve eğitilmiştir. Büyük yetenek sahibi olan Gnipho, Grekçe'de de, Latince'de olduğundan daha az eğitilmiş değildir²²². Yine Suetonius, aynı eserinde bu sefer Spoletum'da doğmuş olan hür doğumlu ancak ana-babasının anlaşmazlığı nedeniyle terk edilen gramerci Gaius Melissus'tan da bahseder. Ebeveyni tarafından terk edilen Gaius Melissus, daha sonra annesi tarafından sahip çıkılmasına rağmen, yine de köle olarak kalmakta ısrar etmiş ve o anki durumunu gerçek kökenine yeğlemiştir²²³.

²¹⁸ Pseudo-Quintilian, *Minores Declamationes* 358 ve 372; Seneca, *Controversiae* 10.4. Bernstein N.W., s.348; 345.

²¹⁹ *Plinius, Epistulae*, 10. Kitap, Genç *Plinius*'un Anadolu Mektupları, çev.Çiğdem Dürüşken-Erendiz Özbayoğlu, İstanbul 1999, s.85-86, dn.101 (*Epistulae*).

²²⁰ Tate J.C., s.129.

²²¹ Bkz.III/2/D

²²² *Gaius Suetonius Tranquillus*, Gramerciler ve Retorik Ustaları Üzerine (De Grammaticis Et Rhetoribus), Şairler Üzerine (De Poetis), çev. Bedia Demiriş, İstanbul 2006, s.29.

²²³ *Gaius Suetonius Tranquillus*, s.51.

Terk edilen ve sonrasında başkası tarafından bulunan hür çocuklar *vindicatio in libertatem*²²⁴ yoluyla hürriyetlerine veya *vindicatio in potestatem*²²⁵ yoluyla doğum ebeveyni babalarının hâkimiyetine geri dönebilirlerdi. Oysa efendi, bilgisi veya izni olmaksızın terk edilen köle çocuk üzerinde mülkiyet hakkını korur ve bu şekilde mülkiyet hakkını koruyan davayla (*rei vindicatio*) köle çocuğu geri alabilirdi²²⁶. Ancak terk edilmiş çocuklar ve ebeveynler arasındaki ilişkilerden kaynaklanan hukuki problemleri içeren Roma hukuku metinleri oldukça azdır.

Terk edilmiş çocuklara ilişkin bir Digesta metni (D.25.3.4.1), sadece, çocuğu boğan kişinin onu öldürmekle suçlanmayacağını; aynı zamanda çocuğu terk edenin, onu beslemeyenin veya kendinde olmayan merhameti başkasının göstermesi için onu halka açık yerlerde bırakanın davranışının da cinayet olarak değerlendirileceğini, belirtir. Dolayısıyla sokağa bırakılmış çocuğun, aslında ölüme terk edilmiş olduğu düşüncesinden hareket edilmektedir. Bu düşüncüyü ilk olarak benimseyen Constantinus'un oğlunun latince öğretmeni Hristiyan yazar Lactantinus'tur. Constantinus'un M.S.315 yılında gerçekleştirdiği reforma paralel bir düzenleme içeren D.25.3.4.1, Constantinus ile Iustinianus dönemleri arasındaki gerçekleşen gelişimin bir sonucudur.

D.25.3.4.1: *Necare videtur non tantum is qui partum praefocat, sed et is qui abicit et qui alimonia denegat et is qui publicis locis misericordiae causa exponit, quam ipse non habet.*

“Çocuğu öldürmekle suçlanan kişi sadece onu boğan değildir, fakat aynı zamanda onu terk eden, ona yemek vermeyen veya kendinde olmayan merhamet uğruna kamusal alanda onu bırakan kişidir”.

Yukarıdaki metin dışında terk edilmiş çocuklara ilişkin iki hukuki metin daha karşımıza çıkmaktadır: D.40.4.29 (metin, vasiyetle azat etme muamelelerini konu edinen fasılda yer almaktadır) ve Diocletianus'un bir emirnamesi olan C.5.4.16. Modern literatürde, bu metinlerde formüle edilen ve cevabı aranan soru, *pater familias*'ın terk edilen çocuk üzerinde *patria potestas*'ının hâlâ bulunup bulunma-

²²⁴ *Vindicatio in libertatem*, hürriyet durumu davasıdır. Bu dava fiilen köle durumunda bulunan hür bir kimsenin, hür olduğunun tespit edilmesi için açılır.

²²⁵ *Vindicatio in potestatem*, baba hâkimiyeti altında olmayan bir kişinin baba hâkimiyetine dönmelerini talep etmek üzere açılan davadır.

²²⁶ Tate J.C., s.129.

dıdır. Bu soruya verilen cevap olumludur²²⁷. Eski tarihli olan metin D.40.4.29'dur. Bu metin bir taraftan terk edilmiş çocuklara diğer taraftan azat edilmiş kölelere ilişkin bilgi kaynağı olarak kullanılmaktadır²²⁸.

Hukukçu Scaevola²²⁹'ya ait olan bu parçada, ebeveyni tarafından terk edilmiş ve onun geçmişi hakkında fikir sahibi olan birisi tarafından yetiştirilmiş bir oğlun, babasının ölümünden sonra hem babasının mirasçısına hem de azat edilmiş kölelerine dava açarak vasiyetnamenin geçersizliğini ileri sürmesi konu edilmektedir. Muhtemelen terk edilen oğul, yetişkin olduğunda geçmişi hakkında fikir sahibi olmuş ve ailesinin izini sürerken, annesinin ve babaannesinin hâlâ hayatta olduğunu; ancak babasının öldüğünü, malvarlığını, vasiyetnameyle başka birine bıraktığını ve kölelerini bu vasiyetnameyle azat ettiğini öğrenmiştir.

D.40.4.29: *Uxorem praegnatem repudiaverat et aliam duxerat: prior enixa filium exposuit: hic sublatus ab alio educatus est nomine patris vocatus usque: ad vitae tempus patris tam ab eo quam a matre, an vivorum numero esset, ignorabatur: mortuo patre testamentoque eius, quo filius neque exheredatus neque heres institutus sit, recitato filius et a matre et ab avia paterna agnitus hereditatem patris ab intestato quasi legitimus possidet. Quaesitum est, hi qui testamento libertatem acceperunt utrum liberi an servi sint. Respondit filium quidem nihil praeiudicii passum fuisse, si pater eum ignoravit, et ideo, cum in potestate et ignorantis patris esset, testamentum non valere. Servi autem manumissi si per quinquennium in libertate morati sunt, semel datam libertatem infirmari contrarium studium favore libertatis est.*

“Bir adam hamile karısını boşayarak, başka bir kadınla evlenmişti. İlk karısı, bir erkek çocuk doğurduktan sonra, çocuğu terk etti. Çocuk, başkaları tarafından alınıp eğitildi ve ona her daim babasının adıyla hitap edildi. Babasının hayatı boyunca, ebeveyninin ikisi de çocuklarının sağ olup olmadığını bilmiyorlardı. Babası öldükten ve vasiyeti okunduktan sonra (vasiyetnamede çocuk, ne mirasçı olarak atanmıştı ne de mirastan men edilmişti); çocuk, annesi ve babaannesi tarafından tanındı ve çocuk, *heres legitimus* olarak kabul edilerek, baba-

²²⁷ Tellegen-Couperus O., Father and Foundling in Classical Roman Law, The Journal Of Legal History, Volume 34, Issue 2, 2013, s.130 (<http://dx.doi.org/10.1080/01440365.2013.810372>).

²²⁸ Tellegen-Couperus O., s.130.

²²⁹ Doğum ve ölüm tarihi tam olarak bilinmeyen hukukçu Quintus Cervidius Scaevola M.S.2.yy.'ın ikinci yarısında yaşamıştır.

sının mirasçısı oldu. Vasiyetle azat edilen kölelerin, hür mü yoksa köle mi olduğu sorusu ortaya çıktı. Scaevola bu soruyu kesin olarak şöyle cevaplandırmaktadır: Babanın oğlundan hiç haberi olmasaydı, çocuk gene de hiçbir zarara uğramazdı ve hem bunun sonucu hem de nedeni olarak, babası onu bilmeseydi dahi babasının *potestas*'ı altındaydı ve vasiyet geçersizdi. Ancak eğer azat edilmiş olan köleler, hür olarak beş yıl yaşamışlarsa, azatlı olmalarının geçersiz hale gelmesi, hürriyetin lehine yorum ilkesine aykırılık teşkil edecektir”.

Terk edilen çocuk, vasiyet dışı mirasçı olduğu iddiasına (ya *ius civile*'ye göre ya da *ius honorarium* göre) dayanarak vasiyetnamenin geçersizliği için vasiyet alacaklısına karşı dava açmıştır. Terk edilen çocuk *ius civile*'ye göre vasiyet dışı mirasçı olarak kabul edilen kategorilerin hiçbirine girmez²³⁰. Terk edilen çocuk, *ius honorarium*'un belirttiği kategoriler²³¹ dışında başka bir imkândan yararlanabilirdi. *Ius honorarium*, çocuk sahibi bir mirasçının, çocuklarını vasiyetinde mirasçı olarak atamasını ya da onları mirastan men etmesini istemiştir. Eğer miras bırakan bu ikisinden birini yapmazsa, *praetor*, vasiyeti geçersiz sayacak ve vasiyetnamede belirtilmeyen çocuğa *bonorum possessio contra tabulas*²³² taahhüt edecektir. *Praetor* bu hakkı önceleri *sui heredes* olan çocuklara tanırken, daha sonra diğer çocukların da bu yetkiye başvurabileceği hususunu kabul etmiştir. Nitekim metindeki “*quasi legitimus*” ifadesi terk

²³⁰ XII Levha Kanunu V.4'e göre ilk kategoride yer alan *sui heredes* denilen mirasçılar aile evlatları, evlatlıklar, babaları tarafından hâkimiyet altından çıkarılmış torunlar, *manus* altındaki kadınlardır. Bunların bulunmaması halinde baba tarafından en yakın agnatik hısım ve gens üyeleri (*gentiles*). **Umur Z.**, Roma Miras Hukukunun Ana Hatları, İÜHFM, 1966, CXXXI, S.1-4, s.182.

²³¹ *Ius civile*'nin kanuni miras dışında bıraktığı bazı kişilere, *ius honorarium* mirasçılık hakkı tanımıştır. Bunlar baba hâkimiyetinden çıkarılmış aile evlatları ve bunların alt soyu, vefat edenin çocuğu yoksa agnatik hısımlar, daha önceki sınıflarda mirasçı yoksa *ius civile*'ye göre mirasçı olamayan kan hısımları, sağ kalan eş mirasçısıdır. **Umur Z.**, Miras, s.183.

²³² *Bonorum possessio contra tabulas*: Miras bırakan yapmış olduğu vasiyetnamede çocukları arasından bazılarını mirasçı tayin etmemiş veya mirastan men etmemişse; *praetor*'un vasiyetnamedeki tasarruflar aleyhine, o kişilere tereke mallarının zilyetliğini vermesi. **Umur Z.**, Lügat.

edilen çocuğun *heredes legitimi*'ye dahil olmadığı, yani kanuni mirasçı olmadığı ancak böyle “varsayıldığı” anlaşılabacaktır²³³.

Scaevola, burada, vasiyetin geçersiz olduğunu, çünkü babanın haberi olmasa dahi; terk edilen oğlun, babasının *potestas*'ı altında bulunduğunu, belirtmektedir. Terk edilen çocuk, babasının *potestas*'ı altında bulunduğunu ve bu nedenle babasının onu, vasiyetinde mirasçı olarak atamış ya da mirastan men etmiş olması gerektiğini ileri sürmektedir. Tellegen-Couperus, Scaevola'nın bu gerekçelendirmesinin yanlış olduğu kanatindedir²³⁴. Ona göre “muhtemelen terk edilen çocuğun annesi ve babaannesi tarafından tanınması, terk edilen çocuğun (davacı) vasiyetname düzenleyen babanın oğlu olduğuna kanıt olarak gösterilmiştir. Çocuğun avukatı, babanın, karısından boşandığı sırada, kendi çocuğuna hamile olduğunu bildiğini ve bu vasiyette bulunduğu sırada, çocuğun akıbetini araştırması gerektiğini savunmuş olabilir. Baba, hiçbir çocuğu bulunmadığından emin olmadığı ve oğlunu ne mirastan men ettiği ne de onu mirasçı olarak atadığı üzere, vasiyetname kesin hükümsüzdür”²³⁵. Metinden, yargılama sonunda hâkimin, terk edilen çocuğun, babasının mirasçısı olması gerektiğine karar verdiğini, anlıyoruz. Çocuğun, ebeveyninin mirasçısı olma hakkı; ebeveynin, malvarlığı üzerinde serbestçe tasarrufta bulunma hakkından daha güçlüydü.

Geçersiz olan bu vasiyetnameyle azat edilen köleler hür mü köle mi sayılacaklardır? Terk edilen çocuğun, babasının vasiyetnameyle azat ettiği kölelere karşı açtığı davada ise Scaevola, azat edilen köleler lehine yorum yapmış ve vasiyet geçersiz olmasına rağmen, azat etme muamelelerinin geçersiz sayılamayacağı sonucuna varmıştır. Ancak tabii ki, Scaevola'nın ulaştığı sonuç tartışmalıdır. Çünkü geçersiz olan bir vasiyetnamenin tüm hükümleri geçersiz olmalıdır. Ancak Scaevola, vasiyetnameyle azat edilen kölelerin, hürriyetlerine kavuşmuşken köle statüsüne geri döndürülmelerinin *favor libertates*²³⁶'e aykırı olacağını sa-

²³³ Watson ve Ankum, terk edilen çocuğun babası ölünceye değin, onun *potestas*'ı altında olduğu, *suus heres* ve dolayısıyla *heres legitimus* olduğu esasına dayanmaktadır. Tellegen-Couperus O., s.134.

²³⁴ Tellegen-Couperus O., s.135.

²³⁵ Tellegen-Couperus O., s.135.

²³⁶ Hürriyet durumunu kayırmak amaçlı, hamileliği sırasında bir süre hürriyetine kavuşmuş olan kadının çocuğu hür kabul ediliyordu. Benzer bir durum da Iustinianus hukukunda kabul edilmiştir: Müşterek mâliklerden birinin köleyi azat etmesi

vunmaktadır. Nitekim hâkimler de bu yönde hüküm tesis ederek, hukuk yaratmışlardır²³⁷.

C.5.4.16'da ise incelenen dava, terk edilen bir kız çocuğunu yetiştiren kişinin, kimliğini bildiği doğum ebeveyninden *dos*²³⁸ talep etmesi üzerine ortaya çıkmıştır. Kızını terk eden baba, kızını yetiştiren kişinin *dos* talebini reddetmekle kalmamış; *kızının, ona bakan onu yetiştiren kişinin oğluyla evlenmesine de karşı çıkmıştır*. Diocletianus'a göre, doğum ebeveyni (baba), ancak, terk ettiği kızını yetiştiren tarafından yapılan masrafları (*alimenta*)²³⁹ karşıladığı takdirde, bu evliliğe karşı çıkma hakkı vardır²⁴⁰.

E-) YENİ DOĞAN BEBEĞİN TERK EDİLMESİNİ ÖNLEME VE/VEYA YASAKLAMA YÖNÜNDEKİ HUKUKİ DÜZENLEMELER

Krallık ve Cumhuriyet dönemi Roma'sında çocuk terkiyle ilgili kaynakların çok sınırlı olduğunu daha önce belirtmiştik. Cumhuriyetçi Roma'yla ilgili en önemli kaynak Halikarnaslı Dionysius'un açıklamasıdır. Halikarnaslı Dionysius'a göre, Roma'nın en eski yasaları olan Romulus yasaları, ana-babalara (vatandaşlara) *tüm erkek ve ilk doğan kız çocuklarını yetiştirmelerini* ve deforme olmuş olanlar hariç üç yaşın altındaki çocukları öldürmemelerini öğütler. Harris W.V.'e göre Dionysius'un bu açıklaması arkaik Roma hakkında bir kanıt olarak değer taşımamaktadır. Bu iki sebebe dayandırılabilir: a-) O dönemde *patria potestas*'ın bu şekilde sınırlanması mümkün değildir 2-) Bebekte “deformite” olduğu kararını onaylayacak beş komşudan oluşan ko-

durumunda, azat eden mâlikin diğerlerinin hissesi kadar onlara borçlanması şartıyla köle hürriyetine kavuşuyordu. **Umur Z.**, Lügat.

²³⁷ **Tellegen-Couperus O.**, s.138.

²³⁸ *Dos*, evlenen kadının, koca evinde aile masraflarına katılması için kadın tarafından verdiği para veya diğer mallardır. Ahlaki bir borç olarak görülen *dos*'a ilişkin düzenlemeler *Digesta*'da da ayrıntılı olarak yer almaktadır. Roma toplumunda kız babaları için sıkıntı kaynağı olan *dos*, aynı zamanda her baba için bir haysiyet meselesidir. **Ayiter K.**, s.17-18.

²³⁹ “*Alimenta*” için bkz.dn.161.

²⁴⁰ C.5.4.16: *Patrem, qui filiam exposuit, at nunc adultam sumptibus et labore tuo factam matrimonio coniungi filio desiderantis favere voto convenit. qui si renitatur, alimentorum solutioni in hoc solummodo casu parere debet.*

mite uygulaması, Romalı gibi gözükmemektedir. Ancak muhtemelen Dionysius'un açıklamasının arkasında bazı Roma düşünceleri vardır: Romaya Roma vatandaşı kazandırma arzusu gibi. Ancak her hâlükârda, geç Cumhuriyetçi Romalıların sağlıklı tüm erkek bebeklerini ve ilk doğan kız bebeklerini yetiştirmediklerini ve diğer kız bebeklerini doğumlarının ertesinde şehirlerde özel olarak ayrılmış yerlere, evlerinin kapı önlerine hatta çöplüğe terk ettiklerini²⁴¹, bunun yaygın olduğunu ve yaptırımsız olduğunu ileri sürmek yerindedir²⁴².

Augustus'un M.Ö.18 yılında çıkarttığı emirnamelerle başlayarak M.S.9 yılında çıkarılan kanunla evlilik ve baba olma, mirasın koşulları haline gelmiş, bu şekilde bu hukuki düzenlemeler evliliği ve çocuk sahibi olmayı teşvik etmiştir. M.S. 9 yılında çıkarılan *lex Iulia et Papia Poppaea*, üç çocuklu babalara bazı ayrıcalıklar getirmiştir. Ancak çocuk ölümlerinin çok yaygın olması nedeniyle üç yaşına kadar yaşamış iki çocuk ya da en az üç gün yaşamış üç bebek dünyaya getirmiş olan kişiler de ane-baba sayılmışlardır²⁴³. Ayrıca *lex Iulia et Papia Poppaea* çerçevesinde, yapay bir hakla, bazı çocuksuz, hür Roma vatandaşları da bu ayrıcalıktan yararlandılar. Nitekim, imparator Traianus (M.S.98-117) üç çocuk hakkını (*ius trium liberorum*) Plinius²⁴⁴'a tanımıştır. Plinius, imparator Traianus ile mektuplaşmalarını içeren, *Epistulae* (Mektuplar) adlı eserinin 10. kitabında (Anadolu Mektupları), kendisine üç çocuklu babalara verilen hakkın bahşedilmiş olması nedeniyle imparator Traianus'a teşekkür etmektedir²⁴⁵. Plinius, imparator Traianus'a yazdığı bir başka mektupda da arkadaşı Suetonius Tranquillus'a bu hakkı tanıması için

²⁴¹ Tannahill R., s.109; Veyne P., (Ariès P.- Duby G.), s.21.

²⁴² Harris W.V., Child-Exposure, s.5

²⁴³ Rousselle A., s.312.

²⁴⁴ Plinius Minor (Genç Plinius) olarak tanınan, Gaius Plinius Secundus, M.S. 61-113 yılları arasında yaşamış, babasının erken ölümü üzerine annesi ve edebiyata düşkün dayısı tarafından yetiştirilmiştir. Çeşitli devlet kademelerinde (*quaestor*, *praetor*, *consul*, *proconsul*) görev almış olan Plinius, üç defa evlenmiş olmasına rağmen çocuğu olmamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Epistulae*, s.9-16.

²⁴⁵ Plinius, *Epistulae* 10.2: "Efendim, üç çocuklu babalara verilen hakka layık olduğumu düşünmen, beni ne kadar mutlandırdı, kelimelerle anlatamam. Bu lütuf, bana senin çok iyi ve değerli dostun Iulus Servianus'un ricaları sonucu bahşedilmiş olsa da, yine de resmi yanıtından, şahsının da bu ricayı, benim yararına olduğuna için, seve seve yerine getirmiş olduğunu anlıyorum... sahip olmayı arzuladığım evlatları şimdi daha fazla istiyorum..." *Epistulae*, s.19.

imparatorlardan talepte bulunmuş²⁴⁶, Traianus da bu isteği onayladığını Plinius'a bildirmiştir²⁴⁷. İmparator Titus (M.S.39-81) da, bu hakkı, evli olmamasına rağmen Marcus Valerius Martialis'e tanımıştır²⁴⁸.

İmparator Traianus tarafından, Anadolu'nun kuzeybatı eyaleti olan Bithynia'ya (Prusa/Bursa, Myrleia/Mudanya, Kios/Gemlik, Nicæa/İznik, Nicomedia/İzmit, Khalkedon/Kadıköy ve Herakleia Pontica/Karadeniz Ereğlisi bu eyaletin önemli kentleridir²⁴⁹) M.S.111 yılında *proconsul*²⁵⁰ olarak atanan Plinius, yine imparatora yazdığı mektupların birinde, Traianus'a, *threptoi*²⁵¹ hakkında danışır. Çünkü terk edilen çocuklar (*threptoi*) meselesi, Bithynia eyaletinin büyük bir sorunudur.

Hukuki statüleri belli olmayan bu çocukların köle olup olmadıkları tartışma konusudur. Aynı konu kapsamında bir diğer tartışma ise bu çocukları bulup yetiştiren kişilerin, *çocukların hürriyet taleplerine*

²⁴⁶ Plinius, Epistulae 10.94 : “ Efendim, çok açık sözlü, çok dürüst, çok bilgili insan *Svetonius Tranquillus*'u, davranışlarını ve çalışmalarını uzun zamandan bu yana izlemiş olarak yakın çevreme kattım ve yakından tanıdıkça daha çok sevmeye başladım. İki neden onun üç çocuk yasasından yararlanmasını gerekli kılıyor: dostlarının iyi yargılarını hak etmesi yanında pek az mutlu bir evliliği var ve kötü talihin geri çevirdiğini benim aracılığım ve senin iyilikseverliğin sayesinde elde etmeyi umut ediyor. Efendim, ne kadar büyük bir lütuf istediğimi biliyorum ancak tüm isteklerimde hoşgörünü gördüğüm senden bunu talep ediyorum. Bundan öte, sıradan bir istek olsaydı, uzakta olduğum halde, bunu istemeyeceğime bakarak konunun ne kadar çok üstünde durduğumu anlayabilirsin”. *Epistulae*, s.65.

²⁴⁷ Plinius, Epistulae 10.95: “ Çok aziz *Secundus*'um, toplantıların çok seçkin safları önünde benim için yeterli olacağını açıkladığım o sayıyı aşmadığını senatoda bile bildirmekte olduğuma göre, bu tür lütufları ne kadar az ihsan ettiğimi aklımdan çıkarma. Yine de, isteğini onayladım ve *Suetonius Tranquillus*'a, olağan koşullar doğrultusunda, üç çocuk hakkını tanıdığının kayıtlara geçirilmesini emrettim”. *Epistulae*, s.65.

²⁴⁸ *Epigramlar*, s.11.

²⁴⁹ *Epistulae*, s.13.

²⁵⁰ *Proconsul*: Cumhuriyet devrinden itibaren Roma eyaletlerine atanan ve *imperium* yetkisi sebebiyle İtalya yarımadası dışındaki eyaletler üzerinde her türlü iktidarı kullanan görevli. *Umur Z.*, Lügat.

²⁵¹ *Threptoi*, Yunan ve Roma İmparatorluğu'nun doğu eyalet kentlerinde anne ve babası dışındaki kişiler tarafından bulunup yetiştirilen bireyler için kullanılan bir terimdir. The Encyclopedia of Ancient History, (<http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/9781444338386.wbeah22265/abstract?userIsAuthenticated=false&deniedAccessCustomisedMessage=>).

karşı; yetiştirme, besleme masraflarını (*alimenta*) isteyip isteyemeyecekleri meselesidir. Plinius mektubunda, bu konuda önceki *procurator*²⁵²ların kararlarını okumasına rağmen kesin bir bilgiye sahip olmadığını ve imparatorun görüşüne ihtiyaç duyduğunu, belirtir²⁵³.

Bithynia eyaletinde yeni doğduklarında terk edilen ve daha sonra onları bulup kurtaranlar tarafından köle olarak yetiştirilen çocukların önemli bir mesele olduğunu belirten imparator Traianus'a göre, Augustus'tan beri imparatorlar sık sık diğer eyaletleri etkileyen kararlar vermiş olmalarına rağmen, bu kararlar arasında asla Bithynia'yla ilgili olanı yer almamaktadır.

Plinius, Epistulae 10, 66, TRAIANUS PLINIO: 1 *Quaestio ista, quae pertinet ad eos qui liberi nati expositi, deinde sublatis a quibusdam et in servitute educati sunt, saepe tractata est, nec quicquam invenitur in commentariis eorum principum, qui ante me fuerunt, quod ad omnes provincias*

²⁵² *Procurator*: Eyaletlerin mali sorunları çözmek üzere imparatorlar tarafından görevlendirilen kişi. **Umur Z.**, Lügat., “*Procurator Imperiali*”.

²⁵³ Plinius, Epistulae 10. 65, C. PLINIUS TRAIANO IMPERATORI: 1. *Magna, domine, et ad totam provinciam pertinens quaestio est de condicione et alimentis eorum, quos vocant ‘threptous’.* 2 *In qua ego auditis constitutionibus principum, quia nihil inveniebam aut proprium aut universale, quod ad Bithynos referretur, consulendum te existimavi, quid observari velles; neque putavi posse me in eo, quod auctoritatem tuam posceret, exemplis esse contentum.* 3 *Recitabatur autem apud me edictum, quod dicebatur divi Augusti, ad Andaniam pertinens; recitatae et epistulae divi Vespasiani ad Lacedaemonios et divi Titi ad eosdem et Achaeos et Domitiani ad Avidium Tigrinum et Armenium Brocchum proconsules, item ad Lacedaemonios; quae ideo tibi non misi, quia et parum emendata et quaedam non certae fidei videbantur, et quia vera et emendata in scriniis tuis esse credebam:* “1.C. Plinius’tan İmparator Traianus’a: Efendim, halkın buluntu çocuklar (“threptous”) dediği çocukların durumu ve beslenmeleleriyle ilgili, tüm eyaleti ilgilendiren büyük bir sorun baş gösterdi.2.Bu konuda ben, önceki yöneticilerin konuyla ilgili uygulamalarından haberdar olduktan sonra, Bithynialılara ilişkin özel ya da genel hiçbir şeye rastlamadığımdan, hangi yöntemin izlenmesini talep ettiğini şahsına danışmaya karar verdim; çünkü senin yetkenin gerektiği bu konuda, öncekilerin kararlarını izlemekle yetinemeyeceğimi düşündüm.3.Ayrıca Augustus’un, Asia’yla ilgili verdiği bir buyruk okundu. Tanrısız Vespasianus, Lacedaimonialılara (Spartalılar) ve tanrısız Titus’un da aynı kişilere sonra Achaealılara (Akhalılar) yazdığı mektuplar da okundu. Ama bunlar, kötü kopya edilmiş olduklarından ve bazıları da güven vermiyor göründüklerinden, ayrıca aslının ve düzeltilmiş kopyalarının arşivinde olduğunu bildiğimden, sana göndermedim”.Türkçe metin, **Epistulae**, s.53-54; s.85, dn.101: s.86, dn.102.

sit constitutum. 2 Epistulae sane sunt Domitiani ad Avidium Nigrinum et Armenium Brocchum, quae fortasse debeant observari: sed inter eas provincias, de quibus rescripsit, non est Bithynia; et ideo nec assertionem denegandam iis qui ex eius modi causa in libertatem vindicabuntur puto, neque ipsam libertatem redimendam pretio alimentorum.

“Traianus’tan Plinius’a:1.Doğuştan terk edilip sonra da kendilerini kurataranlar tarafından köle olarak eğitilen çocuklarla ilgili olan sorun, sık sık gündeme geldi. Ama benden önceki yöneticilerin yorumlarında, bütün eyalette bu sorunla ilgili nasıl bir uygulama getirildiği öğrenilemedi. 2. Belki de incelenmesi zorunlu olan Domitianus’un, Avidius Nigrinus’a ve Armenius Brocchus’a yazdığı mektuplarına gerçekten sahibim. Ama söz konusu edilen o eyaletler arasında, Bithynia yer almıyor. Bu yüzden, böyle bir nedenden ötürü özgürlük talep edenlerin resmi beyanlarının reddedilmemesi gerektiğini düşünüyorum ve özgürlüklerine karşı beslenme bedelinin fidye olarak kullanılmaması gerektiğini düşünüyorum”²⁵⁴.

İmparator Traianus, Plinius’a mektupla verdiği cevapta (*rescriptum*)²⁵⁵; terk edilen çocukların hürriyetlerine kavuşmalarının, *alimenta* (beslenme masrafı) ödenmesi şartına bağlanamayacağını, hürriyet taleplerinin dinlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Elbette, verilen bu cevaplar (*rescriptum*) belirli bir eyaletin veya belirli bir şehrin vatandaşlarına yönelikti.

Stoacı ahlâk anlayışının Roma toplumunda yaygınlaşması ile daha önce kabul gören bazı düzenlemeler ya da engellemesi gereken ancak yeteri kadar çaba sarfedilmeyen durumlar zaman içinde kınanmıştır²⁵⁶. Filozoflardan ve moralistlerden gelen eleştiriler pragmatik zihniyetin önde geldiği Romalılar arasında yayılmıştır. *Yeni doğan bebeğin terk edilmesine yönelik yapılan eleştiriler, nüfus artışı hedefleyen imparator-*

²⁵⁴ Türkçe metin, *Epistulae*, s.52.

²⁵⁵ İmparator emirnameleri (bunlar beyanname/*edictum*, karar/*decretum*, yazılı cevap/*rescriptum* ve talimat/*mandatum* olarak ayrılmaktadır) kapsamında yer alan *rescriptum*, imparatorun kendisine başvuran bir memurun, eyalet valisinin vb. mektubunda sorduğu meseleye verdiği yazılı cevaptır. İmparatorların verdikleri bu cevaplar mahkeme kararı olmamakla birlikte, imparatora doğru anlatılması ve ispatlanması durumunda hâkimler için bağlayıcı nitelik taşıyordu. **Tahiroğlu B.- Erdoğmuş B.**, s.76.

²⁵⁶ Veyne P., (Ariès P.- Duby G.), s.21.

luğu harekete geçirmiş, imparatorları *çocuk yetiştirmeyi teşvik etmek için tedbirler almaya* itmiştir. İmparator Nerva (M.S.30-98) zamanında başlatılan hayır işleri²⁵⁷ imparator Traianus tarafından devam ettirilmiştir. Traianus, yoksul çocuklara yönelik özel bir fon ayırmış ve nüfus artışını teşvik etmek, doğum oranını arttırmak için nüfus başına ek para yardımını konu alan kanunları yürürlüğe koymuştur²⁵⁸. Ancak Traianus döneminde kabul edilen *alimenta* (beslenme) projesi sadece sokağa bırakılan “erkek çocukların” korunup, meslek edinmesini esas almıştır²⁵⁹.

İmparator Constantinus, biri M.S.315 (? 329) diğeri 322 yılında, çocuklarını destekleyemeyecek, onlara bakamayacak açlık çeken yoksul ebeveynlere yardım etmek amacıyla imparatorluk deposundan yiyecek ve giyecek yardımı yapılmasına izin veren iki emirname ihdas etmiştir²⁶⁰. Bunlardan 322 yılındaki *edictum* kapsamında, Afrika’daki yoksul ailelere imparatorluk yardımı sağlanmıştır. Benzer yardımları İtalya’daki yoksul aileleri de içine alacak şekilde genişleten (? 329) Constantinus; bütün bunları çocuk terki konusundaki cesareti kırmak ve çocukların satılmasını, rehin olarak verilmesini²⁶¹ engellemek amacıyla yapmıştır. Söz konusu emirnameler belirli bir krizi çözümlmek için getirilen “geçici tedbirler” niteliğinde olmasa da, Traianus’un geliştirdiği yardım fonunu anımsatmaktadır²⁶². Bu düzenlemeleri takiben Constantinus 331 yılında yayınladığı *edictum*’a göre; terk edilmiş kız veya erkek çocuğunu bulan, yetiştiren ve besleyen; çocuğu sahiplendiği anda hangi düşünce içindeyse (çocuğu “oğul” olarak mı “köle” olarak mı istiyor) çocuğu, o durumda tutacağı kabul edilmiştir. Dolayısıyla onu sahiplenenin tercihinine göre çocuğun hukuki durumu belirlenecek ve artık çocuk ile onu sahiplenen arasındaki ilişki hukuken korunan

²⁵⁷ Nerva döneminde İtalya’da yoksul ailelerin çocuklarını terk etmemeleri ve çocuklarını aile ortamında yetiştirmeleri amacıyla kızlar için 12 *sestertius*, erkekler için 34 *sestertius* ödenmesi kararı alınmıştır. Erdemir H. P., s.5.

²⁵⁸ Epistulae, s.12.

²⁵⁹ Erdemir H.P., s.5

²⁶⁰ Rousselle A., s.313.

²⁶¹ Roma toplumunda, çocukların, *pater familias* tarafından rehin olarak verildiği bilinmektedir. Ayiter K., s.51.

²⁶² Tate J.C., s.130; Harris W.V., s.20.

tek ilişki olacaktır²⁶³. Doğuda *praefectus praetorio*²⁶⁴ olan Ablabius'a yönelik yayınlanan bu *edictum* ayrıca, terk edilmiş çocukların doğum statülerini koruyan kuralın kaldırıldığını da açıklamaktadır²⁶⁵. Terk edilmiş olan çocukların doğum babaları asla onların hür olduğu iddiasında bulunamayacaklardır. Costantinus bu *edictum*'la bir taraftan "terk edilen çocukları sahiplenilenlerin çıkarları için, hür doğanın hürriyetini koruma geleneğini feda etmiş"²⁶⁶ diğer taraftan "terk edilmiş çocukların sahiplenilmesini teşvik etmiştir"²⁶⁷. Aslında çocuğu köle olarak tutma olasılığı fiilen her zaman vardı. Nitekim klasik dönemde dahi, sahiplenilenin, çocuğu hizmeti altında tutma kararına, ancak doğuştan hür olduğu ispatlandıktan sonra itiraz edilebilirdi. Zaten bu durumu ispatlamak da oldukça güçtü.

Ebeveyn tarafından yeni doğan bebeğin terk edilmesi, *parricidium*²⁶⁸'dan vazgeçmek olarak kabul edildiğinden, sonucunda ölüme maruz kalma ihtimali yüksek olsa da çocuk terki yasal olarak *parricidium* değildi. Ancak Constantinus ve sonrasındaki imparatorlar tarafından sadece hukuka aykırı fiil olarak ilân edilmiş, buna rağmen bir ceza öngörülmemişti. Yukarıda belirttiğimiz gibi ilk olarak imparator Costantinus devrinde kabul edilen "çocuğunu terk eden *pater*

²⁶³ Tate J.C., s.131.

²⁶⁴ İlk imparatorluk devrinde ihdas edilen bir magistalıktır. İmparator muhafızlarının komutanı olan bu *magistra*'lık, idari alanda diğer eyalet memurlarının hepsinin üstünde yer alırdı. Umur Z., Lügat.

²⁶⁵ CTh.5.9.1 [=brev.5.7.1]: *Imp. constantinus a. ad ablavium pf. p. quicumque* puerum vel puellam proiectam de domo, patris vel domini voluntate scientiaque, collegerit ac suis alimentis ad robur provexerit, eundem retineat sub eodem statu, quem apud se collectum voluerit agitare, hoc est sive filium sive servum eum esse maluerit: omni repetitionis inquietudine penitus summovenda eorum, qui servos aut liberos scientes propria voluntate domo recens natos abiecerint. dat. xv. kal. mai. constantinopoli, basso et ablavio coss.*

²⁶⁶ Harris W.V., s.21.

²⁶⁷ Tate J.C., s.131.

²⁶⁸ Kapsamının tam olarak belirlenmesinde güçlük çekilen *parricidium*, genellikle ebeveynini veya yakın akrabalarını öldürmek olarak açıklanmaktadır. Arkaik dönemde bir aile reisini öldürmek suçu anlamına gelirken, daha sonraki dönemlerde, alt ve üst soyun birbirlerini öldürmesi ya da azatlının eski efendisini öldürmesi şeklini almıştır. Türkoğlu H.G., Roma Hukukunda Suç ve Ceza, Ankara 2017, s.61.

familias'ın, onun üzerindeki *patria potestas*'ının sona ereceği" şeklindeki düzenleme, daha sonraki imparatorlar Theodosius (M.S.347-395) ve Honarius (M.S.384-423) tarafından da benimsenmiştir²⁶⁹. Aslında yeni doğan bebeğin terk edilmesi meselesinde önem arz eden konu, çocuğun hukuki durumunun tespiti ve terk edilen çocuğu sahiplenene kişinin zararının tazmininden öteye gitmemiş ve yapılan hukuki düzenlemeler de bu konulara yönelik olmuştur.

Gerçek anlamda çocuk terkine yönelik hukuki düzenleme imparator Valentinianus (M.S.321-375)'tan gelmiştir²⁷⁰. Valentinianus'un, her insanın çocuklarını beslemesi, onlara bakması gerektiğini beyan eden *edictum*'u, aksi durumu cezaya tâbi tutmuştur. Diğer bir anlatımla yeni doğan çocukların terk edilmesi veya satılmaları yasaklanmıştır. Ayrıca bir bebeğin ölümüne neden olan kişilerin veya yeni doğan çocuklarını öldüren doğum babalarının ölüm cezasına mahkûm olacıkları belirtilmiştir²⁷¹. Böylelikle Valentinianus tarafından *pater familias*'ın *patria potestas* kapsamında sahip olduğu "*ius vitae ac necis*" ortadan kaldırılmıştır²⁷².

²⁶⁹ Söğütü Ö., Roma Hukuku'nda Aile Babasının Egemenliği Altında Bulunanların Fiillerinden Sorumluluğu İle Türk Hukuku'nda Ev Reisinin Sorumluluğu, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1993, s.39 (naklen Ceylan S. Güneş, Roma Hukukundan Günümüze Velayet-Vesayet Hukuku, Ankara 2004, s.37).

²⁷⁰ Harris W.V., Child-Exposure, s.1; 19.

²⁷¹ Çelebicin Ö. Karadeniz, s.170.

²⁷² Ayiter K., s.53.

KAYNAKLAR

- Ayiter K. – Koschaker P.**, Modern Özel Hukuka Giriş Olarak Roma Özel Hukukunun Ana Hatları, İzmir 1993.
- Ayiter K.**, Roma Hukuku Dersleri, Aile Hukuku, Ankara 1963.
- Bachofen J.J.**, Söylence, Din ve Anaerki, çev. Nilgün Şarman, İstanbul 1997.
- Beltrani S. - Lirer R. - Malagrida I.**, Istituzioni di Diritto Romano, Napoli 1992.
- Berger A.**, Encyclopedic Dictionary Of Roman Law, NewYork 1953.
- Blanck H.**, Eski Yunan ve Roma'da Yaşam, çev.İslam Tanrıkut, İstanbul 1999.
- Buckland W. W.**, A Text-Book Of Roman Law From Augustus To Justinian, Cambridge 1932.
- Ceylan (Güneş) S.**, Roma Hukukunda Evlenme (Matrimonium), Ankara 2010.
- Ceylan S. Güneş**, Roma Hukukundan Günümüze Velayet-Vesayet Hukuku, Ankara 2004
- Civelek A.**, Roma Cenaze Törenler ve Gömme Gelenekleri, Arkeoloji ve Sanat Dergisi, Yıl 29, S.124, İstanbul 2007, s.61-70.
- Corbino A.**, Roma'da Arkaik ve Cumhuriyet Dönemleri'nde, Anayasal-Politik Dengeler-Hukuksal Gelişim, Hukukçuların Hukuk Yaşamındaki Roller, çev. Özcan Çelebican, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 1995, C.44, S.1-4, s.61-78.
- Cornell T.-Matthews J.**, Roma Dünyası, İletişim Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi, C.V, çev.Şadan Karadeniz, İstanbul 1988.
- Couch J.A.**, Roma'nın Eski Hukuk Döneminde Kadın, çev. Söğüt S.İ., Prof.Dr.Ali Güzel'e Armağan, C.2, İstanbul 2010, s.1491-1505.
- Çelebican Ö.** Karadeniz, Roma Hukuku, Tarihi-Kaynaklar-Genel Kavramlar-Kişiler Hukuku-Hakların Korunması, Ankara 2014.
- Deighton H.J.**,Eski Roma Yaşantısında Bir Gün, çev.Hande Kökten Ersoy, İstanbul 1999.
- Demiriş B.**, Grek'lerde ve Romalı'larda Tarih Yazımı 2: Romalı'larda Tarih Yazımı Anadolu Araştırmaları Dergisi (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Hititoloji, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi ve Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalları Tarafından Yayınlanır), S. XV, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1999, s.431-459 (ayrı basım).
- Dixon S.**, The Roman Family, London 1992.
- Dürüşken Ç.**, Antik Çağ'da Yaşamın ve Ölümün Bilinmesine Yolculuk, Roma'nın Gizem Dinleri, İstanbul 2000.
- Finley M.I.**, Antik Çağ Ekonomisi, çev.Hatice Palaz Erdemir, İstanbul 2007.
- Foucault M.**, Cinselliğin Tarihi, çev. Hülya Uğur Tanrıöver, İstanbul 2007.

- Gardner J.F.- Wiedemann T.**, The Roman Household A Sourcebook, London-New-york 1996.
- Gaudemet J.**, Roma İmparatorluğunda Kadının Hukuki Durumu, çev. Bülent Tahir-
roğlu, İÜHFHAD, Yeni Seri S.9, 1972'den ayrı bası.
- George T.**, Tarih Öncesi Ege, çev. Celal Üster, C.I, İstanbul 1995.
- Goody J .**, Avrupa'da Aile, çev. Serpil Arısoy, İstanbul 2004.
- Gönenç F.İ.**, Roma Hukukunda Kadın, İstanbul 2010.
- Grubbs J. E.**, Women And The Law In The Roman Empire, London and Newyork 2002.
- Hegel G. W. F.**, Tarih Felsefesi, çev. Aziz Yardımlı, İstanbul 2006.
- İpek N.**, Roma Hukukunda Hısımlık, MÜHFHAD, C.21, Yıl 2015, S.1, s.167-204 (Hısımlık).
- İpek N.**, Roma Hukukunda Kadının Cezai Sorumluluğu, Prof.Dr.Köksal Bayraktar'a Armağan, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2010/1, C.I, İstanbul 2011, s.773-784 (Ceza).
- İpek N.**, Concubinatus, Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C.V, S.2, Yıl 2008, s.15-37.
- İpek N.**, Roma Hukukunda Gasp, İstanbul 2001 (Gasp).
- İpek N.**, XII Levha Kanunu, Argumentum, Mayıs 1993, Yıl 3, S.34, s.609-616.
- İplikçioğlu B.**, Eskibatı Tarihi I, Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1997.
- Jackson R.**, Roma İmparatorluğu'nda Doktorlar ve Hastalıklar, çev. Şenol Mumcu, İstanbul 1999.
- Karadeniz Ö.**, Roma Hukukunda "*Peculium*" Müessesesi, AÜHKFD, C.XXV, S.3-4, 1968, s.179-194.
- Karadeniz Ö.**, Roma Hukukunda Aile, Türk Hukuk Ansiklopedisi, C.I, Ankara 1962 (Aile).
- Le Roux P.**, Roma İmparatorluğu, çev.İsmail Yerguz, Ankara 2006.
- Lorio K.V.**, Roman Sources and Constitutional Mandates: The Aipha and Omega of Louisiana Laws on Concubinage and Natural Children, Louisiana 1995.
- Morgan L.H.**, Ancient Society (Eski Toplum), C.II, çev. Ünsal Özkey, İstanbul 1998.
- Özdemir G.H.**, Roma Hukukunda Suç ve Ceza, Ankara 2017.
- Özdemir Türkoğlu G.**, Roma Hukukunda Infamia (Şerefsizlik), Ankara 2008.
- Özdemir Türkoğlu G.**, Roma Hukukunda *Actio De Peculio*, DEÜHFD, C.7, S.2, 2005, s.103-136.
- Plescia J.**, Roma Hukukunda Boni Mores Doktrini, çev. Diler Tamer Güven, Prof. Dr. M. Kemal Oğuzman'ın Anısına Armağan, İstanbul 2000.

- Pugliese G.**, Roma Ailesine Tarihi Bir Bakış, çev.Ziya Umur, İHFM, C.XXII, S.1-4, s.339-349.
- Rawson B.**, Marriage, Divorce And Children In Ancient Rome, Oxford 1991.
- Reed E.**, Kadının Evrimi, Anaerkil Klandan Ataerkil Aileye II, çev. Şemsa Yeğın, Payel Yayınları, 3. Bası, İstanbul 2014.
- Rousselle A.**, “Eski Roma’da Beden Siyaseti”, Kadınların Tarihi, Ana Tanrıçalardan Hıristiyan Azizelere, Cilt I, Editörler: Duby G./Perrot M., Bölüm Editörü: Pantel P. S., çev. Ahmet Fethi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s.302-340.
- Sandalcı S.**, Eski Roma Yazınında Satir Türü ve Kadın, İstanbul 1999 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Selek H.**, Roma Hukukuna Göre Aile Müessesesi, İzmir Barosu Dergisi, Yıl 1936.
- Serozan R.**, Çocuk Hukuku, İstanbul 2017.
- Solinas P.**, Fernand Braudel Yönetiminde Akdeniz Tarih, Mekân, İnsanlar ve Miras, çev. Aykut Derman, İstanbul 2007.
- Somer P.**, Dar Anlamda Roma Aile Hukukunun Esasları, Maltepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 2002/2, s.155-180.
- Tahiroğlu B./Erdoğan B.**, Roma Hukuku Dersleri, İstanbul 2016.
- Tahiroğlu B.**, Roma Hukukunda Iniuria, İstanbul 1969.
- Tamer D.**, Augustus Çağında Cinsel Suçlar ve Lex Iulia De Adulteriis Coercendis, İstanbul 2007.
- Tellegen-Couperus O.**, Father and Foundling in Classical Roman Law, The Journal Of Legal History, Volume 34, Issue 2, 2013, s.129-138 (<http://dx.doi.org/10.1080/01440365.2013.810372>).
- Umur Z.**, Roma Hukuku Lügati, İstanbul 1983.
- Umur Z.**, Roma Miras Hukukunun Ana Hatları, İÜHFM, 1966, CXXXI, S.1-4, s.159-195 (Miras).
- Watson A.**, The Law of Person in the Later Roman Republic, Oxford 1967, s.81-82.
- Veyne P.**, Aşkın En Güzel Tarihi, çev. Saadet Özen, İstanbul 2005 (Aşkın Tarihi).
- Veyne P.**, Roma İmparatorluğu, Editörler: Ariès P./Duby G., Özel Hayatın Tarihi 1, Roma İmparatorluğu’ndan 1000 Yılına, çev. Turhan Yıldız, Yapı Kredi Yayınları İstanbul 2002, s.17-250 (Özel Hayatın Tarihi)
- Villers R.**, Roma Hukukunda Cumhuriyet Devri Sonuna Kadar, Kadının Hukuki Durumu, çev.Bülent Tahiroğlu, İHFM, C.XXXIX, S.1-4 Ayrı bası.

ANTİK KAYNAKLAR

- Cicero**, Tanrıların Doğası (*De Natura Deorum*), çev. F. Gül Özaktürk-Fafo Telatar, Ankara 2006.
- Cicero**, Yaşlılık-Dostluk, çev. Ayşe Sarıgöller-Türkân Tunga, Dünya Klasikleri Dizisi :12, Cumhuriyet, İstanbul 1998.

Gaius Suetonius Tranquillus, Gramerciler ve Retorik Ustaları Üzerine (De Grammaticis Et Rhetoribus), Şairler Üzerine (De Poetis), çev.Bedia Demiriş, İstanbul 2006.

Iuvenalis, Yergiler-Saturae (Latince-Türkçe), Latince Aslından Çevirenler: Çiğdem Dürüşken – Aiova, Hasan Âli Yücel Klasikler Dizisi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006.

Marcus Valerius Martialis, Epigramlar, çev. Güngör Varınlıoğlu, Kâzım Taşkent Klasik Yapıtlar Dizisi-58, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s.309 (Epigramlar).

Plinius, Epistulae, 10.Kitap, Genç *Plinius*'un Anadolu Mektupları, çev.Çiğdem Dürüşken-Erendiz Özbayoğlu, İstanbul 1999 (Epistulae).

Seneca, De Providentia, Tanrısal Övgü, çev. Çiğdem Dürüşken, Humanitas Yunan ve Latin Klasikleri, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007 (Seneca)

Titus Livius, Roma Tarihi Şehrin Kuruluşundan İtibaren (*Ab Urbe Condita*), Kitap I, çev.Sabahat Şenbark, İstanbul 1984.

YARDIMCI KAYNAKLAR

Gordon W.M.- Robinson O.F., The Institutes Of Gaius, Cornell University Press, Ithaca, New York 1988.

Iustinianus Institutiones, çev. Umur Z., İstanbul 1968.

Kabağağaç S./Alova E., Latince Türkçe Sözlük

İNTERNET KAYNAKLARI

Bernstein Neil W., Adoptees and Exposed Children in Roman Declamation: Commodification, Luxury, and the Threat of Violence, Classical Philology, Vol. 104, No. 3, The University of Chicago Press Stable URL (July 2009), s.343 (<http://0210k3611.y.https.www.jstor.org.proxy2.marmara-elibrary.com/stable/pdf/10.1086/650144.pdf?refreqid=search:59b466d85e619d9e5516f43cfdd706>).

Boswell J. E., Expositio and Oblatio: The Abandonment of Children and the Ancient and Medieval Family, The American Historical Review, Vol. 89, No. 1 (Feb., 1984), Oxford University Press on behalf of the American Historical Association, (<http://0210k5bq8.y.https.www.jstor.org.proxy2.marmara-elibrary.com/stable/pdf/1855916.pdf?refreqid=search%3Aefc800071e30cc2f98e17fe0887e863b>).

Erdemir H. Palaz – Erdemir H., “Antikçağ’da Çocuk Olmak: Ölmek ya da Ölmemek”, Uluslararası Katılımlı Kadına ve Çocuğa Şiddet Sempozyumu Bildiri Kitabı, 26-27 Nisan 2012, Mutlu Çocuklar Derneği ve Kırıkkale Üniversitesi Kadın Sorunları Uygulama ve Araştırma Merkezi, yay. haz. Dolunay Şenol, Sıtkı Yıldız, Talat Kıymaz, Hasan Kala, Ankara 2012, c. II, s. 648-649.

http://www.academia.edu/5630860/Palaz_Erdemir_Hatice_Erdemir_Halil_Antik%C3%A7a%C4%9F_da_%C3%87ocuk_Olmak_%C3%96lmek_Ya_da_%C3%96lmemek_Uluslararası%C4%B1_Kad%C4%B1na

ve_%C3%87ocu%C4%9Fa_%C5%9Eiddet_Sempozyumu_Bild_Kit_Mutlu_%C3%87ocuklar_Derne%C4%9Fi_ve_K%C4%B1r%C4%B1kkale_%C3%9Cniv_KAUAM_Yay%C4%B1na_Haz%C4%B1rlayanlar_Dolunay_%C5%9Eenol_vd_26-27_Nisan_2012_II._Cilt_Ankara_2012_643-659

Erdemir H. Palaz, Roma Vatandaş Hukukunun Konusu Olarak Kadın, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi, İstanbul 2016/1, S.63 (<http://www.journals.istanbul.edu.tr/iutarih/article/view/5000208162/5000176364>)

Konijnenberg M., Infanticide and the social status of children, 2014 (http://www.academia.edu/12940592/Infanticide_and_the_social_status_of_children).

Harris W.V., Child-Exposure in the Roman Empire, The Journal of Roman Studies, Vol. 84 (1994) (Child-Exposure) (<http://0210k4fif.y.https.www.jstor.org.proxy2.marmara-elibrary.com/stable/pdf/300867.pdf?refreqid=search:3c1bc8c8b0d72749bcfe90c83a6fed8c>).

Harris W.V., The Theoretical Possibility of Extensive Infanticide in the Graeco-Roman World, The Classical Quarterly, Vol. 32, No. 1 (1982), Cambridge University Press on behalf of The Classical Association (Infanticide) (<https://www.jstor.org.proxy2.marmara-elibrary.com/stable/pdf/638743.pdf?refreqid=search%3Aa5bf1d848c5b040df3756c0a9d5b59f7>).

Tate J.C., Christianity and the Legal Status of Abandoned Children in the Later Roman Empire, Journal of Law and Religion, Vol. 24, No.1 (2008/2009), (<http://0210k3611.y.https.www.jstor.org.proxy2.marmara-elibrary.com/stable/pdf/27639134.pdf?refreqid=search%3A59b466d85e619d9e5516f43cfdddf706>).

Tellegen-Couperus O., Father and Foundling in Classical Roman Law, The Journal Of Legal History, Volume 34, Issue 2, 2013 (<http://dx.doi.org/10.1080/01440365.2013.810372>)

<http://www.thelatinlibrary.com/seneca.contr10.html>

<http://www.thelatinlibrary.com/cicero/leg3.shtml#3>

<http://www.thelatinlibrary.com/pliny.ep10.html>

<http://perseus.uchicago.edu/perseus/cgi/citequery3.pl?dbname=LatinAugust2012&query=Sen.%20Controv.&getid=0>

http://www.academia.edu/12940592/Infanticide_and_the_social_status_of_children

<http://www.thelatinlibrary.com/theodosius/theod05.shtml>

* web site ve sayfalarına en son erişim tarihi 12.11.2017'dir.

* İmparator isimlerinin yanında belirtilen tarihler doğum ve ölüm yıllarını göstermektedir.

